Головний редактор:

Клименко Л. П.,
ректор Чорноморського державного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:
Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:
Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:
Антонова Л. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління
Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
Великий Ю. В., д.е.н., професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Даций Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління
Даційй О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії муніципального управління
Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідуючий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Завізена Н. С., д.е.н., доцент, провідний науковий співробітник відділу стратегії сталого розвитку та інвестиційно-інноваційної політики Науково-дослідного економічного Інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України
Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрного университету
Сорока С.В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент
Чорна Л. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інститут Київського національного торговельно-економічного університету
Шамрай В. О., д.держ.упр., професор, професор кафедри Академії праці та соціальних відносин

ІНВЕСТИЦІЇ:
ПРАКТИКА ТА ДОСВІД
№ 13—14 липень 2015 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ
(наказ Міністерства освіти і науки України № 747 від 13.07.2015)

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПР від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Тел./факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.investplan.com.ua
Засновники:
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"
Відділ інформації
Стаднік С. Б.
Відділ реклами
Чурсіна А. М.
Коректор
Строганова Г. М.
Комп'ютерна верстка
Полулященко А. В.
Технічне забезпечення
Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 30.07.15 р.
Підписано до друку 30.07.15 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 21,3.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 3007/1.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2015

Головний редактор:
Клименко Л. П.,
ректор Чорноморського державного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:
Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Відповідальний секретар:
Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:
Антонова Л. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., професор Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії муніципального управління
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідуючий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Завізєна Н. С., д.е.н., доцент, провідний науковий співробітник відділу стратегії сталого розвитку та інвестиційно-інноваційної політики Науково-дослідного економічного Інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України
Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрного университету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Шамрай В. О., д.держ.упр., професор, професор кафедри Академії праці та соціальних відносин

ІНВЕСТИЦІЇ:
ПРАКТИКА ТА ДОСВІД
№ 13—14 липень 2015 р.
Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014)

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПР від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Тел./факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.investplan.com.ua
Засновники:
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"
Відділ інформації
Стаднік С. Б.
Відділ реклами
Чурсіна А. М.
Коректор
Строганова Г. М.
Комп'ютерна верстка
Полулященко А. В.
Технічне забезпечення
Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 30.07.15 р.
Підписано до друку 30.07.15 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 14,4.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 3007/1.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2015

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД
№ 13—14 липень 2015 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Резнікова Н. В., Іващенко О. А.
Роль агломерацій та міст в європейській парадипломатії як формі розвитку транскордонної конкурентоспроможності 5
Єремєєв І. С., Марчук С. В.
Інтелектуалізація прийняття рішень у сфері поводження з твердими побутовими відходами 9
Черненок К. П.
Особливості розвитку пенсійних систем у сучасних соціально-економічних умовах 12
Трусова Н. В.
Зовнішнє середовище прогнозованої системи фінансового потенціалу підприємства 16
Бєлозерцев В. С.
Безнадійна заборгованість: проблеми нормативно-правового регулювання обліку 21
Ортіна Г. В.
Структурна перебудова промислового комплексу як напрям антикризової стратегії розвитку реального сектору економіки 26
Ляхова О. О.
Проектне фінансування зовнішньоекономічної діяльності в умовах європейського вибору України 30
Зейналова Мехрибан Г.
Экономические аспекты системы превентивных профилактических мероприятий в пересечении актов насилия против женщин 34
Аллахьяров Рауф Мирзаага оглу
Анализ и оценка уровня занятости в Азербайджане в современных условиях 40
Агаева Севда Маликмаммад гызы
Некоторые вопросы совершенствования социально-экономического механизма по повышению уровня жизни населения в Азербайджанской Республике 44
Гурбанова Фидан Хидаят гызы
Социально-экономические аспекты обеспечения экологического равновесия 48
Велиева Лала Мусаллим кызы
Проблемы управления финансовых ресурсов предприятия 52
Диляра Джарулла кызы Элма
Оценка местной и зарубежной продукции на рынке продуктов питания 55

Державне управління

Гаман М. В.
Передумови розвитку інноваційної діяльності на макро- та мікрорівнях 58
Стельмащук Л. С.
Повноваження керівника органу державної влади у забезпеченні відкритості державної служби 62
Пивоваров К. В.
Аспекти діяльності основних органів внутрішнього та зовнішнього державного фінансового контролю 65
Корольчук О. Л.
Якість охорони здоров'я гарантована кадровим ресурсом 68
Пугач А. М.
Інтеграційні процеси в сфері аграрної освіти, науки та виробництва як визначальна умова розвитку аграрного ресурсного потенціалу України 74
Сицинский А. С., Юрковский Д. Ю.
О содержательных и организационных аспектах управления процессом подготовки к проведению международных переговоров 78
Шевченко М. М., Пелих А. О.
Методологічні підходи до оцінювання ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам 82
Павлюк К. С.
Волонтерський рух: зарубіжний досвід та вітчизняні практики 87
Масовець В. П.
Роль релігійного фактору у світовій політиці 94
Кінщак А. В.
Нормативно-правове забезпечення розвитку державної регіональної політики України 100
Євтушенко В. В.
Народна медицина як галузь української культури та невід'ємна складова національної системи охорони здоров'я України (до проблеми державного регулювання народної медицини) 106
Радиш Я. Ф., Кожухар О. В.
Роль жінки у формуванні й функціонуванні державності: вступ до проблеми (за матеріалами літературних джерел) 110

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 13—14 / 2015

CONTENTS:

Economy

Reznikova N., Ivashchenko O.
THE ROLE OF AGGLOMERATIONS AND CITIES IN THE EUROPEAN PARADYPLOMACY AS A FORM OF CROSS-BORDER COMPETITIVENESS 5

Yeremeyev I., Marchuk S.
INTELLECTUALIZATION OF DECISION-MAKING IN THE SPHERE OF CIRCULATION SOLID WASTE 9

Chernenok K.
PECULIARITIES OF PENSION SYSTEMS' DEVELOPMENT UNDER MODERN SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS 12

Trusova N.
EXTERNAL ENVIRONMENT FOR FORECASTING THE SYSTEM FINANCIAL POTENTIAL OF ENTERPRISES 16

Belozertsev V.
BAD DEBT: THE PROBLEM OF LEGAL REGULATION OF ACCOUNTING 21

Ortina G.
STRUCTURAL ADJUSTMENT INDUSTRIAL COMPLEX AS A DIRECTION ANTI-CRISIS STRATEGY ECONOMICS DEVELOPMENT 26

Lyakhova O.
PROJECT FINANCING OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES IN TERMS OF EUROPEAN CHOICE OF UKRAINE 30

Zeynalova Mehriban
ECONOMIC ASPECTS OF PREVENTIVE PREVENTIVE MEASURES AT THE INTERSECTION OF VIOLENCE AGAINST WOMEN 34

Allahyarow Rauf Mirzaqa
ANALYSIS AND EVALUATION OF THE LEVEL OF EMPLOYMENT IN THE ECONOMY OF AZERBAIJAN 40

Agaeva Sevda Malikmammad
SOME ISSUES OF IMPROVING THE SOCIO-ECONOMIC MECHANISM TO IMPROVE THE STANDARD OF LIVING IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN 44

Gurbanova Fidan
SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF ECOLOGICAL BALANCE PROVISION 48

Velieva Lala Musallim
ABOUT THE PROBLEMS OF MANAGEMENT OF FINANCIAL RESOURCES OF ENTERPRICES 52

Dilare Elma Jarulla
ASSESSMENT OF LOCAL AND FOREIGN PRODUCTS IN THE FOOD MARKET 55

Public administration

Haman M.
BACKGROUND OF INNOVATION AT MACRO AND MICRO LEVEL 58

Stelmashchuk L.
THE POWERS OF THE HEAD IN ENSURING OF THE TRANSPARENCY OF PUBLIC SERVICE 62

Pivovarov K.
ASPECTS OF MAJOR OF INTERNAL AND EXTERNAL STATE FINANCIAL CONTROL 65

Korolchuk O.
THE QUALITY IN HEALTHCARE ENSURED BY PERSONNEL RESOURSES 68

Pugach A.
INTEGRATION PROCESSES IN THE FIELD OF AGRICULTURAL EDUCATION, SCIENCE AND INDUSTRY AS A DETERMINING CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL RESOURCE POTENTIAL IN UKRAINE 74

Sitsinskiy A., Yurkovsky D.
ABOUT THE CONTENT AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF THE PREPARATORY PROCESS FOR THE INTERNATIONAL NEGOTIATIONS 78

Shevchenko M., Pelykh A.
METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE FUNCTIONING OF THE STATE MECHANISM OF RESPONSE TO THE THREATS TO THE NATIONAL INTERESTS 82

Pavliuk K.
THE VOLUNTEER MOVEMENT: AN INTERNATIONAL EXPERIENCE AND NATIONAL PRACTICES 87

Masovets V.
THE ROLE OF RELIGIOUS FACTOR IN WORLD POLITICS 94

Kinschak A.
REGULATORY FRAMEWORK OF STATE REGIONAL POLICY UKRAINE 100

Ievtushenko V.
TRADITIONAL MEDICINE AS A BRANCH OF UKRANIAN CULTURE AND AN INTERGRAL COMPONENT OF THE UKRANIAN NATIONAL HEALTH SERVICE SYSTEM (TO THE PROBLEM OF STATE MANAGEMENT IN TRADITIONAL MEDICINE) 106

Radysh Y., Kozhukhar O.
ROLE OF WOMEN IN FORMATION AND FUNCTIONING OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY: INTRODUCTION TO THE PROBLEM (BASED ON LITERATURE) 110

УДК 339.98

Н. В. Резнікова,
д. е. н., доцент, доцент кафедри світового господарства та міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
О. А. Іващенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Національна академія статистики, обліку і аудиту

РОЛЬ АГЛОМЕРАЦІЙ ТА МІСТ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПАРАДИПЛОМАТІЇ ЯК ФОРМІ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

N. Reznikova,
Doctor of Economics, Associate Professor at the Chair of World Economy
and International Economic Relations of Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv
O. Ivashchenko,
PhD (Econ.), associate Professor of the Department of management of foreign trade activities
The national Academy of statistics , accounting and audit

THE ROLE OF AGGLOMERATIONS AND CITIES IN THE EUROPEAN PARADYPLOMACY AS A FORM OF CROSS-BORDER COMPETITIVENESS

У статті розглядаються складові європейської парадипломатії крізь призму транскордонного регіоналізму. Проведено порівняльний аналіз стратегій адаптації регіональної політики. Аргументовано доцільність імплементації "м'яких" заходів політики регіонального розвитку.

The article depicts the paradiplomacy as a relatively new phenomenon and subject in the study of international relations. It refers to what on could describe as a "foreign policy capacity" of sub-state entities, their participation, independent of their metropolitan state, in the international arena in pursuit of their own specific international interests.

Ключові слова: глобалізація, регіоналізм, регіоналізація, регіональна парадипломатія, єврорегіон.
Key words: globalization, regionalism, regional paradiplomacy, euro region, city, agglomeration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Протягом останніх десятиліть глобалізація проявлялась і досліджувалась як ключова тенденція світогосподарського розвитку, трансформуючись із виключно певної тенденції у всепоглинаючий процес, що включає в себе політичні, економічні, соціальні, науково-технологічні та інші складові. Взаємопов'язаний, взаємозалежний характер сучасного світу виступає сьогодні як протиріччя між об'єктивною необхідністю та суб'єктивною неготовністю різних держав та регіонів співробітничати один з одним через наявність цивілізаційних, етнічних та ідеологічних бар'єрів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі вивчення феномену глобалізації та її складової, проте, водночас, і антиподу — регіоналізації, присвячено чисельні дослідження провідних вчених сучасності, зорієнтованих на розгляд зазначених процесів крізь призму світової економічної динаміки (гіпотеза про дисфункціональність глобальної системи), концепції "Сталого розвитку (теза про неефективність і недорозвиненість традиційного людського суспільства)", проблем глобальної екології (теорія глобальних рішень і компромісів), соціології та цивілізаційного поступу. Ми, зокрема, розділяємо точку зору С. Єрохіна, який зазначає, що глобалізація в її сучасному виразі — це перехідний і поки що однобічний процес, в недостатній мірі

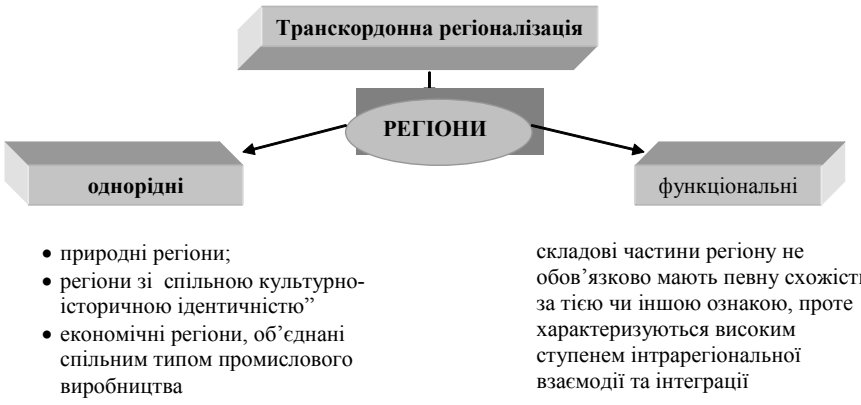

Рис. 1. Структура транскордонної регіоналізації

Джерело: укладено авторами.

інституйований та такий, що не завжди відповідає системі загальноприйнятих демократичних норм [1]. Таким чином, регіоналізація економіки була почасти продиктована протидією держав руйнівним наслідкам глобалізації [2]. Саме таку позицію розділяють російські економісти, серед яких — А. Вебер, А. Галкін, Г. Ділігенський, С. Долгов, Ю. Красін, В. Кузнєцов, А. Неклеса, Є. Рашковський, А. Філіпов, В. Хорос, М. Чєшков, які розглядають регіоналізацію як свого роду глобалізацію в обмежених масштабах [3]. Серед українських вчених, що розглядають проблему глобалізації — О. Бакаєв, О. Білорус, Б. Гунський, Д. Лук'яненко, С. Лахно, З. Луцишин, Ю. Макогон, Ю. Пахомов, А. Філіпенко, Н. Фомічова та інші. Проте, незважаючи на значний науковий доробок зі зазначеної проблематики, визначення ролі агломерацій та міст в європейській парадипломатії як формі розвитку транскордонної конкурентоспроможності вимагає подальшої деталізації і становить завдання дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для формування регіону мало мати лише специфіку, необхідно її позиціювати, адже поява регіону пов'язана з ідейною та практичною самоідентифікацією певної територіальної спільноти. Так, за визначенням П. Бурдьє, соціальний простір — це "ансамбль невидимих зв'язків, тих самих, що формують простір позицій, зовнішніх по відношенню один до одного, визначених одні через інші, за їхньою близькістю, сусідством або за дистанцією між ними, а також за відносною позицією: згори, знизу або поміж, посередині" [4, с. 63]. Таким чином, за словами П. Бурдьє, існує "простір відносин, котрі є настільки ж реальними, наскільки реальним є географічний простір" [5, с. 17].

Процес зрощування національних економічних, соціальних, правових та інституціональних систем на території Західної Європи отримав потужний імпульс з об'єднання трьох інтеграційних співтовариств, чому, в свою чергу, передувало утворення в середині XX століття Європейського об'єднання вугілля і сталі. Отже, західноєвропейська інтеграція в своєму розвитку пройшла декілька етапів, що характеризуються як її поглибленням, так і збільшенням кількості учасників, задовольняючи реалізацію положень Римського договору, згідно з яким розвиток інтеграційних процесів мав би привести до послідовного утворення митного, економічного, а потім і політичного союзу країн ЄЕС. Наприкінці XX початку XXI століття європейський регіоналізм став, перш за все, політичним проектом, а вже потім — інструментом економічного співробітництва, що і виступає специфічною характеристикою всієї європейської інтеграції, проте перспектива реалізації останньої форми міжнародної регіональної інтеграції — політичного союзу — залишається, перш за все, проектом, імплементація якого в життя пов'язана з труднощами не лише економіко-політичного характеру, але і соціально-психологічного.

Європейський економічний регіоналізм явив собою об'єктивний процес реалізації державного, адміністративного і міжнародного потенціалу суб'єктів різних європейських держав, формування і розвитку економічних зв'язків і контактів між ними в рамках і межах юридичних повноважень. Саме такий регіоналізм, на думку М. Межевича, підпадає під визначення "...всіх видів взаємодій з перетином державних кордонів між суб'єктами, що базуються в межах певної території".

Транскордонна регіоналізація як просторово-інтегрована форма політичного співробітництва, вирішення проблем якої перетинає національні та адміністративні кордони, намагаючись сформувати всупереч цим кордонам усвідомлення взаємозв'язку, взаємозалежності та спільних інтересів [6, с. 230—231], характеризується появою нових регіонів (рис. 1).

Основними факторами, що зумовлюють притяжіння регіональних суб'єктів, виступають:

— політичні вигоди від взаємного співробітництва;

— необхідність об'єднання для досягнення поставлених задач;

— ідентичність, що стає основою об'єднання за національною ознакою;

— загальна історія або її ключові моменти;

— географічний фактор, на основі якого відбувається об'єднання територіальних суб'єктів у регіон;

— економічне взаємодоповнення господарських та промислових одиниць, що діють у рамках певної території.

Налагодження оптимальних міжрегіональних зв'язків відбувається не лише на рівні керівництва країн регіону як інтерпретатора політичної волі суб'єктів міжнародного права — національних держав, але й на рівні субнаціональних учасників міжнародного життя — членів федерації, регіонів, міст і т.ін. Такий вид співробітництва характеризується поняттям "парадипломатії", що отримало достатнє поширення у працях західних вчених. Так, як зазначають Дж. Макнівен та Д. Кенн, під парадипломатією слід розуміти такий вид міжнародної діяльності, який характеризується діяльністю субнаціональних одиниць, таких, як провінції, землі, міста, або субрегіональними утвореннями з метою зміцнення та розвитку транскордонної конкурентоспроможності [7, с. 41]. До того ж, регіональна парадипломатія, на відміну

Таблиця 1. Порівняльний аналіз стратегій адаптації регіональної політики

Назва стратегії	Механізм реалізації	Очікувані наслідки адаптації
Стратегія «Інерція — Мобілізація»	Перерозподільні механізми проведеної регіональної політики доповнюються специфічними заходами. Розвиток регіонів буде як і раніше спиратися на наявні переваги, роль федерального центру частково балансується регіональними гравцями і великим бізнесом. Сформовані на даний момент реальні центри зростання в регіонах можуть ігноруватися на користь пріоритетних проектів держави. Більше того, великий бізнес нерідко буде змушений виступати провідником його рішень	Можливий різкий розрив у темпах зростання середніх промислових регіонів: пріоритетні регіони будуть розвиватися прискорено, а решта - постачати їм кадри і ресурси. Зменшиться роль територій у проведенні осмислених економічних перетворень. Добробут бідних регіонів буде цілком залежати від трансфертів з федерального центру. Середні регіони продовжать рости помірними темпами, але розвиток слабких стагнує. Економічне зростання стримується браком адекватної політики
Стратегія «Модернізація»	Регіональна політика стає одним з ключових елементів економічних перетворень. За участю регіонів приймаються проекти оновлення інфраструктури, необхідні для регіонального розвитку. Створюються механізми обговорення планованих дій з основними регіональними гравцями. В цілому їх роль істотно зростає. Відбуваються серйозні зміни в інститутах відносин між центром і регіонами; модернізуються механізми, якими володіє регіон для сприяння розвитку на своїй території - центри повноважень і відповідальності максимально зближуються. Економічне зростання спирається на сформовані під впливом трансформації порівняльні переваги територій. Регіони та місцевий бізнес максимально ефективно використовують свої ресурси, а не лобіюють їх перерозподіл з центру	Столиці наближаються за рівнем розвитку до столиць провідних країн і вирішують проблеми якості життя та інфраструктури. Експортери сировини намагаються максимізувати доходи від видобувних компаній з метою підтримання відповідних умов життя в регіоні й вирішення екологічних та інфраструктурних проблем й розвитку несировинних галузей. Розвинені регіони зберігають людський капітал, забезпечують йому нове застосування, переходячи до стадії постіндустріального суспільства. Бідні регіони поступово відроджуються і намагаються використовувати існуючий потенціал

Джерело: укладено авторами.

від внутрішньої політики країни, не намагається представляти широке коло інтересів чи бути всесторонньою, всеохоплюючою.

Глобальна конкуренція фактично лягає на плечі розвинених територій, які можуть забезпечити конкурентоспроможність продукції не тільки сировинного сектора, але й обробних галузей та сфери послуг. Сусідні, але відмінні за потенціалом регіони по-різному і не одночасно проходять стадії свого розвитку: поглиблення місцевої та міжнародної спеціалізації і формування внутрішніх ринків. Це, в свою чергу, актуалізує питання суб'єктності стратегічного планування регіонального розвитку. Досвід ЄС демонструє, що тут корисною виступатиме саме горизонтальна координація на рівні регіональних урядів і бізнесу, хоча урядові процедури схвалення стратегій вимагатимуть адаптації та координації саме на рівні макрорегіонів. Дійсно, протягом останніх років провідні європейські країни оцінили особливу роль міст-мегаполісів у процесі побудови сучасної держави, адже саме великі міста відображають загальні структурні зміни в економічній сфері країни, формування соціальних потреб суспільства, задають темпи і напрями по зміцненню всієї виробничо-територіальної бази. Однак, як показує сучасна практика, найбільші міста світу та їх агломерації і на даний момент залишаються некерованими з боку органів місцевого самоврядування. Так, 43% обсягів виробництва в ЄС припадають лише на 14% території ЄС — так званий географічний п'ятикутник, де виробляється продукція з високою доданою цінністю, який утворюють Лондон, Гамбург, Мюнхен, Мілан і Париж (де проживає близько третини населення цієї території).

В Європі (як і в інших регіонах) урбаністичні агломерації (або території великих міст) розглядаються в якості ключових факторів економічного зростання. Європейський досвід демонструє змішаний просторовий вплив економічної концентрації. Європа, з її відносно високою щільністю населення і високими цінами на землю, стикається з такими проблемами, як перенаселення, забруднення і злочинність. Особливо в розвинених економіках економічні вигоди урбанізації слід порівнювати з витратами, пов'язаними з відповідними проблемами. Європа переконалася, що факторами зростання є не лише великі міста. Досвід регіональної політики в Іспанії та інших країнах показує важливість наявності зв'язків у контексті невеликих і середніх міст (поліцентричний розвиток), а також роль місцевих центрів у сільській місцевості. Роль середніх міст полягає в з'єднанні великих і малих міст та віддалених сільських територій; середні міста також відіграють важливу роль у сприянні інтеграції, зв'язкам та економії від масштабу. Вони також відіграють важливу роль у стримуванні депопуляції сільських територій. Місцевий розвиток відіграє ключову роль в стимулюванні економічного зростання в відстаючих регіонах. Крім того, Європа характеризується відносно низькою географічною мобільністю працівників. Таким чином, ми опинилися в ситуації, в якій існує відносно сильний консенсус щодо необхідності сприяти ініціативам у сфері місцевої зайнятості та формування потенціалу, щоб відстаючі регіони могли скористатися перевагами можливостей забезпечення зв'язків з основною економікою (табл. 1).

Виходячи з практики багатьох країн, найбільш ефективними є так звані "м'які" заходи політики регіонального розвитку: формування та підтримка регіональних інститутів, міжрегіонального партнерства, державно-приватних асоціацій і партнерств. Це обумовлено тим, що такі форми підтримки дозволяють більшою мірою задіяти неформальні інститути і спиратися на них. Більше того, вони створюють умови для того, щоб регіональні групи спеціальних інтересів виявилися залучені в процес прийняття та виконання рішень. У своїй структурній політиці ЄС відмовився від прямого фінансування підприємств (і неінфраструктурних проектів у цілo-

му). Це пов'язано з нерозв'язними проблемами дизайну інститутів (правил і механізмів) такої політики: відсутністю ефективного механізму відбору проектів, труднощами оцінки і контролю за їх виконанням і якістю, неефективністю проектів з точки зору територій. Директивна підтримка призводить до непродуктивної конкуренції регіонів за кошти федерального центру і за великі проекти, що в довгостроковому плані може мати негативні ефекти.

ВИСНОВКИ

Трансрегіоналізація, транснаціоналізація та інтернаціоналізація виступають послідовними складовими регіональної дипломатії, які відрізняться між собою глибиною та ефективністю спільних дій, спрямованих на підтримку мирного співіснування та економічного розвитку окремих регіонів. Таким чином, поетапно міжрегіональні зв'язки доповнюються співробітництвом між територіальними суб'єктами держави та транснаціональними інститутами (неурядовими організаціями, ТНК), проте, через обмеженість можливостей національних держав та міжнародних організацій вирішувати глобальні питання, трансформуються у зв'язки між субнаціональними одиницями, під які підпадають транскордонні об'єднання, вільні економічні зони, єврорегіони, міжрегіональні об'єднання, та державно-управлінськими інстанціями [8]. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання формування ефективної прикордонної політики, спрямованої на забезпечення суверенітету, недоторканості та цілісності території, реалізацію та захист національних інтересів та безпеки держави в його прикордонному просторі.

Прикордонні території мають специфічні фундаментальні риси в інтеграційному процесі — бар'єрність та контактність, завдяки яким вони забезпечують їх взаємну адаптацію. Під впливом інтеграційних процесів бар'єрні функції кордонів переносяться на зовнішні кордони інтеграційних утворень, внутрішні кордони в межах ЄС стають прозорими, що дає можливість вільного спілкування як прикордонних, так і загальнодержавних спільнот [6, с. 233]. У відносинах між країнами ЄС встановлюється правило "чотирьох свобод", уніфікується нормативно-правова база господарської діяльності, а вищою формою прикордонної регіональної політики виступає єврорегіон — міждержавна транскордонна регіональна асоціація, яка охоплює прикордонні області і розвивається за погодженими планами і проектами. Реалізація ідеї транскордонного регіоналізму продиктована прагненням досягти ряду цілей — від можливості виходу на нові ринки з акцентом на створенні сприятливих умов для підприємств, які адаптуються до єдиного ринку і високої конкуренції, до забезпечення політичної стабільності.

Окрім того, попри високу економічну ефективність регіональної взаємодії та великий інструментарій вирішення економічних проблем та протиріч, єврорегіон, в супереч закладеним ідеям та головним цілям його функціонування як стимулятора політичного співробітництва, він залишається безпорадним при реалізації регіонального розвитку в цілому. Це, в свою чергу, актуалізує проблему подальшого удосконалення транскордонного регіоналізму у бік комплексності та більшої просторовості з максимізацією його впливу на національну державу.

Література:

1. Ерохин С.А. Синергетическая парадигма современной экономической теории / С.А. Ерохин // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 5. — С. 41—57.

2. Fawcett L. Regionalism in Historical Perspective [Electronic resource] / L. Fawcett. — Mode of access: http://www.ucss.ge/TSC%20-Week%2001-2.pdf

3. Долгов С.И. Глобализация экономики. Новое слово или новое явление / С.И. Долгов. — М.: ОАО "Издво "Экономика", 1998. — С. 171.

4. Бурдье П. Начала. — М.: Socio-Logos, 1994. — С. 185.

5. Бурдье П. Социология политики. — М.: Socio-Logos, 1993. — С. 60.

6. Зелінська О. Транскордонний регіоналізм як форма регіональної парадипломатії у Європі / О. Зелінська // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. — Луцьк: "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім.Лесі Українки, 2004. — С. 229—235.

7. McNiven J. Canadian provincial Trade Offices in the United States / J. McNiven, D. Cann. — Ottava; N.Y., 1993. — 153 p.

8. Honneland G. Worlds Further Apart. Formation in the Barents Euro-Artic Region [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.founorrbotten.se/download/18.54d7ab81114cbc561f98000223/Barents+Euro-Arctic+Regioan.pdf

References:

1. Erohin, S.A. (1999), "Synergetic paradigm of modern economic theory", Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija, vol. 5, pp. 41—57.

2. Fawcett, L. (1995), "Regionalism in Historical Perspective", available at: http://www.ucss.ge/TSC%-20-Week%2001-2.pdf (Accessed 4 July 2015).

3. Dolgov, S.I. (1998), Globalizacija jekonomiki. Novoe slovo ili novoe javlenie [The globalization of the economy. A new word or a new phenomenon], Izd-vo "Jekonomika", Moskva, Rossija.

4. Burd'e, P. (1994), Nachala [Beginning], Socio-Logos, Moskva, Rossija.

5. Burd'e, P. (1993), Sociologija politiki [Sociology of politics], Socio-Logos, Moskva, Rossija.

6. Zelins'ka, O. (2004), "Cross-border regionalism as a form of regional paradiplomacy in Europe", Naukovij visnik Volins'kogo derzhavnogo universitetu im. Lesi Ukraïnki, pp. 229—235.

7. McNiven, J. And Cann, D. (1993), Canadian provincial Trade Offices in the United States, Ottava; N.Y.

8. Honneland, G. (2004), "Worlds Further Apart. Formation in the Barents Euro-Artic Region", available at: http://www.founorrbotten.se/download/18.54d7-ab81114cbc561f98000223/Barents+Euro-Arctic+Regioan.pdf (Accessed 4 July 2015).

Стаття надійшла до редакції 08.07.2015 р.

УДК 628.477:658.5

І. С. Єремєєв,
д. т. н., професор, Національний технічний університет України "КПІ",
С. В. Марчук,
старший викладач кафедри менеджменту,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана"

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ

I. Yeremeyev,
Sc Dr, prof. National Technical University "Kyiv Polytechnic Institute",
S. Marchuk,
senior lecturer in management Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman

INTELLECTUALIZATION OF DECISION-MAKING IN THE SPHERE OF CIRCULATION SOLID WASTE

У дослідженні обгрунтовується необхідність інтелектуалізації прийняття рішень у сфері поводження з твердими побутовими відходами.

Прийняття рішень у різних сферах людської діяльності вимагає наявності засобів, що допомагають отримувати точні моделі для прогнозування процесів. Усі процеси поводження з ТПВ характеризуються нечіткими (розмитими) характеристиками щодо параметрів та змінних, які приймають участь у процесах, тому замість чітких залежностей та моделей приходиться мати справу з функціями належності і відповідними лінгвістичними змінними, які використовуються в евристиках.

У результаті дослідження запропоновано підхід щодо забезпечення інтелектуалізації прийняття рішень у сфері поводження з твердими побутовими відходами на основі евристики та подано модель функціонування складної системи.

Використання підходу, що запропоновано, дозволить оптимізувати процеси поводження з ТПВ шляхом своєчасного пошуку й послаблення впливу існуючих "вузьких місць" та адаптації циклів до умов, що мають тенденції до перманентних змін, і шляхом запровадження нових технологій.

The study substantiates the need for intellectualization decision making in the treatment of solid waste.

Decision-making in the various spheres of human activity requires tools that help get accurate models for forecasting processes. All processes SWM characterized by fuzzy (blurred) characteristics for parameters and variables involved in the process, so instead of explicit dependencies and models have to deal with the membership functions and the corresponding linguistic variables used in the heuristics.

The study proposed approach to ensure the intellectualization decision making in the treatment of solid waste and based on heuristics presented model of the complex system.

Using the approach proposed will optimize processes solid waste management through timely search and easing the impact of the existing "bottlenecks" and adaptation cycles to conditions that tend to constant changes, and by introducing new technologies.

Ключові слова: тверді побутові відходи, управлінське рішення, інтелектуалізація, "вузькі місця", оптимізація.
Key words: municipal solid waste management solutions, intellectualization, "bottlenecks", optimization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виробнича і побутова діяльність людини неминуче зв'язана з утворенням твердих побутових відходів. Якщо газоподібні і рідкі відходи швидко поглинаються природним середовищем, то асиміляція твердих відходів триває десятки і сотні років. Місця складування відходів займають величезні території. Проблема відходів — це проблема великих міст. І чим більше міст, тим більше ця проблема є гострішою. Відходи поділяються на: побутові (комунальні) — тверді і рідкі відходи, не утилізуються в побуті, утворюються в результаті життєдіяльності людей і амортизації предметів побуту; промислові — залишки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, які утворюються при виробництві продукції чи виконанні робіт, і які втратили повністю чи частково вихідні споживчі якості; сільськогосподарські — відходи, які утворюються в результаті сільськогосподарського виробництва; будівельні — відходи, які утворюються в процесі будівництва споруд (в тому числі доріг і ін. комунікацій) і виробництві будівельних матеріалів; радіоактивні — невикористані прямі і побічні радіоактивні речовини і матеріали, які утворюються при роботі ядерних реакторів, при виробництві радіоактивних ізотопів [1].

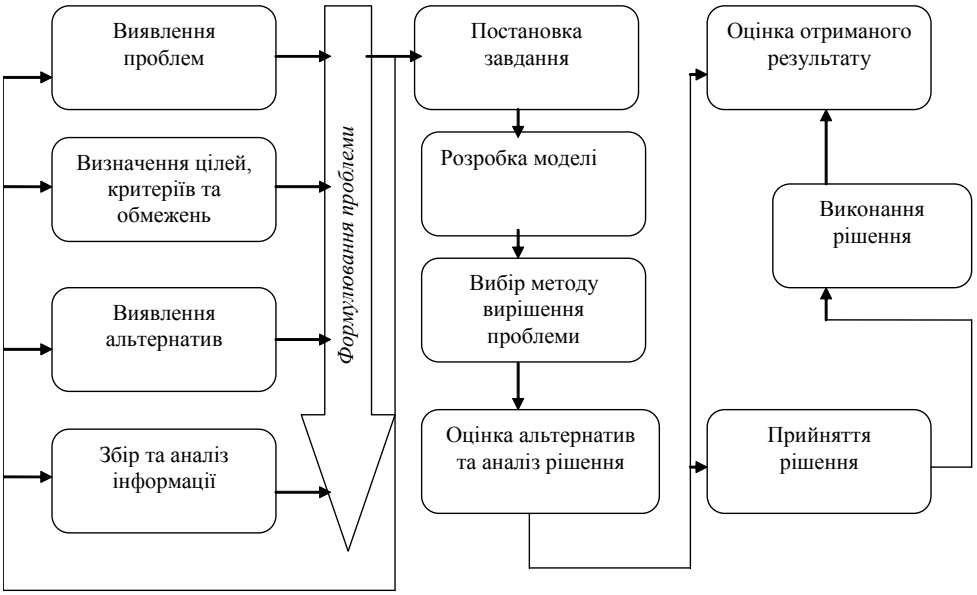

Рис. 1. Модель процесу прийняття рішень у сфері поводження з ТПВ

Утворення відходів з року в рік зростає, тоді як значна частка цих відходів видаляється на полігони та сміттєзвалища, які експлуатуються не належним чином, внаслідок чого створюють негативний вплив на навколишнє природне середовище та здоров'я людей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі поводження з ТПВ в контексті вирішення питань прийняття рішень у сфері ТПВ було присвячено чимало праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених: Балацького О.Ф., Бистрякова І.К., Блума Д.Е., Бойчук Ю.Д., Буркинського Б.В., Бутенка А.І., Галушкіної Т.П., Гречановської І.Г., Громової О.М., Данилишина Б.М., Джигірея В.С., Дорогунцова С.І., Захарченка В.І., Киннамана Т.С., Ковальова В.Г., Ковальової Н.Г., Кучеренка В.Р., Мельник А.Ф., Міщенка В.С., Степанова В.М., Харічкова С.К.

Питання поводження з відходами, зокрема з ТПВ, не можна розглядати тільки в контексті рішення задач природокористування і екології, що дуже часто спостерігається. Досвід показав, що ця проблема може бути вирішена шляхом інтелектуалізації прийняття відповідних рішень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є опис процесу використання інтелектуалізації прийняття рішень у сфері поводження з твердими побутовими відходами, що дозволить вдосконалити процеси поводження з ТПВ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Прийняття рішень у різних сферах людської діяльності вимагає наявності засобів, що допомагають отримувати точні моделі для прогнозування процесів. Складні проблеми, що виникають при моделюванні рішень у сфері поводження з ТПВ, пов'язані з великим числом змінних, малою кількістю спостережень і невідомими динамічними зв'язками між змінними. Такі проблеми характеризуються: недостатньою апріорною інформацією; великою кількістю параметрів; зашумленими або короткими вибірками даних [2].

Процес прийняття рішення — це перетворення вхідної інформації (інформації стану) у вихідну інформацію (інформацію управління — видання наказів, прийняття рішень).

Рішення можуть бути формальними і творчими. Прийнято вважати, що коли перетворення інформації виконується за допомогою математичних моделей, то вироблене рішення вважається формальним, коли ж рішення з'являється в результаті роботи інтелекту людини, котра приймає рішення, то воно творче [3, с. 48]. Процес прийняття рішень є складною ітераційною процедурою.

Модель процесу прийняття рішень у сфері поводження з ТПВ може мати вигляд, зображений на рисунку 1.

Для вирішення проблеми інтелектуалізації рішень у сфері поводження з ТПВ необхідно розв'язати дві взаємопов'язані задачі: розроблення імітаційного комплексу для проведення випробувань методів моделювання за даними спостережень, а також створення інтелектуальної оболонки, яка в доступному для користувача будь-якого рівня підготовленості режимі допоможе пройти весь шлях розв'язання задачі.

Ефективність процедур поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ) залежить від багатьох чинників, причому весь "життєвий" цикл системи поводження з ТПВ можна представити у вигляді "вісімки" [4], яка характеризує поведінку системи у координатах "ресурс" — "зв'язність" (рис. 2): поступово в процесі свого розвитку (функціонування) система накопичує ресурси (Р) та збільшує зв'язність (складність) (З) і стає все більш гнучкою та ефективною. Але з часом та, чи інша технологія, або технічні засоби застарівають і починають відігравати роль гальма, що зменшує загальну ефективність. У такому разі необхідно переходити на нові методи й засоби. Цей перехід має бути обумовлений шляхом інтелектуалізації прийняття відповідних рішень. Існують об'єктивні умови для вибору оптимального моменту зміни окремих технологій. Якщо позитивне приростання ресурсу (ефективності) ПР відбувається одночасно з позитивним приростанням зв'язності (складності) ПЗ, що відповідає "розвитку" системи (РЗВ) — модель функціонує адекватно. Якщо у певній точці траєкторії (наприклад А) виявиться від'ємне приростання ресурсу, це стає сигналом кризи (КР), що наближається, і необхідності проведення локальної штучної кризи (ЛШКР), тобто переходу до нової технології з метою адаптації (АД) до нових умов чи вимог (реорганізація РОР) з урахуванням ціни ризику (ЦРЗ), після чого система може вийти на більш високий рівень як з точки зору ресурсу, так і зв'язності. Це сприятиме більш ефективному і довгому нормальному функціонуванню системи в режимі

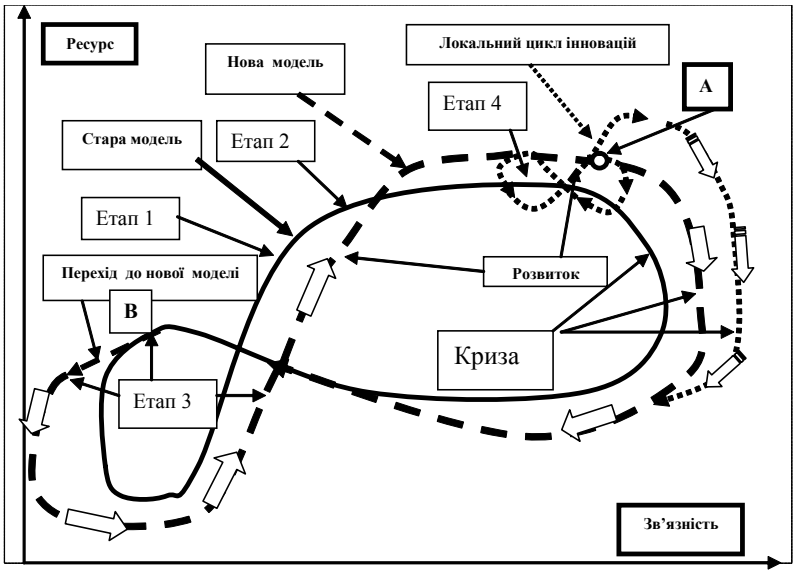

Траєкторія руху згідно зі старою моделлю (етапи 1 і 2).
Траєкторія руху згідно з новою моделлю.
А — точка на траєкторії, в якій ПР має від'ємний знак в наслідок локальних кризових явищ.
В — точка переходу на нову модель — Етап 3 (реорганізація РОР).
..... Траєкторія локального циклу (локальна "вісімка").

Рис. 2. Функціонування системи поводження з ТПВ у разі, коли стара модель вже не відповідає сучасним вимогам і треба її змінити

консервації (КС). Усі процеси поводження з ТПВ характеризуються нечіткими (розмитими) характеристиками щодо параметрів та змінних, які приймають участь у процесах, тому замість чітких залежностей та моделей приходиться мати справу з функціями належності і відповідними лінгвістичними змінними, які використовуються в евристиках.

Сформульовано наступні евристики для забезпечення адаптаційних процесів у системі:

ЯКЩО ([ПР > $\Delta\sigma_р$] ТА [ПЗ > $\Delta\sigma_з$]), ТО (РЗВ);
ЯКЩО ([ПР ~ 0] ТА [ПЗ > $\Delta\sigma_з$]), ТО (КС);
ЯКЩО ([ПР < -$\Delta\sigma_р$] ТА [ПЗ < — $\Delta\sigma_з$]), ТО (КР);
ЯКЩО ([ПР > $\Delta\sigma_р$] ТА [ПЗ < — $\Delta\sigma_з$]), ТО (РОР);
ЯКЩО ([ПР < -$\Delta\sigma_р$] ТА [ПЗ ~ 0]), ТО (АД);
ЯКЩО ([ПР < -$\Delta\sigma_р$] ТА [ПЗ > $\Delta\sigma_з$] ТА [ЦРЗ $\leq$ ЦРЗ $_{прип}$]), ТО (ЛШКР).

Тут ЦРЗ$_{прип}$ — максимально прийнятна ЦРЗ за даних умов, $\Delta\sigma_р$ та $\Delta\sigma_з$ — стандартні відхилення, відповідно, ресурсу та зв'язності під час нормальної роботи системи поводження з ТПВ [5].

Процедури адаптації, як правило, пов'язані з пошуком та ліквідацією "вузьких місць": морально та фізично застарілого обладнання, застарілих технологій, неефективного витрачання ресурсів і т.п.

Але і у разі розробки нових систем, технологій тощо зовсім ігнорується той факт, що неоптимальні інновації потенційно можуть містити у собі умови для створення "вузьких місць". Тому кожне впровадження інновації має обов'язково враховувати таки можливості шляхом обов'язкового виконання певної кількості кроків, з яких головними є:

1. Чітке визначення мети створення (або застосування) інновації;
2. Спроба одразу ж виявити "вузьке місце" інновації, що планується;
3. Аналіз "вузького місця", щойно виявленого:
4. Підпорядкування кожного іншого рішення проблемі "вузького місця";
5. "Розширення" "вузького місця";
6. Повернення до Кроку 1.

Розроблено алгоритм пошуку та ліквідації (або суттєвого послаблення впливу) "вузького місця", який враховує усе зазначене вище.

ВИСНОВКИ

Використання підходу, що запропоновано, дозволить оптимізувати процеси поводження з ТПВ шляхом своєчасного пошуку й послаблення впливу існуючих "вузьких місць" та адаптації циклів до умов, що мають тенденції до перманентних змін, і шляхом запровадження нових технологій. Підхід, що запропоновано, дозволить розв'язати такі питання: спростити процес прийняття рішень у сфері поводження з ТПВ, організувати процедуру надання якісних послуг із збирання та вивезення ТПВ усьому населенню області, зокрема в містах, селищах міського типу, селах; удосконалити систему комунального обслуговування населення у сфері поводження з ТПВ; модернізувати звалища згідно з вимогами чинного законодавства, закрити перевантажені об'єкти; встановити на відповідних територіях норму накопичення ТПВ.

Література:

1. Михайленко В.П. Особенности образования твердых бытовых отходов в Украине [Электронный ресурс] / В.П. Михайленко, И.Л. Алексеевец, Г. Денафас и др. — Режим доступа: http://waste.ua /eco/2012/municipal-waste/ukraine/

2. Петренко В.П. Проблеми інтелектуалізації управління: інтелектуальна модель особи керівника / В.П. Петренко // Науковий журнал "Вісник Хмельницького національного університету". Економічні науки. — 2007. — №6. Том 1. — С. 43—46.

3. Колпаков В.М. Теория и практика принятия управленческих решений / Колпаков В. М. — 2-е изд. — К.: Изд-во МАУП, 2004. — 504 с.

4. Holling C.S. Understanding the Complexity of Economic, Ecological and Social Systems. Ecosystems, 2001, № 4, pp. 390—405.

5. Єремєєв І.С. Проблеми прийняття рішень в умовах невизначеності під час моніторингу довкілля. "Системний аналіз та інформаційні технології": матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції. 20—24 травня 2008 року. —Київ. — С.187.

References:

1. Mikhaylenko, V. P. (2012), "Features of municipal solid waste in Ukraine" [Electronic resource] / V. P. Mikhaylenko, I. L. Alekseevets, G. Denafas. — The access mode: http://waste.ua/eco/2012/ municipal-waste/ukraine/

2. Petrenko, V. P. (2007), "The problem of intellectualization of control: an intelligent model of personality", Naukovyj zhurnal "Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu". Ekonomichni nauky. vol. 6, tom 1, pp. 43—46.

3. Kolpakov, V. M. (2004), Teoryia y praktyka pryniatyia upravlencheskykh reshenyj [Theory and practice of managerial decision-making], 2nd ed, Publishing house of the MAUP, Kyiv, Ukraine.

4. Holling, C.S. (2001), Understanding the Complexity of Economic, Ecological and Social Systems. Ecosystems, vol. 4, pp. 390—405.

5. Yeremeyev, I.S. (2008), "Decision making under uncertainty during environmental monitoring", Materialy X mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii [System Analysis and Information Technologies], Kyiv, Ukraine, pp.187.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2015 р.

УДК 331.25(477)

К. П. Черненок,
к. е. н., доцент (б.в.з.) кафедри фінансів і кредиту,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ У СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

K. Chernenok,
cand. sc. (econ.), assoc. prof. of the department of finance and credit, Petro Mohyla Black Sea State University

PECULIARITIES OF PENSION SYSTEMS' DEVELOPMENT UNDER MODERN SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS

У статті досліджено типи розвитку пенсійних систем, а саме: еволюційний та реформаційний. На основі цього проаналізовано трансформацію моделей пенсійного забезпечення в історичному контексті. Можна констатувати, що з часом відбувся перехід від принципу пенсійного забезпечення до пенсійного страхування. Визначено, що в Україні створено передумови для функціонування багаторівневої пенсійної системи, що включає як розподільчий, так і накопичувальні компоненти (законодавча база, розвиток інфраструктури фінансового ринку тощо). Однак основним стримуючим фактором для активізації накопичувальних пенсійних програм є низький рівень оплати праці. Аналіз світового досвіду засвідчив необхідність диверсифікованого фінансування пенсійного забезпечення. Разом із тим, структура пенсійної системи (співвідношення розподільчих та накопичувальних компонентів) має враховувати особливості національної економіки кожної країни.

This article examines the types of pension systems' development (evolutionary and reform). Based on this pension models' transformation is studied in historical context. It can be noted that over time, there was a shift from the principle of pension provision to pension insurance. Determined that conditions for the implementation of multi-pillar pension system, which includes distributional and accumulative components (legal framework, development of financial market infrastructure etc.) are created in Ukraine. But the main limiting factor for the revitalization funded pension schemes is low level of salaries. Analysis of international experience showed the need for diversified funding pensions. However, the structure of the pension system (the ratio of distribution and accumulative components) should take into account the peculiarities of the national economy of each country.

Ключові слова: система пенсійного забезпечення, розвиток системи пенсійного забезпечення, солідарна система, розподільчий принцип, накопичувальний принцип.

Key words: pension system, pension systems' development, pay-as-you-go system, distributional principle, accumulative principle.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Історичні епохи формували різні погляди щодо розуміння сутності пенсійного забезпечення. Першою формою матеріального забезпечення осіб старшого покоління, які з віком через втрату працездатності не могли брати активну участь у роботі, була підтримка сім'ї, у першу чергу, дітей. На сучасному етапі розвитку пенсійне забезпечення більшості країн світу (у т.ч. й України) здійснюється на засадах загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що є складовою системи соціального страхування. Так, відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [1], пенсійна система України є трирівневою: перший рівень фінансується за розподільчим принципом (солідарність поколінь), другий — державний накопичувальний компонент (досі не введено в дію) і третій — недержавне пенсійне забезпечення. Слід зазначити, що вплив недержавного пенсійного забезпечення на рівень доходів пенсіонерів й досі залишається мінімальним. Адже розвиток недержавного пенсійного забезпечення обмежується низьким рівнем доходів населення, а також недовірою до установ фінансово-кредитної сфери. Фактично в країні продовжує діяти солідарна пенсійна система. Тобто на сучасному етапі структура пенсійної системи України не є

достатньо адаптованою до ринкових умов господарювання та потребує подальшого розвитку. Разом із тим, складність проблем реформування системи пенсійного забезпечення пов'язана саме з вагомою роллю соціальної складової у даному питанні, необхідністю врахування потреб населення у пенсійному захисті не лише у поточному, але й у довгостроковому періоді. Тож подальше дослідження особливостей розвитку сучасних пенсійних систем має бути складовою наукового обгрунтування реформаційних процесів, що відбуваються в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток системи пенсійного забезпечення з набуттям актуальності все частіше розглядається вітчизняними і зарубіжними вченими. Так, вчені Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Е.М. Лібанова, Л.Г. Ткаченко та ін. провели дослідження процесів реформування національної пенсійної системи, результатом чого став випуск колективної монографії [2]. Крім того, проблеми та перспективи розвитку пенсійної системи України розкриті у працях І.Ф. Гнибіденка [3], О.П. Коваля [4].

Втім, процес реформування пенсійної системи України триває, тож визначення особливостей розвитку пенсійних систем у сучасних соціально-економічних умовах є вкрай актуальним.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті виступає розкриття особливостей розвитку пенсійних систем у сучасних соціально-економічних умовах.

Для досягнення мети в статті виконувались такі задачі:

1) обгрунтувати типи розвитку пенсійних систем;

2) дослідити історичний розвиток моделей пенсійного забезпечення та визначити особливості характерні для сучасного етапу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Трансформація умов господарювання в Україні, становлення ринкових відносин мають позитивно впливати на темпи активізації функцій накопичувального компонента через розвинення фінансово-кредитних установ, поступову зміну ставлення людини до процесу накопичення пенсійного капіталу, яка перестає бути пасивним суб'єктом соціальної політики держави. У зв'язку з цим, з'являється можливість послаблення соціального контракту між людиною та державою.

Для сучасного суспільства, у тому числі й людей похилого віку, характерний більш високий рівень потреб ніж на початку XX ст., коли формувалися солідарні системи пенсійного забезпечення. З кожним роком зростає обсяг товарів та послуг, що споживає середньостатистична людина для підтримки рівня життя. Окрім того, зменшуються можливості накопичення товарів довгострокового користування в період працездатного віку для використання їх на пенсії, адже сьогоднішнє життя спонукає до систематичного оновлення таких товарів, зменшення строку їх експлуатації, у першу чергу, в результаті морального, а не фізичного старіння.

Однак у межах солідарного компонента системи пенсійного забезпечення існує можливість забезпечити лише базовий рівень потреб осіб похилого віку. Саме накопичувальні компоненти дозволяють компенсувати втрачений рівень заробітку або, навіть, забезпечити досягнутий у передпенсійний період рівень життя. Тож, для того, щоб після виходу на пенсію люди підтримували той рівень життя, який вони мали протягом років роботи, вкрай важливим є подальше запровадження накопичувальних компонентів, що дозволить індивідуалізувати процес накопичення коштів, а також отримувати інвестиційний прибуток на акумулюваний пенсійний капітал. Використання пенсійних коштів у якості внутрішнього джерела довгострокових інвестицій — ще одна суттєва причина для активізації накопичувальних принципів у пенсійному забезпеченні, що сприятиме удосконаленню не лише даної сфери, але й національної економіки в цілому.

В Україні зміна поняття про пенсійне забезпечення відбувається під впливом реформування національної пенсійної системи. Оскільки система пенсійного забезпечення включає як розподільчі, так і накопичувальні компоненти, відповідно до кожного з них визначаються суб'єкти та об'єкт пенсійного забезпечення та функції, що має виконувати кожен компонент. Для першого рівня пенсійної системи, що представлений солідарним компонентом і заснований на розподільчому принципі фінансування об'єктом страхування є ризик втрати працездатності, відповідно функції визначені як захист мінімальних доходів, підтримка життєвого рівня та компенсація втрати трудового доходу. Водночас для накопичувальних компонентів (другий і третій рівні пенсійної системи) об'єктом страхування є майнові інтереси, пов'язані з працездатністю.

Отже, пенсійне забезпечення визначається як один з найбільш важливих напрямів політики соціальної держави. Проте докорінні зміни в економічній сфері вимагають пошуку нових підходів до формування фінансового механізму пенсійного забезпечення, що найбільшим чином задовольнятиме потреби осіб пенсійного віку, виходячи з фінансових можливостей суспільства. Необхідно враховувати, що одночасно потрібно зменшити державні витрати на сферу пенсійного забезпечення, підвищити ефективність використання коштів, що направлені на пенсійні потреби та забезпечити високий рівень життя осіб похилого віку. Вищезазначене призводить до протиріч, які найгостріше проявляються в низькому загальному рівні пенсій, значній диференціації розміру пенсій, що визначаються за різними законами.

Це свідчить, що дефініція системи пенсійного забезпечення вимагає уточнення в зв'язку зі змінами механізму фінансування пенсій. Враховуючи весь спектр відносин, що проявляються і перетинаються у змісті поняття "пенсійне забезпечення", на сучасному етапі пенсійне забезпечення за віком можна визначити як сукупність фінансово-економічних, демографічних, інституційно-правових норм та відносин, пов'язаних із фінансовим забезпеченням осіб у віці старшим за працездатний. Система пенсійного забезпечення має виконувати дві основні функції: захист від бідності в похилому віці (задоволення базових потреб), а також створювати умови для підтримання рівня життя, що визначається реальною участю особи у формуванні ресурсів для власного пенсійного забезпечення (система пенсійного страхування, що визначає розмір пенсійного доходу відповідно до страхового внеску людини і може бути реалізована у формі державних або недержавних пенсійних програм, залежно від поточного макроекономічного стану країни, соціально-економічних прогнозів та форм пенсійного забезпечення, що склалися в країні історично). Таким чином, у визначенні пенсійного забезпечення має наголошуватися на тому, що воно має наступати безумовно при настанні пенсійного віку і забезпечувати базовий рівень потреб осіб похилого віку, збільшення пенсійних прав має бути пов'язане із розмі-

Таблиця 1. Типологізація розвитку системи пенсійного забезпечення

Ознака	Розвиток системи пенсійного забезпечення	
	Еволюційний	Реформаційний
Тривалість та періодичність змін	Перманентно	Змінно
Тип змін	Зміна уявлень про пенсійне забезпечення: функцій, структури фінансування системи пенсійного забезпечення тощо	Зміна параметрів системи пенсійного забезпечення: пенсійний вік, стаж роботи, необхідний для отримання пенсії, механізми визначення розміру пенсії тощо
Спосіб закріплення (констатування) зміни	Зміна практики пенсійного забезпечення, що призводить до законодавчих змін	Зміна законодавства, що призводить до зміни практики пенсійного забезпечення
Період настання результатів змін	Довгостроковий період	Коротко-, середньо- та довгостроковий періоди
Наслідки змін	Поява нових моделей та систем пенсійного забезпечення, якісні зміни переважають над кількісними	Зміни параметрів в межах існуючих систем, моделей; кількісні зміни переважають над якісними
Спосіб здійснення змін	Поступово	Одномоментно
Взаємозв'язок з іншими сферами життя	Зміни у економічній системі та суспільному житті впливають на пенсійне забезпечення	Власне пенсійні зміни
Характер змін	Спрямований на зближення систем пенсійного забезпечення різних країн	Поглиблення диференціації пенсійних систем відповідно до умов конкретної країни
Мотиви змін	Удосконалення діючої системи, приведення у відповідність до сучасних умов	Вирішення проблем, ліквідація диспропорцій конкретних систем

Джерело: власні дослідження автора.

ром страхового внеску особи протягом життя. Система пенсійного забезпечення має відновлювати втрачений рівень життя, а втім, необхідно розмежувати джерела фінансування потреб різного рівня. Отже, система пенсійного забезпечення на сучасному етапі має розглядатись як сукупність фінансово-економічних, демографічних, інституційно-правових норм та відносин між державними й недержавними інститутами, установами, організаціями, що мають на меті підтримання рівня життя осіб похилого віку за рахунок розподільчого принципу фінансування (задоволення базових потреб) та індивідуального накопичення коштів (задоволення потреб вищих рівнів), а також сприяють соціальній адаптації осіб похилого віку до зміни стилю життя після припинення активної трудової діяльності. Функцією розподільчого компонента має бути фінансування базових потреб (прожитковий мінімум), державного накопичувального — заміщення рівня заробітку, недержавного накопичувального — підтримка втраченого після припинення трудової діяльності рівня життя.

Соціальну адаптацію розглядаємо в контексті надання соціальних пільг пенсіонерам (наприклад, при наданні медичних, житлово-комунальних, транспортних, побутових послуг та ін.), а також створення умов для реалізації потенціалу особистості після припинення активної трудової діяльності (організація мистецьких студій, залучення до волонтерської роботи, залучення до роботи на умовах неповної зайнятості).

Проаналізувавши різні визначення розвитку як процесу, можна узагальнити, що це — кількісні та якісні зміни, результатом яких є вдосконалення явища, процесу, системи тощо. В зв'язку з цим, розвиток системи пенсійного забезпечення пропонується розглядати як процес кількісно-якісних змін у фінансуванні потреб осіб похилого віку, який здійснюється реформаційним або еволюційним шляхом та впливає на ефективність всієї соціальної сфери. В даному визначенні не наголошується на позитивному характері змін. Це пов'язано з тим, що здебільшого, наслідки змін, що відбуваються в системі пенсійного забезпечення можливо прослідкувати лише у середньо- та довгостроковому періоді. Окрім того, у визначенні підкреслюється, що зміни можуть відбуватися як реформаційним, так і еволюційним шляхом. Зміни, що відбуваються реформаційним шляхом, тобто за рахунок запровадження інших правил та умов нарахування пенсії, появи нових методів фінансування системи пенсійного забезпечення — закріплені законодавчо і не мають призводити до зниження рівня життя пенсіонерів, враховуючи соціальну спрямованість державної політики. Водночас еволюційні зміни — призводять до модифікацій пенсійного забезпечення відповідно до перетворень в економіці. Типологізація розвитку системи пенсійного забезпечення представлена в таблиці 1.

Аналізуючи поняття соціальної адаптації в контексті реформаційного розвитку системи пенсійного забезпечення, можливою пропозицією є застосування до даного аспекту пенсійного забезпечення поняття соціальних інновацій, тобто нововведень у соціальні сфері суспільства. Дана необхідність зумовлена відсутністю ряду послуг, необхідних людині після виходу на пенсію, або їх формальний характер, неприйнятна форма їх надання.

Слід зазначити, що на сучасному етапі відбувається поступова трансформація систем пенсійного забезпечення розвинутих країн та зближення структури їх фінансування. Реформування системи пенсійного забезпечення в напрямку диверсифікації джерел фінансування пенсій стає невід'ємною складовою комплексного удосконалення соціально-економічної сфери багатьох країн світу (табл. 2).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз процесу розвитку пенсійних систем у сучасних соціально-економічних умовах дозволив зробити висновки:

1. Систему пенсійного забезпечення визначено як сукупність фінансово-економічних, демографічних, інституційно-правових норм та відносин між державними і недержавними інститутами, установами, організаціями, що мають на меті підтримання рівня життя осіб похилого віку за рахунок розподільчого принципу фінансування (задоволення базових потреб) та індивідуального накопичення коштів (задоволення потреб вищих рівнів), а також

сприяють соціальній адаптації осіб похилого віку до зміни стилю життя після припинення активної трудової діяльності.

2. Розвиток системи пенсійного забезпечення пропонується розглядати як процес кількісних та якісних змін у фінансуванні потреб осіб похилого віку, що здійснюються реформаційним або еволюційним шляхом та впливають на ефективність всієї соціальної сфери.

3. Дослідження розвитку моделей пенсійного забезпечення в історичному контексті засвідчує, що на сучасному етапі домінує диверсифіковане фінансування пенсійних систем. Вони включають як розподільчі, так і накопичувальні компоненти; державні та приватні пенсійні програми. Відбувся перехід від принципу пенсійного забезпечення до пенсійного страхування. Разом із тим, на результат реформування національної пенсійної системи у напрямі посилення диверсифікації її фінансування найбільшою мірою впливає обрана структура пенсійної системи (співвідношення розподільчих та накопичувальних компонентів), що має враховувати особливості економіки кожної країни.

Таблиця 2. Трансформація моделей пенсійного забезпечення

Етап	Період	Назва	Метод фінансування	Мета запровадження	Особливості
I	Перша пол. XX ст.	Бісмарковська модель	Страховий	Необхідність компенсації втрати трудового доходу	Диференціація пенсій за розміром
		Беверідж-ська модель	Бюджетний, податковий	Протидія безробіттю, необхідність захисту мінімальних доходів громадян	Контроль нужденності
II	60-ті роки XX ст.	Розподільча	Страховий, Бюджетний	Необхідність розповсюдження пенсійного забезпечення на все населення країн	Принцип солідарності поколінь
		Накопичувальна	Страховий	Необхідність збільшення диференціації пенсій відповідно до рівня передпенсійного заробітку	Можливість отримання інвестиційного доходу
III	80-ті роки XX ст. – наш час	Змішані	Страховий, бюджетний, податковий	Збалансування демографічних та економічних ризиків	Диверсифікованість структури пенсійних систем

Складено автором з використанням джерел: [5, с. 6; 6, с. 11; 7, с. 63; 8, с. 12; 9, с. 9].

Література:

1. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 №1058-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua/

2. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації: [колективна монографія / За ред. Е.М. Лібанової]. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2010. — 270 с.

3. Гнибіденко І.Ф. Наукові підходи до реформування пенсійної системи України та країнах ЄС / І.Ф. Гнибіденко // Проблеми науки. — 2008. — № 4. — С. 30—37.

4. Коваль О.П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку: [монографія] / О.П. Коваль — К.: НІСД, 2012. — 240 с.

5. Бобирь О.І. Формування фінансового механізму системи пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / О.І. Бобирь. — Дніпропетровськ, 2006. — 20 с.

6. Коровкин В.В. Пенсионная система индивидуальной капитализации в теории и на практике / В.В. Коровкин. — М.: Магистр: ИНФРА — М., 2011. — 496 с.

7. Новиков А. Особенности эволюции зарубежных пенсионных систем / А. Новиков // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 35. — С. 62—70.

8. Погорєлова С. Історія становлення державної системи соціального захисту в європейських країнах / С. Погорєлова // Вісник пенсійного фонду України. — 2008. — № 5. — С. 12—13.

9. Роик В.Д. Пенсионная система России: вызовы XXI века и пути модернизации / В.Д. Роик. — СПб.: Питер, 2012. — 256 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance", available at: http://zakon1.rada.gov.ua/ (Accessed 10 July 2015).

2. Libanova, E.M. et al. (2010), Pensiina reforma v Ukrayini: napryamy realizatsii [Pension reform in Ukraine: directions of realization], NAN Ukrainy Instytut demografii ta sotsialnyh doslidzhen, Kyiv, Ukraine.

3. Hnybidenko, I.F. (2008), Naukovi pidkhody do reformuvannya pensiynoyi systemy Ukrayiny ta krayinakh YeS [Scientific approaches to the reform of the pension system in Ukraine and the EU], Problemy nauky, vol. 4, pp. 30—37.

4. Koval, O.P. (2012), Perspektyvy vprovadzhennya zagalnoobviazkovoi nakopychuvalnoi pensiynoyi systemy v Ukrayini: vplyv na ekonomichnu bezpeku [Prospects for the introduction of mandatory funded pension system in Ukraine: the impact on economic security], Natsionalnyi instytut strategichnyh doslilzhen, Kyiv, Ukraine.

5. Bobyr, O.I. (2006), "Formation of the financial mechanism of the pension system in Ukraine", Ph.D. Thesis, Finance, Money circulation and Credit, State Agrarian University of Dnipropetrovsk, Dnipropetrovsk, Ukraine.

6. Korovkin, V.V. (2011), Pensionnaya sistema individualnoi kapitalizatsii v teorii i na praktike [Individual capitalization pension system in theory and in practice], Magistr, Moscow, Russia.

7. Novikov, A. (2006), "Evolution of foreign pension systems", Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya, vol. 35, pp. 62—70.

8. Pogorelova, S. (2008), "The history of the state system of social protection in Europe", Visnyk pensiinogo fondu Ukrainy, vol. 5, pp. 12—13.

9. Roik, V.D. (2012), Pensionnaya sistema Rossii: vyzovy XXI veka i puti modernizatsii [The pension system of Russia: challenges of the XXI century and the path of modernization], Piter, St.Petersburg, Russia.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2015 р.

УДК 631.16:336.221.24

Н. В. Трусова,
к. е. н, доцент, докторант,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, Дніпропетровськ

ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ПРОГНОЗОВАНОЇ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

N. Trusova,
PhD., associate professor, past graduate student for getting Doctor Degrees
Dnepropetrovsk State Agrarian-Economic University, Dnepropetrovsk

EXTERNAL ENVIRONMENT FOR FORECASTING THE SYSTEM FINANCIAL POTENTIAL OF ENTERPRISES

У результаті дослідження спроектовано прогнозну модифікацію системи фінансового потенціалу підприємства, яка генерується сигналами зовнішнього середовища та дозволяє визначити поведінку внутрішнього середовища мікрооточення. Обгрунтовано, що будь-яка система відкрита до зовнішнього середовища. Динамічність змін зовнішнього середовища спонукає систему генерувати зміни у внутрішньому середовищі, підпорядковуючи характер поведінки мікросистеми та макросистеми. Параметри "споживачі, конкуренти, постачальники, інфраструктура ділових відносин підприємства" враховуються в системі факторів мікрооточення. Разом ці дві системи формують блок "зовнішні ринкові сигнали". Сигнали, що поступають з мікрооточення формують систему факторів внутрішнього середовища підприємства. Взаємозв'язки всіх трьох підсистем формують систему прогнозних моделей взаємозв'язку факторів і фінансових результатів. Доведено, що підсистеми фінансового потенціалу підприємства визначаються сукупністю засобів управління фінансами підприємства, які забезпечують взаємозв'язок між процедурами прийняття управлінських рішень і генерацією фінансових результатів за умов постійних змін параметрів зовнішнього середовища.

The study was designed projected modification of financial potential of the enterprise generated signals of the environment and to determine the behavior of the internal environment microenvironment. Proved that any system is open to the environment. Dynamic changes of environment encourages system to generate a change in the internal environment, dominating the behavior of microsystem and macrosystem. The "customers, competitors, suppliers, infrastructure business relations enterprise" system factors are taken into account in the microenvironment. Together, these two systems form the block "external market signals". The signals coming from the microenvironment factors form a system of internal environment of enterprise. The relationship of the three subsystems form a system of predictive models of the relationship factors and financial results. It is proved that the financial potential of the enterprise subsystems defined set of management tools finances enterprises which provide the relationship between management decision-making procedures and the generation of financial performance under conditions of constant changes in the parameters of the environment.

Ключеві слова: прогнозування, фінансовий потенціал, зовнішнє середовище, внутрішнє середовище, мікрооточення, макросистема.

Key words: forecasting, financial potential, the environment, internal environment, the microenvironment, macrosystem.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідність постійного врахування факторів ризику зовнішнього середовища за умов неповноти та недостовірності економічної інформації, потреба в аналітичному обгрунтуванні управлінських рішень висувають на перший план принцип фінансового прогнозування, що

є особливо актуальним для сільськогосподарських підприємств. Згідно з системним підходом, фінансовий потенціал структурно являє собою систему взаємопов'язаних елементів за певних параметрів виходу і входу фінансових ресурсів: параметри виходу — це власні фінансові ресурси, які визначають, з якими показниками якості (ліквідності), з якими витратами, за якою ціною, у які терміни вони мають бути реалізовані. Параметри "входу" визначають потребу у фінансуванні внутрішніх процесів суб'єкта господарювання. Зворотний комунікаційний зв'язок між постачальниками фінансових ресурсів (входом), клієнтами на власні фінансові ресурси (виходом), зовнішнім і внутрішнім середовищем та суб'єктом господарювання за сукупним обсягом фінансових ресурсів, забезпечує формування системи фінансового потенціалу спрямовану на цільові параметри прибуткової діяльності суб'єкта. Це дозволяє застосувати в дослідженні системи фінансового потенціалу сільськогосподарського підприємства загальні закономірності організації системи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження в області синтезу знань з організаційної теорії та загальної теорії систем по суті представляє собою теоретико-методологічний фундамент прогнозних досліджень в області економіки та фінансів, що базується як на класичних позиціях Т. Парсонса, Р.Л. Акоффа, ДМ. Гвішіані, Л.фон Берталанфі, Ф.Каста, Дж. Розенцвейга, так і на сучасних інтерпретаціях В.С. Тюхтіна, ВМ. Садовського, Ю.А.Урманцева та інших дослідників. Втім, модифікація існуючих методів системного підходу та системного аналізу за новими напрямами дослідження утворювали нові форми системного мислення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є проектування прогнозної модифікації системи фінансового потенціалу підприємства, яка генерується сигналами зовнішнього середовища та дозволяє визначити поведінку внутрішнього середовища мікрооточення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З позиції системного підходу, підприємство представляє собою складну систему, до якої успішно можна прикласти такі принципові ознаки, як: стохастична природа, ієрархічність будови, цілеспрямованість функціонування, виділення загальних критеріїв оптимальності, обмеженість ресурсів, економічний вибір та багатоваріантність розвитку [2; 4]. Це дозволяє застосувати в дослідженні системи фінансового потенціалу сільськогосподарського підприємства загальні закономірності організації системи. В структурі організації всі її елементи, як правило, самі представляють собою складні системи. Так, в узагальненні, поняття фінансовий потенціал визначений сукупністю фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні господарюючих суб'єктів, а також представляють собою систему їх використання, залучення та розподілу [1; 4; 5]. В авторській інтерпретації, фінансовий потенціал представляють собою множину фінансових відносин, які в сукупності та взаємодії обумовлюють і визначають процеси акумулювання і розподілу фінансових ресурсів. Тобто фінансовий потенціал спроможний характеризувати ефективність і успішність протікання виробничих, маркетингових, інформаційних процесів на підприємстві, інтегруючи їх у концептуальну модель системи.

Інтеграційна властивість системи фінансового потенціалу не представляє собою окремий предмет дослідження, а звідси й не отримує своєї формалізації. Необхідність прогнозування динаміки розвитку сільськогосподарського підприємства на основі відстеження реакцій на зміну параметрів його фінансової підсистеми, проявляє себе як фінансовий індикатор стану інших підсистем підприємства. Факторами зміни параметрів виступає вплив очікуваних та стихійних закономірностей розвитку системи, ефект якого необхідно ідентифікувати та спрогнозувати. Системний погляд на підприємство дозволяє зобразити його фінансову діяльність у вигляді генерації фінансових результатів як відповідей на якість управлінських рішень та сигналів зовнішнього середовища. Один з визначальних принципів системного підходу — будови системи — дозволяє представити організацію, як систему, що входить до складу більш великої системи — її оточуючого середовища. А будь-яка система відкрита до зовнішнього середовища. Тому динамічність змін зовнішнього середовища спонукає систему генерувати зміни у внутрішньому середовищі, що в принципі підпорядковується другому закону теорії систем, з якого витікає, що характер поведінки мікросистеми обумовлює характер поведінки макросистеми.

Шляхом проекції системної структури в середину внутрішньої середовища організації (реалізовуючи формулу "функція породжує систему, а структура інтерпретує ціль") побудуємо модель системи фінансового потенціалу підприємства як об'єкту прогнозування (рис. 1). Безумовно, фактори зовнішнього середовища формують ризик в внутрішньому середовищі, що обумовлює складність прогнозування майбутнього та поточного фінансового стану та прийняття управлінських рішень. Звідси, адекватна модель системи фінансового потенціалу має бути моделлю прийняття управлінських рішень в умовах динамічних змін ринку. Отже, система зовнішнього середовища організації поєднує економічну, політичну, соціальну, технологічну підсистеми, в яких працює організація. Кожна з цих підсистем має розгалужену структуру, елементи якої незмінно мають вирішальне значення для прогнозування фінансової діяльності підприємства. В системі фінансового прогнозування параметри зовнішнього оточуючого середовища (як відбиття ринкового, правового, природно-біологічного та політико-економічного ризику) формують систему факторів макрооточення.

Параметри "споживачі, конкуренти, постачальники, інфраструктура ділових відносин підприємства" враховуються в системі факторів мікрооточення. Разом ці дві системи формують блок

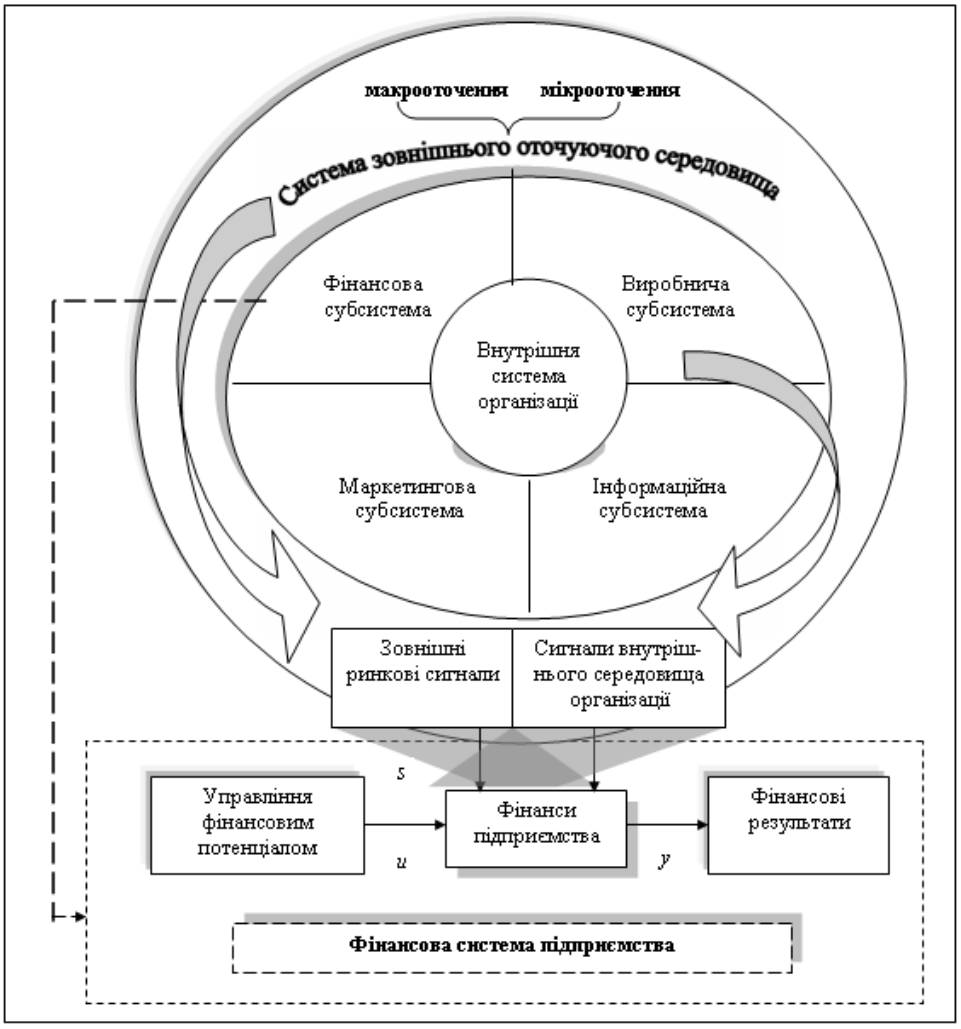

Рис. 1. Проекція моделі системи фінансового потенціалу сільськогосподарського підприємства під дією сигналів зовнішнього та внутрішнього середовища

Джерело: власна розробка автора.

"зовнішні ринкові сигнали". Сигнали, що поступають з мікрооточення формують систему факторів внутрішнього середовища підприємства. Взаємозв'язки всіх трьох підсистем формують систему прогнозних моделей взаємозв'язку факторів і фінансових результатів.

У моделі системи фінансового потенціалу сільськогосподарського підприємства фінансові результати виступають прогнозною величиною $\underline{y}$, що в загальному випадку може бути представлена як змінна стану або вихідна величина системи, на вхід якої подаються відповідні вхідні та управлінські величини $\underline{u}$ і яка знаходиться під дією відповідних ризиків (зовнішніх та внутрішньо-організаційних сигналів) $\underline{s}$.

Таким чином, досліджувана система фінансового потенціалу, представляє собою динамічну керовану систему, яка згідно з прогнозом формується таким чином, що в результаті спостережень під дією впливу зовнішніх ринкових сигналів, отримує вибірку реалізацій $\underline{y}_t$, $t \in N$ та $\underline{u}_t$, $t \in N$. Це дозволяє знайти ту оптимальну модель системи, яка прогнозує вихідну величину $\underline{y}_t$ на інтервалі упередження прогнозу $t \in P$.

Зв'язки між об'єктами і системою є суттєвими основами виникнення, існування та розвитку об'єкта і системи в цілому. З позиції побудованої моделі (рис. 1) визначимо організаційну структуру системи підприємства як сукупність внутрішньо взаємопов'язаних її частин, основними елементами якої є об'єкти організаційного управління: виробництво, маркетинг, фінанси, інформація, людські ресурси. Звідси, підсистеми фінансового потенціалу підприємства пропонуємо визначати як сукупність засобів управління фінансами підприємства, які забезпечують взаємозв'язок між процедурами прийняття управлінських рішень і генерацією фінансових результатів за умов постійних змін параметрів зовнішнього середовища.

У таблиці 1 наведено сукупність ознак, реалізованих на рівні системи фінансового потенціалу сільськогосподарського підприємства, які визначають необхідність фінансового прогнозування за принципами цілісності, якісної визначеності, відмежованості відносно середовища, генерованістю та структурованості, взаємодії частин системи між собою та її зв'язків із оточуючим середовищем, наявності інтегральних характеристик, синергованості і цілеспрямованості.

Таблиця 1. Сукупність ознак реалізованих на рівні системи фінансового потенціалу підприємства

Системні ознаки	Реалізація на рівні системи фінансового потенціалу підприємства
Цілісність	Система фінансового потенціалу підприємства представляє собою дію управлінського впливу на засадах внутрішньої системи організації
Якісна визначеність	Якісні характеристики системи фінансового потенціалу: рівень та динаміка фінансових результатів, майновий та фінансовий стан підприємства, ділова активність та ефективність діяльності, фінансова стійкість тощо
Відмежованість відносно середовища	Система фінансового потенціалу відмежована від інших функціональних підсистем підприємства специфічністю функцій, пов'язаних із управлінням фінансових потоків
Генерованість і структурованість	Система фінансового потенціалу структурована системою безготівкових розрахунків, системою управління фінансовими ризиками, системою управління оборотним капіталом, системою фінансового планування і бюджетування, системою залучення нових фінансових ресурсів та ін.
Взаємодія частин системи між собою	Взаємодія і взаємовплив структурних елементів у середині системи фінансового потенціалу, а також із системами внутрішнього (виробнича, маркетингова, інформаційна субсистеми) та зовнішнього середовища організації
Взаємодія і зв'язок з навколишнім середовищем	Адаптація системи фінансового потенціалу підприємства до зміни зовнішнього середовища (внутрішня система організації та зовнішнє оточення підприємства) та здійснення доцільного вибору альтернатив прийняття фінансових рішень
Наявність інтегральних характеристик	Інтегральна характеристика системи фінансового потенціалу відображається у інтегральних показниках: складу, структури і динаміки джерел формування фінансових ресурсів, ефективності управління грошовими коштами, управління матеріальними оборотними засобами, управління прибутком, управління дебіторською заборгованістю, комерційним кредитом тощо
Синергованість	Система фінансового потенціалу набуває нових якісних характеристик в здатності відображувати результати взаємодії і взаємовпливу різних функціональних підсистем організації, а також ступінь адаптації підприємства до змін параметрів системи зовнішнього оточуючого середовища
Цілеспрямованість	Формування фінансової стратегії і обгрунтування стратегічних орієнтирів фінансової діяльності підприємства

Джерело: власні дослідження автора.

В умовах неповноти прогнозної інформації, особливо факторів зовнішнього макро- та мікрооточення системи фінансового потенціалу підприємства, багатоваріантність результатів формується в ході операцій логіко-математичного, імовірнісного і нечітко-множинного аналізу. Згідно зі схемою (рис. 2), зміст кожного індикатора (фактора) деталізується за допомогою множини взаємозв'язків з іншими факторами. Утворені системи показників представляють собою основу для складання прогнозних сце-

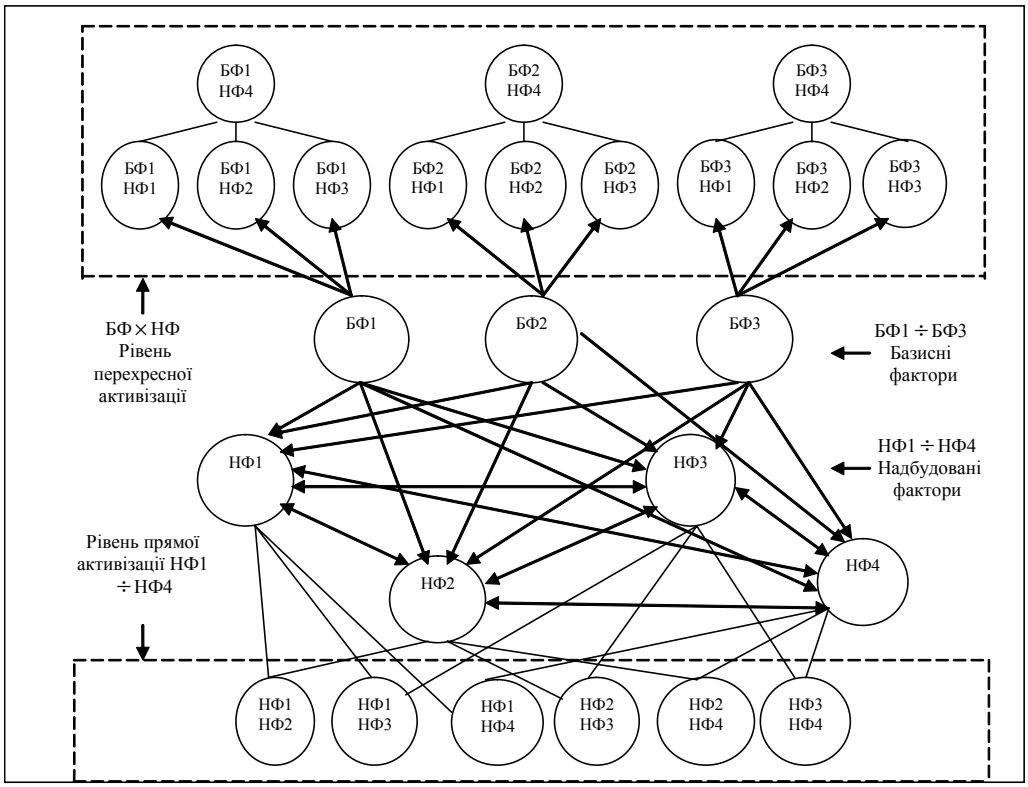

Рис. 2. Пряма та перехресна активізація базисних та надбудованих факторів модифікації підсистем фінансового потенціалу підприємства

Джерело: власна розробка автора.

наріїв формування системи фінансового потенціалу сільськогосподарського підприємства.

Так, дослідження реалізації БФ1 відносно НФ1 розкриває специфіку управління маркетинговим потенціалом підприємства відносно системи зовнішніх факторів з позиції макрооточення. Комбінація БФ1 НФ2 формалізує вплив ринкових та правових закономірностей відносно параметрів управління організаційним потенціалом. Варіант БФ1 НФ3 дещо інакше трактує загальноприйняту в літературі взаємозалежність факторів ефективності використання виробничого потенціалу. В основі прогнозних розрахунків взаємної активізації даного фактору (БФ1 НФ3) та фінансових результатів нами покладене твердження П.Друкера, що в середині самого бізнесу не існує "центрів прибутку", а результати і ресурси знаходяться ззовні. Наприклад, максимізація прибутку, як головна ціль функціонування підприємства, як системи, є результатом його взаємодії із зовнішнім середовищем. Звідси, завжди знаходиться будь-хто ззовні (держава, споживачі), хто визначає ефективність зусиль бізнесу [3]. Виходячи з цього виробнича потужність підприємства, а звідси й ступінь використання виробничого потенціалу, є результативним показником, що, формується під впливом факторів зовнішнього порядку таких, як: динаміка державних інвестицій в основний капітал сільського господарства, зацікавленість фінансово-кредитних інститутів у довгостроковому кредитуванні сільськогосподарського виробництва, державна підтримка лізингових відносин та можливість стимулювання їх розвитку тощо. Тому, інтегруючою комбінацією для вищенаведеної групи реалізації БФ1 відносно НФ1 НФ4 є активізація факторів макрооточення відносно управління системою фінансового потенціалу підприємства (БФ1 НФ4). Таким чином, в основі прогнозування показників прибутковості діяльності лежить дослідження сумісності факторів макрооточення з факторами внутрішнього середовища підприємства, що у вихідних величинах фінансового потенціалу приймає форму відповідних фінансових результатів.

Групи факторів, що утворюються з комбінацій БФ2 відносно НФ1 НФ4, відображують внутрішні зв'язки між всіма підсистемами сільськогосподарського підприємства в сформованій системі факторів внутрішнього середовища підприємства. Інтегруюча складова БФ2 НФ4 в прогнозній модифікації розкриває зміст причинних зв'язків у реалізації механізму ефективного управління системою фінансового потенціалу відносно сигналів внутрішнього середовища підприємства. Реалізація БФ3 відносно НФ1 НФ4 розкриває можливості підприємства щодо управління його маркетинговим, організаційним, виробничим потенціалом за умов невпорядкованого, але визначального впливу факторів зовнішнього мікрооточення. Зобразити сутність причинних зв'язків між двома системами факторів можна на прикладі інтегруючої комбінації БФ3 НФ4, що демонструє залежність вихідних фінансових результатів від характеру відносин підприємства із потенційними споживачами, постачальниками, конкурентами та його ділової активності, що розміщуються в середовищі ризику непередбачуваності поведінки контрагентів, споживацьких примх, змін конкурентних і ділових інтересів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, рівень активності прямих факторів передбачає появу нових комбінованих зв'язків між надбудованими факторами. Подібні зв'язки між утвореними базисними факторами є неоднозначними, реалізація яких здійснюється із надбудованими факторами. Натомість взаємна активність надбудованих факторів характеризується більш чіткою зворотною реакцією та тісною часовою обмеженістю за певних фінансових нормативів. Реалізація параметрів управління організаційним потенціалом (НФ2) актуалізує зміни параметрів управління маркетинговим, виробничим потенціалом підприємства. Результатом взаємозв'язку між реалізацією БФ та НФ є модифікація сценарію прогнозу системи фінансового потенціалу сільськогосподарського підприємства, який представляє собою своєрідні процеси, здатні інтегрувати фінансові індикатори з урахуванням впливу подій, часто невідомих і діючих в різних напрямках.

Література:

1. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент / И.Т. Балабанов. — М.: Финансы и статистика, 1996. — 188 с.

2. Беляев А.А. Системология организации / А.А.Беляев, Э.М. Коротков. — М.: Инфра-М, 2000. — 182 с.

3. Друкер П. Управление, нацеленное на результаты: [пер. с англ.] / П. Друкер. — М.: Технологич. школа бизнеса. — 1994. — 200 с.

4. Мильнер Б.З. Теория организации / Б.З.Мильнер. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 336 с.

5. Фицжеральд Р. Управление финансами предприятия для менеджеров. Руководство по планированию, контролю и принятию решений / Р.Фицжеральд; пер. с англ. — Днепр.: Баланс-Клуб, 2003. — 456 с.

References:

1. Balabanov, Y.T. (1996), Rysk-menedzhment [Risk Management], Fynansy y statystyka, Moscow, Russia.

2. Belyaev, A.A. (2000), Systemolohyya orhanyzatsyy [Systemolohyya organization], Ynfra-M, Moscow, Russia.

3. Druker, P. (1994), Upravlenye, natselennoe na rezul'taty. [Management, natselennoe for results], Tekhnolohych. shkola byznesa, Moscow, Russia.

4. Myl'ner, B.Z. (1998), Teoryya orhanyzatsyy [Theory of organization], YNFRA-M, Moscow, Russia.

5. Fytszheral'd, R. (2003), Upravlenye fynansamy predpryyatyya dlya menedzherov. Rukovodstvo po planyrovanyyu, kontrolyu y prynyatyyu reshenyy. [Management Finance for enterprise managers. Guide to planning, monitoring and adoption of decisions], Balans-Klub, Dnepropetrovsk, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2015 р.

УДК 658.882:657.432

В. С. Бєлозерцев,
к. е. н., доцент кафедри статистики, обліку та економічної інформатики,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ

БЕЗНАДІЙНА ЗАБОРГОВАНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБЛІКУ

V. Belozertsev,
candidate of economic sciences, associate professor of statistics, accounting and economic informatics,
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk

BAD DEBT: THE PROBLEM OF LEGAL REGULATION OF ACCOUNTING

У статті проведено критичний аналіз нормативно-правової бази регулювання обліку безнадійних боргів на підприємствах України. Визначено певні ключові моменти законодавчого регулювання, які рекомендується враховувати суб'єктам господарювання в практиці обліку безнадійної дебіторської заборгованості. З'ясовано, що протиріччя у нормативно-правових актах щодо обліку безнадійної заборгованості створюють умови, при яких формування резерву сумнівних боргів у відповідності з діючими національними стандартами бухгалтерського обліку не є доцільним у зв'язку з необхідністю штучного завищення у податковому обліку фінансового результату до оподаткування. Проведено критичний аналіз діючих методів формування резерву сумнівних боргів відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в Україні.

The article describes critical analyses of legal framework for accounting regulation of bad debts in the Ukraine. Certain key points of legislative regulation have been identified. The entities are recommended to consider them in practice of bad debt accounting. It was shown that inconsistencies in the legal acts on accounting of bad debts create conditions in which the formation of a reserve for doubtful debts in accordance with current national accounting standards is not appropriate because of the need to artificially overestimate financial result of tax accounting before tax. A critical analysis has been made concerning effective methods of forming a reserve of doubtful debts in accordance with national regulations (standards) of accounting in Ukraine.

Ключові слова: безнадійна заборгованість, дебіторська заборгованість, дебітори, резерв сумнівних боргів.

Key words: bad debt, accounts receivable, debtors, the reserve of doubtful debts.

ВСТУП

У сучасних умовах господарювання розвиток відносин між підприємствами виходить на якісно новий рівень. Боргові відносини в умовах жорсткої конкурентної боротьби та кризових явищ значно ускладнюються. Наявність певного обсягу дебіторської заборгованості стає невід'ємним результатом фінансово-господарської діяльності будь-якого підприємства. Поряд з цим, зростання таких складових дебіторської заборгованості, як сумнівна та безнадійна заборгованість, призводить до кризи неплатежів, погіршення фінансового стану суб'єкту господарювання. Вищезазначене обумовлює необхідність підвищення контролю за фактичним станом розрахунків підприємства, динамікою дебіторської заборгованості, у тому числі безнадійної. Обгрунтований облік безнадійних боргів в умовах кризи набуває нового значення.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах тенденції нормативно-правового регулювання у сфері обліку йдуть по шляху зближення податкового та фінансового обліку. Не зважаючи на це, досі існують певні протиріччя у нормативно-правових актах щодо обліку безнадійної заборгованості, що обумовлюють існування певних складнощів у практичній діяльності підприємств. Зазначене обумовлює необхідність подальших досліджень у заявленій тематиці.

АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНИХ ДАНИХ

Слід відзначити, що проблемами обліку дебіторської заборгованості у своїх дослідженнях займалися такі науковці, як Б. Занько, Ю. Граковський, В. Карпова, Л. Івченко, В. Ходзицька, Н. Проскуріна, Н. Потриваєва, М. Боєнко, М. Білик, Н. Новицька, А. Тимошок. В рамках своїх досліджень зазначені автори приділяють увагу певним ділянкам означеної проблематики.

Теоретичні аспекти поняття дебіторської заборгованості досліджувалися Н. Новицькою [1]. Так, дослідниця розкриває сутність поняття "дебіторська заборгованість", аналізує недоліки існуючих визначень та пропонує власне тлумачення

дебіторської заборгованості. На наш погляд, недоліком є недостатній зв'язок з практичними питаннями обліку дебіторської заборгованості. В аналогічному напрямку розгортають своє дослідження Л. Івченко та В. Ходзицька [2]. Автори проводять порівняльну характеристику національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та міжнародних стандартів фінансової звітності щодо особливостей обліку дебіторської заборгованості. Практична значущість такого дослідження підвищується. Недоліком, на наш погляд, можна вважати відсутність аналізу норм податкового законодавства щодо зазначеної тематики.

Проблемами управління дебіторської заборгованості підприємств займалися І. Бланк [3], М. Білик [4], Н. Потриваєва та М. Боєнко [5]. В рамках цих досліджень не розглядалися проблеми податкового та фінансового обліку безнадійних боргів.

Проблематику створення резерву сумнівних боргів у свої дослідженнях розглядали такі науковці, як Б. Занько [6], Ю. Граковський [7], В. Карпова [8], Н. Проскуріна [9]. Поряд з безперечною науково-практичною цінністю здобутків зазначених дослідників, слід відзначити недостатність аналізу саме податкових норм обліку безнадійної заборгованості у поєднанні з одночасним оглядом національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку. Саме в цьому напрямку проведено дослідження А. Тимошок [10].

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є визначення особливостей нормативно-правового регулювання податкового та фінансового обліку безнадійної заборгованості.

У відповідності з визначеною метою, поставлені наступні завдання дослідження:

— провести критичний аналіз нормативно-правової бази регулювання обліку безнадійної заборгованості в Україні;

— проаналізувати існуючі методи формування резерву сумнівних боргів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дебіторська заборгованість визнається активом, якщо існує ймовірність отримання підприємством у майбутньому економічних вигод, і може бути достовірно визначена її сума. На наш погляд, при застосуванні вищезазначених критеріїв віднесення дебіторської заборгованості до складу активів існують деякі проблемні моменти, навіть протиріччя. Виникає цілком природне питання — яка ступінь ймовірності отримання підприємством економічних вигод у майбутньому буде критичною? Можливе навіть зворотне формулювання питання: при виникненні дебіторської заборгованості чи існує ймовірність отримання підприємством економічних втрат від її непогашення? При такому формулюванні питання чи буде правомірне визнання дебіторської заборгованості активом? У цьому контексті слід також зазначити, що розміри ймовірних економічних вигод та втрат не порівнянні, тобто між ними не може стояти знаку рівняння. Така ситуація виникає із-за часової складової та деяких особливостей вітчизняного податкового законодавства. Щодо часу — це певні труднощі при точному розрахунку майбутньої вартості дебіторської заборгованості у грошовому вираженні з огляду на темпи інфляції та термін між виникненням цієї заборгованості і моментом її погашення. Відносно податкового законодавства слід зазначити наступне.

По-перше, дохід від реалізації продукції, товарів, робіт або послуг визнається одночасно з визнанням дебіторської заборгованості. Нарахування зобов'язання з податку на прибуток ніяк не залежить від моменту погашення дебіторської заборгованості [11].

По-друге, у зв'язку з визнанням дебіторської заборгованості безнадійною та віднесенням її до валових видатків у податковому обліку, коригування суми зобов'язання з ПДВ не відбувається [11].

Виникає також сумнів в можливості точного визначення суми дебіторської заборгованості, яка буде погашена підприємству (особливо, якщо відносно цієї заборгованості існує невпевненість в її погашенні).

На наш погляд, певне практичне значення мало б введення критичного значення ймовірності отримання підприємством економічних вигод від утримання дебіторської заборгованості.

Поточна дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги визнається активом одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, товарів, робіт та послуг та оцінюється по первісній вартості [12].

Поточна дебіторська заборгованість, що є фінансовим активом (крім придбаної заборгованості та заборгованості, призначеної для продажу), включається у підсумок балансу за чистою реалізаційною вартістю. Для визначення чистої реалізаційної вартості на дату балансу вираховується величина резерву сумнівних боргів.

Зазначимо, що створення резервів обумовлено такими принципами бухгалтерського обліку, як обачність та відповідність доходів та видатків. Це дозволяє співвідносити нараховані доходи, не завищуючи їх, з видатками періоду, здійсненими для отримання цих доходів, не занижуючи одночасно самих видатків. Таким чином, при нормальному функціонуванні підприємства за допомогою резервів відбувається згладжування стрибкоподібних змін у чистому прибутку, тому що частина видатків здійснюється не за рахунок видатків періоду, а за рахунок створених резервів у попередніх періодах. Отже, створення резерву сумнівних боргів має певне практичне значення. Тут можна відокремити два аспекти.

По-перше, стабільна позитивна динаміка чистого прибутку є важливою характеристикою успішності роботи підприємства в очах інвесторів, що є основними користувачами фінансової звітності.

По-друге, створення резерву дозволяє підвищити достовірність бухгалтерської звітності, що є одним з основних інформаційних блоків даних для прийняття управлінських рішень. У свою чергу якість та адекватність останніх теж підвищується.

Слід звернути увагу на те, що у випадку визнання дебіторської заборгованості безнадійною, її сума в бухгалтерському обліку списується за рахунок раніше створеного резерву сумнівних боргів, а при недостатності нарахованого резерву включається у інші операційні витрати. У податковому ж обліку відповідно до податкового кодексу України [11] підприємство має право віднести до валових витрат суму безнадійної дебіторської заборгованості.

Щодо визначення дебіторської заборгованості безнадійною у відповідності з податковим кодексом України слід зупинитися окремо.

Зазначимо, що багато змін до податкового кодексу України було внесено законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів щодо податкової реформи" від 28.12.2014 р. № 71-VIII [13]. Зокрема, суттєві зміни відбулися у порядку податкового обліку безнадійної заборгованості.

Порівняймо визначення безнадійної заборгованості до та після проведеної реформи (табл. 1).

Таким чином, аналіз змін у податковому кодексі щодо визнання безнадійної заборгованості дає змогу зазначити наступне:

1) у новій редакції податкового кодексу ознака безнадійної заборгованості "заборгованість за зобов'язаннями, щодо яких минув строк позовної давності" зазначається у двох підпунктах одночасно (а, є), що є технічною помилкою;

2) прострочена заборгованість фізичної особи, що померла, вважатиметься безнадійною у випадку відсутності у зазначеної особи спадкового майна, на яке може бути звернуто стягнення;

Таблиця 1. Порівняння визначення безнадійної заборгованості у різних редакціях податкового кодексу України

№ з/п	Визначення безнадійної заборгованості		Відмінність нової редакції податкового кодексу України
	Пп. 14.1.11 ПКУ в редакції до 01.01.2015 р.	Пп. 14.1.11 ПКУ в редакції з 01.01.2015 р.	
	Безнадійна заборгованість – заборгованість, що відповідає одній з таких ознак:		
а)	заборгованість за зобов'язаннями, щодо яких минув строк позовної давності*	заборгованість за зобов'язаннями, щодо яких минув строк позовної давності*	ознака ідентична в обох редакціях податкового кодексу України
б)	прострочена заборгованість фізичної або юридичної особи, що не погашена внаслідок недостатності майна зазначеної особи, за умови, що дії кредитора, спрямовані на примусове стягнення майна боржника, не призвели до повного погашення заборгованості **	прострочена заборгованість померлої фізичної особи, за відсутності у неї спадкового майна, на яке може бути звернено стягнення ***	ознака є новою. У порівнянні з аналогічним підпунктом попередньої редакції з тексту виключені юридичні особи, фізичні особи деталізовані до померлих, недостатність майна замінена відсутністю спадкового майна, виключені дії кредитора, спрямовані на примусове стягнення майна боржника, які не призвели до повного погашення заборгованості
в)	заборгованість суб'єктів господарювання, визнаних банкрутами у встановленому законом порядку або припинених як юридичні особи	прострочена заборгованість осіб, які у судовому порядку визнані безвісно відсутніми, оголошені померлими	ознака має спільні елементи у порівнянні з підпунктом д попередньої редакції. Прострочена заборгованість недієздатних фізичних осіб та осіб, засуджених до позбавлення волі, не є безнадійною
г)	заборгованість, яка виявилася непогашеною внаслідок недостатності коштів, одержаних після звернення кредитором стягнення на заставлене майно відповідно до закону та договору, за умови, що інші дії кредитора щодо примусового стягнення іншого майна позичальника, визначені нормативно-правовими актами, не призвели до повного покриття заборгованості**	заборгованість фізичних осіб, прощена кредитором, за винятком заборгованості осіб, пов'язаних з таким кредитором, та осіб, що перебувають (перебували) з таким кредитором у трудових відносинах протягом останніх трьох років з моменту прощення***	ознака є новою
г)	заборгованість, стягнення якої стало неможливим у зв'язку з дією обставин непереборної сили, стихійного лиха (форс-мажорних обставин), підтверджених у порядку, передбаченому законодавством *	заборгованість особи, розмір сукупних вимог кредитора за якою не перевищує мінімально встановленого законодавством розміру безспірних вимог кредитора для порушення провадження у справі про банкрутство, а для фізичних осіб – 50 відсотків однієї мінімальної заробітної плати (у розрахунку на рік), встановленої на 1 січня звітного податкового року (у разі відсутності законодавчо затвердженої процедури банкрутства фізичних осіб). Така заборгованість визнається безнадійною у разі, якщо відповідні заходи, передбачені законодавством України, які вживав кредитор, не призвели до її стягнення	ознака має спільні елементи у порівнянні з підпунктом б попередньої редакції. Безнадійною визнається «дрібна» заборгованість
д)	прострочена заборгованість померлих фізичних осіб, а також осіб, які у судовому порядку визнані безвісно відсутніми, недієздатними або оголошені померлими, а також прострочена заборгованість фізичних осіб, засуджених до позбавлення волі	актив у вигляді корпоративних прав або не боргових цінних паперів, емітента яких визнано банкрутом або припинено як юридичну особу у зв'язку з його ліквідацією;	ознака має спільні елементи у порівнянні з підпунктом в попередньої редакції. З причин банкрутства або ліквідації безнадійною заборгованістю визнається тільки актив у вигляді корпоративних прав або не боргових цінних паперів ліквідованої або збанкрутілої особи-емітента.
е)		сума залишкового призового фонду лотереї станом на 31 грудня кожного року ***	ознака є новою
є)		заборгованість за зобов'язаннями, щодо яких минув строк позовної давності *	ознака ідентична в обох редакціях податкового кодексу України
ж)		заборгованість, стягнення якої стало неможливим у зв'язку з дією обставин непереборної сили, стихійного лиха (форс-мажорних обставин), підтверджених у порядку, передбаченому законодавством *	ознака ідентична в обох редакціях податкового кодексу України

* Ознака ідентична в обох редакціях податкового кодексу України.
** Ознака у чистому вигляді відсутня у новій редакції податкового кодексу України.
*** Ознака у чистому вигляді відсутня у попередній редакції податкового кодексу України.

3) прощена заборгованість пов'язаних з кредитором фізичних осіб та фізичних осіб, які перебувають (перебували) з таким кредитором у трудових відносинах протягом останніх трьох років з моменту прощення не вважається безнадійною;

4) безнадійною заборгованістю визнається тільки актив у вигляді корпоративних прав або не боргових цінних паперів ліквідованої або збанкрутілої особи-емітента;

5) не вважається безнадійною заборгованістю прострочена заборгованість недієздатних фізичних осіб або осіб, засуджених до позбавлення волі;

6) безнадійною заборгованістю може вважатися "дрібна" за умови, що відповідні заходи, передбачені законодавством України, які вживав кредитор, не призвели до її стягнення. Слід зазначити, що витрати на зазначені вище заходи можуть перевищувати (та у більшості випадків перевищують) розмір самої заборгованості;

7) відсутність або недостатність майна боржника не є причиною для кваліфікації заборгованості як безнадійної.

Відповідно до пп. 134.1.1 податкового кодексу України об'єктом оподаткування податком на прибуток є прибуток, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень розділу III податкового кодексу [11].

Обов'язкове коригування здійснюється платниками податків, у яких річний дохід, визначений за національними стандартами бухгалтерського обліку, за останній річний податковий період перевищує 20 мільйонів гривень.

Фінансовий результат до оподаткування, відповідно до пп. 139.2.1 податкового кодексу України, повинен бути збільшений на суму витрат від списання дебіторської заборгованості, яка не відповідає ознакам, визначеним пп. 14.1.11 податкового кодексу, понад суму резерву сумнівних боргів.

Поряд з вищезазначеною нормою фінансовий результат до оподаткування повинен збільшуватися на суму витрат на формування резерву сумнівних боргів відповідно до національних стандартів бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності.

Таким чином, враховуючи зазначені норми податкового кодексу України, безнадійна заборгованість, яка відповідає ознакам пп. 14.1.11 податкового кодексу України, але для якої було створено резерв сумнівних боргів, не може включатися у витрати у податковому обліку.

Як вже зазначалося вище, резерв сумнівних боргів може бути створений не для всіх видів дебіторської заборгованості. Так для дебіторської заборгованості, яка не є фінансовим активом, резерв сумнівних боргів не створюється [12].

Відповідно до П(С)БО 12 "Фінансові інструменти" [14] фінансовими активами визнаються:

1) грошові кошти та їх еквіваленти;

2) контракт, що надає право отримати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого підприємства;

3) контракт, що надає право обмінятися фінансовими інструментами з іншим підприємством на потенційно вигідних умовах;

4) інструмент власного капіталу іншого підприємства.

Отже, дебіторська заборгованість, що не є фінансовим активом та стосовно якої резерв не створюється, у періоді, коли вона визнається безнадійною згідно з вимогами податкового кодексу, може включатися до складу витрат при її списанні без необхідності в подальшому збільшувати фінансовий результат до оподаткування на суму такої заборгованості. З іншого боку, вимоги пп. 139.2.1 податкового кодексу України щодо коригування фінансового результату поширюються лише на заборгованість, що не є безнадійною відповідно до пп. 14.1.11 цього ж кодексу.

Вищезазначені протиріччя у податковому кодексі України [11] та в П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" [12] створюють умови, при яких формування резерву сумнівних боргів не є доцільним у зв'язку з необхідністю штучного завищення фінансового результату до оподаткування у податковому обліку.

Таким чином, не зважаючи на певне практичне значення створення резерву сумнівних боргів, в реальних умовах його нарахування бухгалтерами відбувається доволі рідко, а це ще одне свідчення про недостатність якості ведення та обліку кредитних взаємовідносин між підприємствами.

Щодо методів обліку безнадійних боргів, то їх можна поділити на дві групи. До першої групи належить метод прямого списання, сутність якого полягає в тому, що попередня оцінка і запис безнадійних боргів на окремих рахунках бухгалтерського обліку не здійснюється. Безнадійний борг списується на видатки у той період, коли стає відомо, що він не буде погашений. Звернемо увагу, що цей метод обліку безнадійних боргів дуже наближений до того, що застосовується у податковому обліку. Є в ньому позитивний момент — простота у використанні. Але недоліки, на наш погляд, повністю перекреслюють зазначену перевагу. У першу чергу слід згадати про те, що існує певна складність у визначенні часу, коли дебіторську заборгованість можна вважати безнадійною. Найбільш негативним моментом слід вважати викривлення реальної картини якості дебіторської заборгованості, що потенційно може привести (у більшості випадків так і відбувається) до управлінських помилок. Не зважаючи на суттєві недоліки, цей метод обліку безнадійних боргів (усіх видів дебіторської заборгованості) у вітчизняній практиці є найбільш розповсюдженим.

Друга група методів обліку безнадійних боргів характеризується нарахуванням резерву. Відповідно до П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" [12] розрахувати резерв сумнівних боргів можна одним з наступних методів:

1) визначення середньої питомої ваги списаної дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3 — 5 років;

2) визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг на умовах наступної оплати.

3) нарахування резерву сумнівних боргів на основі класифікації дебіторської заборгованості.

Проаналізувавши порядок розрахунку резерву сумнівних боргів при застосуванні вищезазначених методів, можна зробити певні висновки. При застосуванні першого методу списанню безнадійного боргу передує нарахування резерву, що є більш прийнятним з точки зору прийняття управлінських рішень на основі отриманої бухгалтерської інформації на відміну від прямого списання безнадійного боргу. Метод є відносно простим у використанні і не трудомістким.

Другий метод — виходячи з питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг на умовах наступної оплати — має, на наш погляд, недолік. Звернемо увагу на існуючу практику побудови взаємовідносин підприємств з дебіторами. Переважним в практичних умовах та логічним є такий наслідок виникнення безнадійної дебіторської заборгованості, як повне припинення взаємовідносин (в розрізі товарного кредитування) з дебітором, що є джерелом безнадійної заборгованості для підприємства. Таким чином, у наступних періодах конфігурація дебіторів підприємства дещо змінюється, а отже, постає питання, чи буде резерв сумнівних боргів, нарахований на підставі результатів взаємодії підприємства з контрагентами, з якими у звітному періоді припинені стосунки, відповідати дійсній якості дебіторської заборгованості.

Найбільш прогресивним, на наш погляд, є метод нарахування резерву сумнівних боргів, що базується на класифікації дебіторської заборгованості. Його застосування надає змогу найбільш достовірно охарактеризувати стан дебіторської заборгованості. Але можна зазначити недолік, що був описаний для попереднього методу. З огляду на це, ми б вважали доцільним розробку ще одного методу, що був би сплавом першого та третього методів нарахування резерву сумнівних боргів. Основою для розробки такого методу ми вважаємо створення такої процедури класифікації дебіторської заборгованості, що базувалась би не на строках прострочен-

ня, а на приналежності до певної категорії (групи) контрагентів. Групування контрагентів потрібно здійснювати з огляду на їх надійність. Таким чином, для кожної групи контрагентів необхідно присвоїти певні коефіцієнти сумнівності дебіторської заборгованості.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного критичного аналізу з'ясовано, що протиріччя у нормативно-правових актах щодо обліку безнадійної заборгованості створюють умови, при яких формування резерву сумнівних боргів у відповідності з діючими національними стандартами бухгалтерського обліку не є доцільним у зв'язку з необхідністю штучного завищення у податковому обліку фінансового результату до оподаткування.

Аналіз методів нарахування резерву сумнівних боргів дав змогу визначити, що найбільш прогресивним, на наш погляд, є метод нарахування резерву сумнівних боргів, що базується на класифікації дебіторської заборгованості. Його застосування надає змогу найбільш достовірно охарактеризувати стан дебіторською заборгованістю. У подальшому рекомендована розробка методу нарахування резерву сумнівних боргів, що є поєднанням методу, що базується на визначенні середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості, та методу, пов'язаного з класифікацією заборгованості. Базовим елементом такого методу є процедура класифікації дебіторської заборгованості у відповідності до її приналежності до певної категорії (групи) контрагентів.

Література:

1. Новицька Н.В. Теоретичні аспекти понять "дебіторська заборгованість" і "кредиторська заборгованість" / Н.В. Новицька // Актуальні проблеми економіки. — 2012. — № 2 (128). — С. 286—290.

2. Івченко Л.В. Інтерпретація дебіторської заборгованості за національними та міжнародними стандартами бухгалтерського обліку / Л.В. Івченко, В.В. Ходзицька // Фінанси, облік і аудит. — 2013. — № 1 (21). — С. 256—262.

3. Бланк И.А. Управление финансовыми ресурсами предприятия / И.А. Бланк. — К.: Эльга, 2011. — 574 с.

4. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств / М.Д. Білик. — К.: Фінанси України, 2011. — 69 с.

5. Потриваєва Н.В. Значення дебіторської заборгованості як складової фінансових активів / Н.В. Потриваєва, М.В. Боєнко // Економічний форум. — 2015. — №1/2015. — С. 262—268.

6. Занько Б. Резерв сумнівних боргів. Як відобразити в податковому обліку? / Б. Занько // Справочник экономиста. — 2015. — № 5 (135). — С. 32.

7. Граковский Ю. Дебиторская задолженность: методы расчета резерва сомнительных долгов / Ю. Граковский // Справочник экономиста. — 2013. — № 2 (110). — С. 47.

8. Карпова В. Безнадежная задолженность: урегулирование и налоговый учет [Электронный ресурс] / В. Карпова // Бухгалтер&Закон. — 2013. — № 99 (304). — Режим доступу: http://bz.ligazakon.ua/magazine_article/BZ007574

9. Проскуріна Н.М. Резерв сумнівних боргів: удосконалення методики розрахунку / Н.М. Проскуріна // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". — 2014. — Серія "Економіка", Вип. 25. — С. 195—199.

10. Тимошок А. Списання безнадійної заборгованості у 2015 році: витратам бути? [Электронный ресурс] / А. Тимошок // Матеріали групи компаній "Кейнас". — Режим доступу: http://keynas.com/wp-content/uploads/2015/02/Статья-Лига_16.02.pdf

11. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13—14, № 15—16, 17. — Ст. 112.

12. Про затвердження Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 10 "Дебіторська заборгованість" [Електронний ресурс]: наказ М-ва фінансів України від 08.10.1999 р. № 237. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99

13. Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів щодо податкової реформи" від 28.12.2014 р. № 71-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19

14. Про затвердження Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 12 "Фінансові інструменти" [Електронний ресурс]: наказ М-ва фінансів України від 30.11.2001 р. № 559. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/z1050-01

References:

1. Novyts'ka, N.V. (2012), "Theoretical aspects of the concepts of "accounts receivable" and "Accounts Payable"", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 2 (128), pp. 286—290.

2. Ivchenko, L.V. and Khodzyts'ka, V.V. (2013), "Interpretation of receivables for national and international accounting standards", Finansy, oblik i audyt, vol.1(21), pp. 256—262.

3. Blank, I.A. (2011), Upravlenie finansovymi resursami predpriyatiya [Management of financial resources of the enterprise], El'ga, Kyiv, Ukraine.

4. Bilyk, M.D. (2011), Upravlinnia debitors'koiu zaborhovanistiu pidpryiemstv [Receivables Management business], Finansy Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

5. Potryvaieva, N.V. and Boienko, M.V. (2015), "The value of receivables as a component of financial assets", Ekonomichnyj forum, vol. 1/2015, pp. 262—268.

6. Zan'ko, B. (2015), "Provision for doubtful debts. As reflected in the tax records?", Spravochnyk ekonomysta, vol. 5 (135), p. 32.

7. Hrakovskyj, Yu. (2013), "Accounts receivable: methods for calculating the provision for doubtful debts", Spravochnyk ekonomysta, vol. 2 (110), p. 47.

8. Karpova, V. (2013), "Bad debts: a settlement and tax accounting", Bukhgalter&Zakon, [Online], vol. 99(304), available at: http://bz.ligazakon.ua/ magazine_article/BZ007574 (Accessed 5 July 2015).

9. Proskurina, N.M. (2014), "Provision for doubtful debts, improving the method of calculation", Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiia", vol. 25, pp. 195—199.

10. Tymoshok, A. (2015), "Write-off of bad debts in 2015: cost be?", Materialy hrupy kompanij "Kejnas", [Online], available at: http://keynas.com/wp-content/ uploads/2015/02/ Статья-Лига_16.02.pdf (Accessed 5 July 2015).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), "Tax Code of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 13—14, 15—16, 17, p. 112.

12. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Order of the Ministry of Finance of Ukraine "On approval of (Standard) number 10 "Receivables", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99 (Accessed 5 July 2015).

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts on tax reform", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/71-19 (Accessed 5 July 2015).

14. Ministry of Finance of Ukraine (2001), "Order of the Ministry of Finance of Ukraine "On approval of (Standard) number 12 "Financial Instruments"", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/z1050-01 (Accessed 5 July 2015).

Стаття надійшла до редакції 15.07.2015 р.

УДК 338.45

Г. В. Ортіна,
докторант, Академія фінансового управління Міністерства фінансів України

СТРУКТУРНА ПЕРЕБУДОВА ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ЯК НАПРЯМ АНТИКРИЗОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

G. Ortina,
doctoral student Academy of Financial Management
Ministry of Finance of Ukraine

STRUCTURAL ADJUSTMENT INDUSTRIAL COMPLEX AS A DIRECTION ANTI-CRISIS STRATEGY ECONOMICS DEVELOPMENT

У статті визначено, що при реалізації державної антикризової стратегії розвитку реального сектору економіки слід орієнтуватися на структурну перебудову промислового комплексу на основі інноваційної моделі розвитку та враховувати наслідки економічної кризи в Україні. Розроблені напрями антикризової стратегії взаємопов'язані та доповнюють один одного. Зокрема структурна перебудова у реальному секторі економіки має пріоритетне значення та передбачає орієнтування на розвиток передових галузей промисловості, державне стимулювання наукомістких і високотехнологічних виробництв, ефективне використання науково-технічних розробок.

The article stipulates that the formation of the state industrial policy should focus on the restructuring of the industrial complex based on innovative development model and consider the consequences of the economic crisis in Ukraine. Directions industrial policy are interrelated and complementary. In particular, the restructuring of the industrial sector is very important for the national economy and provides guidance on the development of priority sectors of industry, government incentives and knowledge-intensive high-tech industries, full and effective use of scientific and technical developments.

The modern state's role in implementing anti-crisis strategy of the real economy is to create the optimal structure of production and industrial infrastructure that meets the full cycle of innovation and investment; ensuring formation of balanced legal framework for the effective development of industry and accelerated industrial development through expanded investment, further increasing internal and external markets.

Ключові слова: держава, інновації, конкурентоспроможність, криза, промислова політика, реальний сектор економіки.

Key words: government, innovation, competitiveness, crisis, industrial policy, the real economy.

ВСТУП

Головним визначальним фактором сучасного світового впливу і можливості створення багатства стала економічна, а не військова могутність. Найкращий шлях для впливу нації на світ лежить зараз через торгівлю і виробництво замість військового завоювання. В другій половині XX ст. у світі відбулися глибокі перетворення: економічний простір і ринок уже не співвідносяться прямо з територією якої-небудь країни. Система "ринок-держава" поступилася місцем системі "багато держав — один ринок".

Розвиток світового співтовариства в останній третині XX століття відбувався в умовах наростання протиріч і поглиблення кризи індустріалізму, повороту до формування основ нової постіндустріальної цивілізації. Досвід розвинутих країн показав, що високий рівень споживання на індустріальній базі досягається непомірно дорогою ціною: розтратою ресурсів землі, часом непоправних; нераціональним використанням людського потенціалу; порушенням рівноваги між діяльністю людини і навколишнім природним середовищем. Якби увесь світ намагався наблизитися до стандартів споживання розвинутих країн у рамках колишніх технологій, то така спроба була б обмежена абсолютними межами ресурсів, що знаходяться в розпорядженні суспільства, і привела б до справжньої екологічної катастрофи. Ряд факторів гальмує хід суспільного прогресу: розбалансованість науково-технічних, економічних, екологічних і соціальних складових економічного росту; вичерпання можливостей сформованих інституціональних структур і систем регулювання економіки; ослаблення стимулів до праці і нагромадження. Це знайшло відображення в демографічній, екологічній, енергетичній, сировинній, продовольчій і структурній світових кризах.

Багатоаспектність цієї проблеми зумовлює необхідність розробки державної регуляторної політики промислового розвитку з пристосуванням її структури до суспільних потреб. У цьому контексті необхідні ефективні засоби впливу органів державного управління на підвищення рівня передбачуваності й керованості промисловим комплексом та вирішення проблем його розвитку, що зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними економічними процесами.

Теоретичним і прикладним аспектам вирішення багатогранних проблем забезпечення ефективності функціонування промисловості присвячені праці О. Амоші, Д. Белла, В. Бєсєдіна, Б. Буркинського, М. Бутка, З. Варналія, А. Гранберга, Е. Гувера, Є. Денісона, У. Ізарда, М. Некрасова, М. Чумаченка та ін.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дослідити вплив трансформаційної кризи в Україні та розглянути суперечності в реалізації економічної політики держави щодо формування антикризової стратегії розвитку реального сектору економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ

Назріла необхідність у переході до нового типу економічного росту, трансформації соціально-економічних відносин, становленню суспільних систем нового типу, — тобто до нової постіндустріальної цивілізації, причому такий перехід повинний здійснюватися еволюційним неконфронтаційним шляхом.

З особливим різновидом цих глобальних криз зіткнулася економіка України, яка, не реалізувавши всі переваги індустріалізму, випробувала на собі багато з його негативних наслідків, підсилених негативними властивостями розподільчої системи. Розвиток національного господарства країни мав інерційно-екстенсивний характер з однобічним акцентом на важкій індустрії і військовому виробництві і був обмежений природними межами трудових і природних ресурсів. Через варварське відношення до навколишнього середовища в ряді регіонів країни створилася важка екологічна обстановка. У результаті на початку 80-х років відбулося уповільнення темпів економічного росту, наступила стагнація.

Суть сучасних світових економічних процесів — перехід до нового технологічного способу виробництва і нового типу економічного росту. Головною характеристикою технологічного укладу постіндустріального суспільства, що формується, виступає інформатизація, яка змінює не тільки виробництво, але і всі інші сторони життя суспільства. Системоутворюючими факторами "інформаційного" суспільства є наука і науково-технічний прогрес.

Розвиток інформатики, біотехнологій, створення нових композитних матеріалів і наукомістких продуктів масового використання відкрили можливості для широкої диверсифікації виробництва, підвищення гнучкості всіх сфер економічного і громадського життя, формування і задоволення найрізноманітних, у тому числі нових потреб, їх індивідуалізації.

Пріоритетного значення набуває екологічна складова економічного росту, що припускає гармонічне сполучення природних і виробничих процесів, ресурсозбереження, перехід до мало- і безвідхідних технологій.

Найважливішою рисою нового типу економічного росту виступає скорочення частки матеріального виробництва в суспільному продукті при стабілізації і навіть абсолютному зменшенні чисельності зайнятих у цій сфері, але при випереджаючому зростанні продуктивності праці. Тим самим відкриваються принципово нові можливості для створення нематеріальних форм багатства, інформаційних, комунікаційних, науково-дослідних, культурних, освітніх, рекреаційних і інших соціальних послуг, прискорення суспільного прогресу.

Економіка, заснована на новому технологічному укладі, не може успішно функціонувати, якщо не служить прямо чи побічно своєму природному призначенню — задоволенню потреб людини, зростанню доходів населення і національного добробуту. Гуманізація економіки і суспільства пред'являє, у свою чергу, нові вимоги до структури господарства, до економічних, соціальних і політичних інститутів. Усе більше коштів витрачається на розвиток людського потенціалу і соціальної інфраструктури на рівні окремих суб'єктів економіки, регіонів, усього суспільства. Інвестиції в соціальну сферу і насамперед у людський капітал, збільшуються швидше, ніж капіталовкладення в матеріально-речовинні елементи національного багатства.

Посилення соціальної орієнтації виробництва виявляється в різних формах гуманізації праці, у зміні статусу трудящих на підприємствах, в активізації їх участі в акціонерному капіталі і управлінні. Воно виражається в тенденції до розмивання класових розходжень, у пом'якшенні соціальної диференціації, у русі до балансу економічних і соціальних факторів розвитку, соціального партнерства, до перерозподілу доходів на користь найбільш уразливих груп населення на тлі загального підвищення їх рівня.

Трансформація світової економіки обумовила еволюцію відносин власності і типів господарювання в напрямі розмаїтості і множинності їх форм. У процесі руху і взаємодії інтересів — приватних, групових, корпоративних, суспільних — у неоднакових соціально-економічних і організаційно-технологічних умовах формуються різні типи змішаних, багатоукладних економічних систем. Кожна форма власності, заснований на ній тип господарювання, сектор економіки займають свою нішу в задоволенні потреб відповідно до критеріїв економічної і соціальної активності.

Еволюція приватної власності, що складає каркас класичного ринкового господарства, виразилася в посиленні корпоратизації та інституціалізації, перетворенні в різні форми асоційованої власності, насамперед в акціонерну.

У сформованій ситуації технологічна й організаційна перебудова, диверсифікація виробництва, індивідуалізація споживчого попиту сприяють деконцентрації виробництва, обумовлюють зміну розмірності підприємств. Спостерігається реальне відродження малого і середнього бізнесу, особливо в сфері послуг. На його частку в промислово розвинутих країнах, за деякими оцінками, припадає до половини національного продукту і велика частина робочих місць. Світовий досвід і практика господарювання свідчать, що найважливішою ознакою ринкової економіки є існування і взаємодія безлічі великих, середніх і малих підприємств, їх оптимальне співвідношення.

М. Портер у своїй фундаментальній монографії "Міжнародна конкуренція" виділяє п'ять головних чинників, що впливають на конкурентоздатність на рівні країн: наука і технологія; капітал; робоча сила; інфраструктура; інформація. Головною детермінантою, щодо якої треба розглядати вплив цих факторів на конкурентоздатність, виступає ефективність виробництва (продуктивність використання наявних ресурсів і постійне її збільшення) плюс максимально можливе підвищення якості продукції [2, с. 24—25].

Сучасне світове господарство характеризується суперечливими тенденціями. Насамперед маються на увазі: глобалізація і взаємозалежність національних економік, створення інтегрованих макрорегіональних блоків як між країнами з близким рівнем розвитку (Європейський Союз), так і між багатими і регіонами, що розвиваються (Північноамериканська асоціація вільної торгівлі); розпад загального економічного простору (СРСР, Югославія, Чехословаччина). Поява нових індустріальних країн підсилила конкуренцію між економічними союзами й усередині цих союзів, спонукала їх нарощувати конкурентоздатність.

Щоб переваги, що відбуваються від зміни системи, проявилися, потрібен час. Так само як і для того, щоб відчулися недоліки. Проблеми, що виникли в постсоціалістичних державах, дуже відчутні. Однією з можливих причин негативних проявів може бути відставання в економічному розвитку від провідних країн. Цьому відставанню і відносній бідності є безліч історичних причин. Низька ефективність соціалістичного виробництва — лише одна з них.

У процесі дослідження методів формування стратегій конкуренції, М. Портер звертає увагу на основні типи родового середовища, у яких існує галузь, відзначаючи, що конкурентне середовище галузі найбільше відрізняється своїми фундаментальними стратегічними ознаками за наступними параметрами: концентрація галузі, рівень зрілості галузі, міра впливу на галузь міжнародної конкуренції. Він виділяє п'ять основних типів родового середовища і досліджує: 1) конкурентні стратегії в галузях з низьким рівнем концентрації (фрагментованих галузях); 2) стратегії в знову виникаючих галузях; 3) стратегії конкуренції на складному етапі переходу галузі від швидкого росту до зрілості; 4) стратегії галузі, яка знаходиться у спаді; 5) формування стратегії в глобальних галузях.

За роки розвитку вітчизняної промисловості були вироблені (у залежності від спеціалізації основних цехів підприємств) і одержали найбільш широке поширення п'ять типів виробничих структур: 1) заводи з повним технологічним циклом та усією сукупністю цехів — заготівельних, обробних, складальних, обслуговуючих господарств; 2) заводи механоскладального типу, що одержують заготівлі в порядку кооперування від інших підприємств; 3) заводи складального типу, що випускають вироби з деталей, вузлів, і агрегатів, виготовлених на інших спеціалізованих підприємствах; 4) заводи, спеціалізовані тільки на виробництві заготівель (виливків, кувань і ін.); 5) заводи, спеціалізовані на випуску окремих виробів (кріпильні деталі, зубчасті колеса, підшипники, пускачі, запасні частини і т.п.). Сформовані виробничі структури в реальному секторі економіки значною мірою визначили і формування відповідних організаційних структур управління.

Основні характеристики розвитку економічної системи будь-якої країни визначаються рухом і структурою валового внутрішнього продукту (ВВП). Динаміка ВВП України характеризується тривалим істотним спадом його обсягів. Знос основних фондів в реальному секторі економіки зріс з 48,7 до 57,8%. Близько 50%-вої оцінки фізичного зносу знаходяться фонди в машинобудуванні і металообробці. Витрати тільки на їхній демонтаж можуть перевищити в окремих випадках вартість нового обладнання [4, с. 35]. Це в 2—3 рази менше, ніж у розвинутих країнах і прямо свідчить про негативні структурні тенденції в національному господарстві країни.

Основними напрямами формування нової промислової стратегії є орієнтація на інноваційну модель розвитку, підвищення конкурентоспроможності промисловості, стимулювання експортного виробництва та проведення ефективної інвестиційної політики [3, с. 11]. Державна політика повинна бути спрямована на створення промислового комплексу, в якому переважають п'ятий та шостий технологічні уклади, і передбачати здійснення структурної перебудови промислового комплексу.

Вважається, що ефективною є структура промисловості, в якій частка проміжної продукції є меншою відносно споживчих та інвестиційних товарів і послуг, оскільки тільки за умови зменшення ресурсомісткості виробництва галузева структура промисловості змінюватиметься позитивно [5]. З цього випливає, що структурна політика в промисловості направлена на створення оптимальної структури випуску конкурентоспроможної промислової продукції на основі ефективного використання місцевих ресурсів, збалансування виробничих потужностей та усунення структурних деформацій із урахуванням участі регіону у міжрегіональному поділі праці. При цьому необхідна зміна співвідношення виробництва не тільки окремих галузей промисловості, а й динамічні зміни у випуску окремих видів їх продукції, тобто при відносно повільній зміні макроструктури, мають бути забезпечені зміни в мікроструктурі. Пріоритетним при реалізації структурної політики є визначення секторів промисловості, які створюватимуть високу додану вартість і максимально сприятимуть розвитку соціальної інфраструктури.

Важливою складовою промислової політики є сприяння поширенню інновацій з метою досягнення стандартів розвитку, притаманних розвинутим країнам світу. Для підтримки економічного зростання в умовах жорсткої конкуренції необхідно безперервно шукати нові механізми генерування та впровадження нововведень, що здатні збільшувати сукупну додану вартість, яка за своїм змістом є інноваційною [5].

Формування напрямів промислової політики базується на теоріях державного регулювання економічного розвитку, які повинні давати відповідь на два основних питання:

1) якими повинні бути цілі та об'єкти політики або економічний розвиток яких підгалузей потребує державної підтримки;

2) якими повинні бути методи державного регулювання економічного розвитку.

Відповідь на перше запитання щодо необхідності, цілях та об'єктах державного регулювання дають теорії економічного росту, які представлені двома групами — неокласичні теорії і теорії кумулятивного росту.

Неокласичні теорії базуються на підході, за яким параметри зростання визначаються кількістю та якістю природних ресурсів, загальною чисельністю і кваліфікацією трудових ресурсів, запасами капіталу та технологічним рівнем.

Прибічники теорій кумулятивного росту (основоположником вважається Ф. Перру), виходячи з наявності та збільшення диспропорцій в рівнях економічного розвитку, пропонують здійснювати активну політику, з чого випливає, що держава повинна стимулювати економічний розвиток найбільш відсталих підгалузей промисловості.

За цією теорією основним фактором нерівномірності рівнів економічного розвитку підгалузей промисловості є перевага відповідних з них, так званих "полюсів зростання", які обумовлюють прискорення розвитку, в той час як відставання слаборозвинених підгалузей промисловості може посилюватись.

На основі узагальнення теорій економічного росту можна визначити два потенційно можливих шляхи розвитку промисловості — екзогенного та ендогенного. Перший, екзогенний шлях розвитку, передбачає побудову системи регулювання на принципах значного втручання держави за рахунок надання великих інвестицій, субсидій, кредитів. Другий будується на основі використання переважно опосередкованих важелів державного впливу, переваг кумулятивного ефекту.

Якщо виходити з визначення промислової політики як такої, що зорієнтована на те, щоб, по-перше, створити якісні робочі місця, по-друге забезпечити економічну стабільність, по-третє — створити диверсифіковану економічну базу, то стає очевидним, що промислова політика має будуватись на імперативах програмно-цільового розвитку. Забезпечення довготривалого розвитку промисловості передбачає формування ендогенізованої парадигми розвитку промисловості, результатом впровадження якої має стати зростання кількості робочих місць, обсягів реалізації продукції, податкових надходжень, посилення зв'язків з іншими секторами економіки, а також зовнішнього структурного впливу на їх розвиток.

Парадигма розвитку промисловості грунтується на таких теоретико-методологічних положеннях: орієнтованість на досягнення довгострокових стратегічних цілей національної економіки; структурна перебудова промислового комплексу.

ВИСНОВКИ

Сучасна глобальна економічна криза, яка охопила всі сфери економіки і суспільства всіх країн характеризується значним посиленням невизначеності розвитку. Зазначено, що за таких глобальних коливань вистояти може тільки конкурентоспроможна економіка, яка всебічно використовує потенціал транснаціонального капіталу, має національний виробничий комплекс, що гарантує економічну безпеку країни, розвинений внутрішній ринок, збалансовану соціальну структуру й ефективну політичну систему.

Сучасна роль держави в реалізації антикризової стратегії розвитку реального сектора економіки полягає у формуванні оптимальної структури виробництва та виробничої інфраструктури, що відповідає повному інноваційно-інвестиційному циклу; забезпеченні формування збалансованого нормативно-правового поля для ефективного розвитку промисловості та прискореного розвитку промисловості за рахунок розширеного інвестування, подальшого збільшення внутрішніх і зовнішніх ринків збуту.

Слід зазначити, що жодна тема в концепціях економічних реформ України не відрізнялась полярністю думок так, як питання про актуальність і тип промислової політики нашої держави. Структурна перебудова у реальному секторі економіки має пріоритетне значення для національної економіки та передбачає орієнтування на розвиток пріоритетних галузей промисловості, державне стимулювання наукомістких і високотехнологічних виробництв, повне та ефективне використання науково-технічних розробок.

Література:

1. Корнаи Я. От социализма к капитализму и обратно / Я. Корнаи // ЭКО. — 1999. — № 7. — С. 2—24.

2. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. — М.: Междунар. отношения, 1993. — 896 с.

3. Степанов А.П. Научные основы формирования новой промышленной доктрины / А.П. Степанов, В.Н. Емченко // Стратегія економічного розвитку України. — 2002. — Вип.2 (9). — С. 11—19.

4. Худолей В. Ю. Проектування стратегічного потенціалу економічного зростання регіональних промислових комплексів / В.Ю. Худолей // Український соціум: наука — освіта — виробництво: Збірник наукових праць. / [О.М. Алимов, В.Ю. Бугай, С.М. Шкарлет, В.Ю. Худолей та ін.]; за ред. д. е. н., проф. В.В. Микитенко. — Вип. 1. — Київ, МНТУ ім. Ю. Бугая, Асоціація ТЕКУ, Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2012. — С. 35—44.

5. Череп А.В. Економічний механізм регулювання розвитку промислового виробництва: монографія / А.В. Череп, О.В. Лепьохін, Л.Г. Олейнікова. — Запоріжжя: ЗПУ МОНмолодьспорту Укрраїни, 2011. — 352 с.

References:

1. Kornai, Ja. (1999), "From socialism to capitalism and back", JeKO, vol. 7, pp. 2—24.

2. Porter, M. (1993), Mezhdunarodnaja konkurencija [International competition], Mezhdunar. otnoshenija, Moscow Russian Federation

3. Stepanov, A.P. and Emchenko, V.N. (2002), "The scientific basis for the formation of a new industrial doctrine", Strategija ekonomichnogo rozvitku Ukraïni, vol. 2 (9), pp. 11—19.

4. Khudolej, V. Yu. (2012), "Designing strategic potential growth of regional industrial complexes", Ukrains'kyj sotsium: nauka — osvita — vyrobnytstvo, vol. 1, pp. 35 — 44.

5. Cherep, A. V. Lep'okhin, O. V. and Olejnikova, L. H. (2011), Ekonomichnyj mekhanizm rehuliuvannia rozvytku promyslovoho vyrobnytstva: [The economic mechanism of regulation of industrial production], ZPU MONmolod'sportu Ukrrainy, Zaporizhzhia, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2015 р.

УДК 339.944.2

О. О. Ляхова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

ПРОЕКТНЕ ФІНАНСУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

O. Lyakhova,
PhD (Economics), Associate Professor, Kyiv National Economic University n.a. Vadim Hetman

PROJECT FINANCING OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES IN TERMS OF EUROPEAN CHOICE OF UKRAINE

У статті виокремлено проектне фінансування зовнішньоекономічної діяльності як розширену форму реалізації фінансово-кредитних відносин учасників, що перебувають під юрисдикцією різних держав, пов'язану з організацією та фінансуванням проекту за умови, що джерелами погашення заборгованості виступають грошові потоки проекту при поєднанні різноманітних фінансових інструментів. Визначено необхідність його дослідження в умовах європейського вибору України, переваги та недоліки для інвестора, які слід враховувати.

Виділяючи проект як об'єкт проектного фінансування охарактеризовано різноманітні тлумачення цього поняття. Визначено особливості застосування таких об'єктів проектного фінансування зовнішньоекономічної діяльності як спільний проект та проект на компенсаційній основі. Окреслено напрями поширення проектного фінансування зовнішньоекономічної діяльності в Україні згідно з програмою транскордонного співробітництва в нових економічних умовах.

The article singles out project financing of foreign trade activity as an extended form of financial and credit relations implementation for participants being under the jurisdiction of different states, connected with project organization and financing on condition that repayment sources are project cash flows combined with different financial instruments. It defines the necessity of further research of this subject, advantages and disadvantages for investors to consider in terms of European choice of Ukraine.

Singling out the project as project finance' subject, it describes various interpretations of this concept. It defines the application features of such subjects of foreign trade project financing, as a joint project and a project on a reimbursable basis. It outlines directions of project financing spreading for foreign trade activities in Ukraine in accordance to cross border cooperation (CBC) program under the new economic conditions.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, транскордонне співробітництво, проектне фінансування, об'єкт проектного фінансування, спільний проект, інвестиційний проект.

Key words: foreign trade activity, cross border cooperation (CBC), project financing, project financing subject, joint project, investment project.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У світовій практиці для реалізації великих та капіталомістких проектів вже декілька десятиліть активно використовується проектне фінансування. Українські компанії, поступово інтегруючись у європейський економічний простір, постійно відчувають зростаючу потребу у реалізації проектів, які є аналогічними за своєю складністю та масштабністю. Тому проектне фінансування стає потенційно все більше необхідним для України і тому можливість повноцінного застосування досвіду проектного фінансування суттєва для розвитку українських компаній, а в кінцевому рахунку, і для економіки країни.

Переважна більшість робіт вітчизняних та іноземних науковців зорієнтована на дослідження загальних тенденцій розвитку проектного фінансування та його особливостей у порівнянні з іншими формами фінансування інвестиційних проектів. Значно менше уваги приділяється вивченню проблематики досліджень особливостей проектного фінансування зовнішньоекономічної діяльності, переваг та недоліків здійснення проектного фінансування за окресленим напрямом та його перспектив у нових економічних умовах для України, а саме в процесі її євроінтеграції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Загальна теорія використання проектного фінансування детально викладена у таких зарубіжних вчених, як П. Невітті та Ф. Фабоцци, Дж. Фіннерті, а також в робо-

тах В.Ю. Катасонова, Д.С. Морозова та М.В. Петрова, А. Конопляника и С. Лєбєдєва. Серед вітчизняних науковців популяризували зміст проектного фінансування: Пересада А.А., Майорова Т.В., Сословський В.Т., Василик Д.О., Бардиш Г.О., Куриленко Т.П. Проблематиці формування і реалізації спільних проектів транскордонного співробітництва присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені — І. Бочан, Г. Жезьнік, І. Кульчицький, Н. Мікула В. Монкєвіч, В. Савчук, О. Тарасюк, Г. Шамборовський, П. Шилепницький та інші. Разом з тим, незважаючи на значний науковий доробок з цих питань, дослідженнями не охоплено всього спектру особливостей реалізації проектного фінансування зовнішньоекономічної діяльності учасників, що перебувають під юрисдикцією різних держав.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є систематизувати накопичений досвід щодо вивчення сутності проектного фінансування та його об'єкту; розкрити зміст проектного фінансування зовнішньоекономічної діяльності; виокремити пропозиції щодо його поширення в Україні в нових економічних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Європейський вибір України відкриває значні перспективи для економічної інтеграції та співробітництва, оскільки пропонує більш широкий спектр механізмів взаємодії у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Це, в свою чергу, передбачає встановлення на загальноєвропейському рівні відкритого та інтегрованого ринку, що функціонуватиме на основі спільних гармонізованих правил і законодавчої бази ЄС, яка зможе надати значні економічні та політичні вигоди Україні та країнам ЄС з метою їх взаємоекономічної пов'язаності. Інтеграція в ЄС означає те, що: по-перше, Україна прискорить модернізацію економіки, по-друге, отримає доступ до внутрішнього ринку Союзу, стимулюватиме зростання обсягів інвестицій, розширить можливості удосконалення методів управління та збільшення трансферів для поліпшення інфраструктури. Ця модернізація, в свою чергу, призведе до зміцнення довіри внутрішніх і іноземних інвесторів і відповідно до зростання обсягів інвестицій в країну. Таким чином, слід очікувати пожвавлення реалізації спільних інвестиційних проектів через механізм проектного фінансування.

Незважаючи на те, що схеми проектного фінансування у світі застосовуються вже достатньо давно, проте його сутність науковці й практики вбачають по-різному. Так, під проектним фінансуванням розуміють окрему форму фінансування, що грунтується на життєздатності самого проекту, без урахування платоспроможності та гарантій основних його учасників. З іншої позиції, проектне фінансування вважається галуззю фінансування інвестицій, що забезпечує техніко-економічну ефективність діяльності підприємства та дає можливість генерувати достатні для цього грошові потоки. Проектне фінансування з юридичної точки зору представляє собою систему договорів та контрактів, що визначають права та обов'язки учасників проекту. Існує також погляд на проектне фінансування як поєднання різних джерел та методів фінансування конкретного проекту з розподілом ризиків серед його учасників. В західній практиці проектне фінансування може ототожнюватися з проектним конструюванням (project designing) та представляє собою частину фінансового інжинірингу, що застосовується для побудови схем фінансування.

Загалом під проектним фінансуванням розуміють форму реалізації фінансово-кредитних відносин учасників, пов'язану з організацією та фінансуванням проекту за умови, що джерелами погашення заборгованості виступають грошові потоки проекту при поєднанні різноманітних фінансових інструментів. [1]

Виходячи із визначення загальної сутності проектного фінансування та враховуючи сучасні тенденції до інтеграції української економіки до Європи, які характеризуються взаємопроникненням фінансово-економічних відносин суб'єктів господарювання, що перебувають під юрисдикцією різних європейських держав та поширенням зовнішньоекономічного співробітництва за для успішного формування зовнішнього сектору економіки України з метою успішної реалізації Законів України "Про зовнішньоекономічну діяльність" [2] та "Про транскордонне співробітництво" [3], можна спостерігати розширення меж використання проектного фінансування.

Так, світова практика відводить проектному фінансуванню важливу роль при фінансуванні експорту. Коли мова йде про крупні проекти, єдиного джерела фінансування, як правило буває недостатньо. Тому для фінансування інвестиційного проекту та з метою розподілу ризиків іноземні банки створюють банківський консорціум, що керується банком-менеджером. У результаті створюється можливість не лише збільшити розміри кредитів та розподілити ризики, алей й створити об'єднання кредитних інститутів, яке в найбільшій мірі вигідно для кредитування крупного об'єкту.

Важливе місце в проектному фінансуванні, яке реалізується на базі міжнародних контрактів або угод належить державі. Вона не лише бере активну участь у фінансуванні та страхуванні інвестиційних проектів, але й здійснює рефінансування експортних кредитів, бере участь у змішаному фінансуванні проектів, в субсидіюванні пільгових відсоткових ставок. Значна роль у таких схемах фінансування в світі відводиться державним та приватним (які здійснюють державну підтримку експортерів або працюють під наглядом держави) експортно-кредитним агентствам або кредитно-фінансовим інститутам, серед яких: Export Credits Guarantee Department, ECGD (Велика Британія), Експортно-імпортний банк США, COFACE (Франція), Euler Hermes (Німеччина) та ін., які страхують експортні кредити, що зменшує ризики неплатежів іноземного партнера та надають гарантії на користь банків-кредиторів з метою покриття комерційних та політичних ризиків.

Значну роль у проектному фінансуванні зовнішньоекономічної діяльності відіграють фірми-консультанти, що беруть участь у проектах на боці імпортерів. Такі спеціалізовані компанії допомагають не лише знаходити джерела фінансування, але й розроблюють адекватну модель фінансування проектів. У свою чергу, в банках, які активно здійснюють проектне фінансування, як правило, працюють спеціалісти — технічні консультанти, які відповідають за техніко-економічну оцінку проекту.

У процесі передпроектного аналізу об'єкту, банк оцінює чи буде проект ефективним, його техніко-економічні параметри, враховує політичну ситуацію в країні дебітора, юридичні аспекти, доцільність участі при укладанні контрактів на поставку продукції проекту після введення в експлуатацію та її постачання на зовнішній ринок. За даної системи фінансування, як правило, передбачається, що частина кредиту має надаватися національним компаніям країн замовника для фінансування визначених місцевих витрат, пов'язаних, наприклад, з технічною підготовкою місцевого персоналу, із створенням інфраструктури.

У процесі вибору імпортером джерел фінансування пріоритетне значення мають умови надання запозичених коштів. Система проектного фінансування залежить від розміру, типу проекту, фінансових можливостей кредитора, валютно-фінансового стану покупця, економічної ситуації в країні, рівня конкуренції, валюти тощо. Важливим моментом для успішної реалізації проекту виступає механізм мінімізації валютного ризику. Так, імпортер зацікавлений в

кредитуванні з використанням "твердих" валют, бо враховуючи низькі процентні ставки за ними та тривалий строк кредитів, сплачуватиметься менше процентних платежів. Вартість фінансування, як правило, визначається заздалегідь та часто за фіксованими відсотковими ставками, що обумовлено, в першу чергу, можливими коливаннями процентних ставок на кредитному ринку. При цьому обумовлена можливість дострокового погашення, але так, щоб це не призвело до додаткових витрат імпортера. Якщо вартість фінансування визначена за плаваючою ставкою, то відхилення встановлюється в межах визначеного ліміту.

Враховуючи всі вищезазначені особливості проектного фінансування в нових транскордонних умовах діяльності його суб'єктів, на наш погляд, слід виокремити проектне фінансування зовнішньоекономічної діяльності як розширену форму реалізації фінансово-кредитних відносин учасників, що перебувають під юрисдикцією різних держав, пов'язану з організацією та фінансуванням проекту за умови, що джерелами погашення заборгованості виступають грошові потоки проекту при поєднанні різноманітних фінансових інструментів.

Визначаючи об'єкт проектного фінансування слід наголосити на різноманітних тлумаченнях цього поняття, що свідчить про нерівнозначність підходів авторів до його визначення. Так, Інститутом управління проектами (США, 1987 р.) було запропоновано визначення проекту як "завдання з певними вихідними даними і бажаними результатами (цілями), які обумовлюють спосіб його вирішення". Однак спосіб вирішення завдання обумовлюється не тільки і не завжди результатами (цілями) його вирішення, а доцільним при цьому є окреслення засобів реалізації проекту. У науковій літературі зустрічаються такі визначення поняття "проект", як: задум (проблема) та засоби її реалізації (вирішення проблеми) і одержані внаслідок її реалізації результати; сукупність певних елементів (об'єктів матеріальної й нематеріальної природи) і зв'язків між ними, що забезпечує досягнення поставлених цілей; комплекс взаємопов'язаних заходів, розроблених для досягнення певних цілей протягом заданого часу при встановлених ресурсних обмеженнях (згідно з методичними матеріалами Всесвітнього банку).

Згідно з Рекомендаційним посібником поняття "проект" в Євросоюзі трактується як "комплекс заходів, які здійснюються для досягнення чітко визначених цілей впродовж відведеного часу і з допомогою призначених на це фінансових ресурсів (бюджету)" [4].

В подальшому будемо розуміти проект як конкретний задум (інвестиційний, інноваційний, лізинговий, венчурний, концесійний, соціальний тощо), або бізнес-ідею. Проект завжди призводить до змін. Досягнуті завдяки проекту зміни повинні в певній мірі реалізовувати довготермінову мету, визначену програмою будь-якої організації.

Найчастіше проект реалізується у формі інвестиційного проекту, об'єктом якого виступають капітальні інвестиції. Тобто інвестиційний проект представляє собою системно обмежений і закінчений комплекс заходів, документів і робіт, фінансовим результатом якого є прибуток (дохід), матеріально-речовим результатом — нові або реконструйовані основні фонди (комплекси об'єктів), або придбання та використання фінансових інструментів чи нематеріальних активів з подальшим отриманням доходу чи соціального ефекту для досягнення визначених інвестиційних завдань.

Окремої уваги заслуговують проекти, які виступають особливим об'єктом проектного фінансування зовнішньоекономічної діяльності. До них ми відносимо спільні проекти та проекти на компенсаційній основі. Так, в основі проекту на компенсаційній основі лежить співробітництво на компенсаційній основі, яке передбачає часткове або повне фінансування іноземним інвестором проекту створення нових, розширення чи реконструкції існуючих потужностей. Таке фінансування може здійснюватися на принципах кредитних відносин у грошовій або товарно-ресурсній формі. Погашення кредиту на умовах компенсації, як правило, здійснюється шляхом розподілу готової продукції між учасниками у певній пропорції (production share). Можливий і такий варіант компенсації, коли у наперед визначеному співвідношенні розподіляється між учасниками грошова виручка від реалізації продукції, що вироблена на створених у процесі співробітництва потужностях.

Спільний проект, відповідно, виступає формою зовнішньоекономічної діяльності та реалізується на основі спільної власності учасників проекту з різних країн, що включає спільне управління, спільний розподіл прибутків та ризиків та реалізується у сфері міжнародних економічних відносин. Формою спільного проекту може виступати проект транскордонного співробітництва.

Проектне фінансування зовнішньоекономічної діяльності має ряд переваг для інвесторів порівняно з іншими схемами фінансування інвестицій, за рахунок яких виступає перспективним напрямом фінансування масштабних проектів.

Сьогодні проектне фінансування застосовується в енергетиці, металургії, нафто- та газопереробці, при видобутку корисних копалин, на деяких видах хімічних виробництв, за умови реалізації інфраструктурних проектів. Підкреслюючи міжнародний характер проектного фінансування, слід відмітити його широке використання Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР), Світовим банком для фінансування крупних проектів, пов'язаних з розробкою природних багатств в країнах, що розвиваються, а також для фінансування ряду проектів в країнах Східної Європи, які відчувають дефіцит довгострокових інвестицій. Застосування проектного финансирования забезпечує позичальників необхідними гарантіями, захищає від різного роду ризиків проекту.

Перспективним для України в нових економічних умовах може стати реалізація проектного фінансування зовнішньоекономічної діяльності в межах програми транскордонного співробітництва як форми отримання допомоги від Європейського Союзу в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства, що спрямована на посилення співпраці прикордонних регіонів держав — членів Європейського Союзу та України [5].

Транскордонне співробітництво є одним з інструментів прискорення процесів наближення рівня життя населення прикордонних регіонів до середньоєвропейського та забезпечення вільного переміщення людей, товарів і капіталів через кордон. Таке співробітництво сприяє об'єднанню зусиль суб'єктів транскордонного співробітництва для розв'язання спільних проблем прикордонних регіонів, здійсненню євроінтеграційних заходів на регіональному рівні. Особливістю транскордонного співробітництва України є те, що воно відбувається як на кордоні України з країнами Європейського Союзу, так і на кордонах з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова.

Згідно із Законом України "Про транскордонне співробітництво" фінансування проектів транскордонного співробітництва здійснюється за рахунок коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на відповідний рік, а також інших джерел, не заборонених законом. Для спільного фінансування проектів транскордонного співробітництва можуть використовуватися кошти міжнародної технічної допомоги, кредитні ресурси міжнародних фінансових організацій.

Програмою передбачається створення комплексної системи розвитку транскордонного співробітництва, з урахуванням якої здійснюватиметься державна підтримка реалізації проектів транскордонного співробітництва [6; 7].

Крім того, орієнтуючись на попит на послуги щодо просування української продукції на ринок Європейського Союзу, Асоціація експортерів і імпортерів "ЗЕД" пропонує найбільш прийнятні рішення, надаючи комплексні послуги,

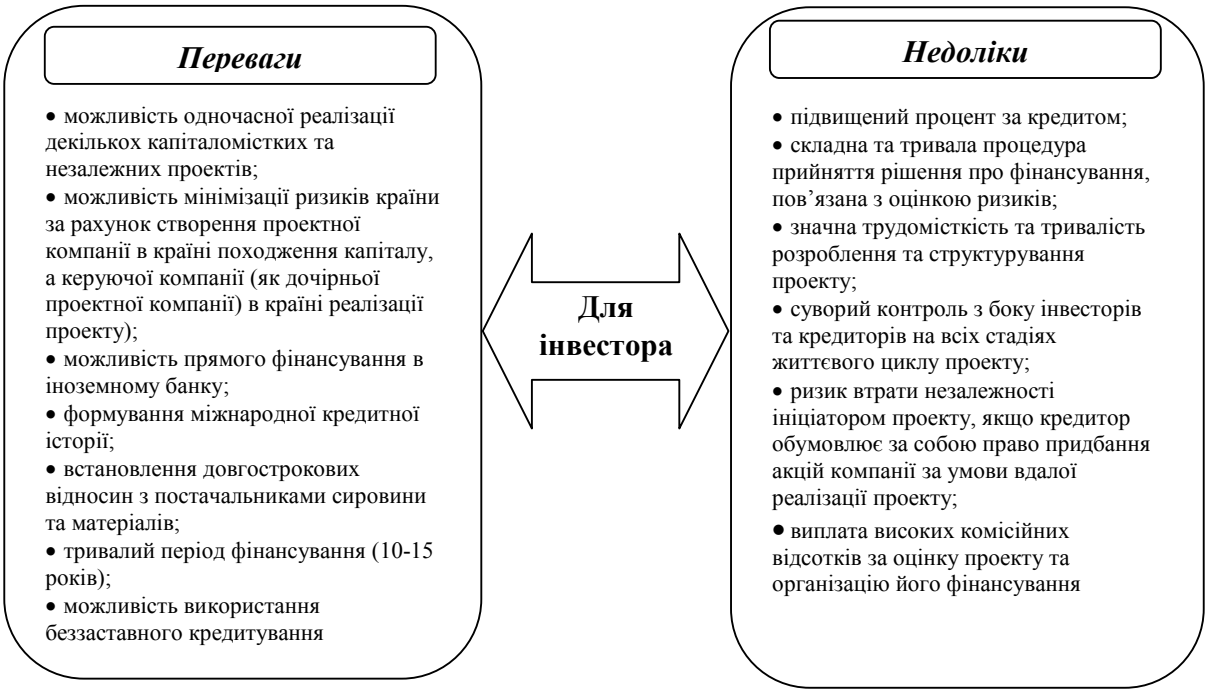

Рис. 1. Переваги та недоліки проектного фінансування зовнішньоекономічної діяльності для інвестора

спрямовані на здійснення та реалізацію великомасштабних корпоративних та міжнародних інвестиційних проектів у сфері зовнішньоекономічної діяльності [8].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Використання проектного фінансування зовнішньоекономічної діяльності позитивно впливає на зменшення витрат щодо погашення боргів при реалізації великих проектів, на встановлення довгострокових зв'язків з постачальниками сировини та матеріалів, на зменшення ризиків, пов'язаних із постачанням обладнання, забезпечення підтримкою монетарної влади та міжнародних фінансових організацій. А Європейський вибір України відкриває значні перспективи для економічної інтеграції та співробітництва, оскільки пропонує більш широкий спектр механізмів взаємодії учасників з приводу реалізації великих проектів у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Література:

1. Ляхова О.О. "Проектне фінансування як новий метод організації фінансування інвестиційних проектів / О.О. Ляхова // Вісник НБУ. — 2004. — №10. — С. 20—22.
2. Про зовнішньоекономічну діяльність / Закон України № 960-XII від 16.04.91 // ВВР України. — 1991. — № 29. — Ст. 377.
3. Про транскордонне співробітництво / Закон України № 1861-IV від 24.06.2004 // ВВР України. — 2004. — № 45. — Ст. 499.
4. Європейські фонди для самоврядування України — як правильно управляти європейським проектом [Текст] / Редкол.: Г. Жезьнік, І. Кульчицький, В. Монкєвіч. — Варшава: [Польська допомога], 2008. — 144 с.
5. Про затвердження порядку підготовки та реалізації проектів у рамках програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства / Постанова Кабінету міністрів України № 1111 від 8 грудня 2010 р. із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 441 (441-2014-п) від 10.09.2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/441-2014-п
6. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011—2015 роки / Постанова Кабінету міністрів України № 1088 від 1.12.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1088-2010-%D0%BF
7. Програма транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна 2014—2020 роки. Проект 27.04.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pl-by-ua.eu/upload/pl/JOP_UA.pdf
8. Асоціації експортерів і імпортерів "ЗЕД". Офіційний сайт / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zed.ua/services

References.

1. Liakhova, O.O. (2004), "Project financing as a new method of organizing for investment projects financing", Bulletin of the National Bank, vol.10, pp. 20—22.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Foreign Economic activity", Bulletin of the Supreme Council of Ukraine, 1991, vol. 29, p. 377.
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "The cross-border cooperation", Bulletin of the Supreme Council of Ukraine, 2004, vol. 45, p. 499.
4. Zheznik, G. I. Kulchytsky, V. and Monkyevich, (2008), European Funds for Ukraine government — how to manage the European project, Polish help, Warsaw, Poland.
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), "On approval of the preparation and implementation of projects under the cross-border cooperation programs of the European Neighbourhood and Partnership Instrument", available at: zakon.rada.gov.ua/go/441-2014-п (Accessed 15 July 2015).
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), "On approval of the State program of cross-border cooperation for 2011—2015", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1088-2010-%D0%BF (Accessed 15 July 2015).
7. Cross-border Poland-Belarus-Ukraine Cooperation Program (2015), available at: (Accessed 15 July 2015).
8. Association of Exporters and Importers "ZED" (2015), Official website, available at: //http://zed.ua/services (Accessed 15 July 2015).

Стаття надійшла до редакції 20.07.2015 р.

УДК 331.34

Зейналова Мехрибан Г.,
доктор философии, докторант,
НИУЦ по труду и социальным проблемам, Баку, Азербайджан

ЕКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СИСТЕМЫ ПРЕВЕНТИВНЫХ ПРОФИЛАКТИЧЕСКИХ МЕРОПРИЯТИЙ В ПЕРЕСЕЧЕНИИ АКТОВ НАСИЛИЯ ПРОТИВ ЖЕНЩИН

Zeynalova Mehriban,
PhD., a doctoral student in the program of Doctor of Science,
Research and Training Center on labor and social issues, Baku, Azerbaijan

ECONOMIC ASPECTS OF PREVENTIVE PREVENTIVE MEASURES AT THE INTERSECTION OF VIOLENCE AGAINST WOMEN

В статье исследуются причины сложности определения внутрисемейного и бытового насилия в современном обществе, подчеркивается, что для уменьшения уровня насилия в семье, необходимо определить масштаб данной проблемы и найти пути эффективного решения с помощью инструментов социальной политики, подвергать эти возможности научным исследованиям.

The article examines the difficulty in determining the causes of intra-and domestic violence in today's society, it is emphasized that in order to reduce the level of violence in the family, it is necessary to determine the extent of the problem and find ways to effectively address through social policy tools to expose these research opportunities.

Ключевые слова: насилие, права женщин, социальные проблемы, социальная политика.
Key words: violence, women's rights, social issues, social policy.

ВВЕДЕНИЕ — ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ И ЕЕ СВЯЗЬ С ВАЖНЫМИ НАУЧНЫМИ И ПРАКТИЧЕСКИМИ ЗАДАЧАМИ

Как указано в Декларации ООН "О ликвидации насилия в отношении женщины", случаи насилия усложняют положение женщин в семье и обществе [1, с. 135]. То есть, проблема насилия в отношении женщин является повседневной реальностью, и это происходит в силу ряда объективных и субъективных причин. То есть, проблема насилия в отношении женщин является повседневной реальностью, и это происходит в силу ряда объективных и субъективных причин. В течение многих лет данная проблема оставалась неприкасаемой и тем самым создала условия для расширения актов насилия. Среди объективных причин следует указать на неравноправные отношения между мужчиной и женщиной, существующие ещё в древние времена. Они впоследствии привели к формированию нечеловеческого отношения к женщине. Оно нашло своё место в культуре некоторых стран, а также в юридических документах.

На основе материалов, полученных в ходе исследований, в ходе исследований, как правило, женщины подвергаются жестокому физическому и моральному обращению со стороны отца, отчима, брата, мужа и других мужчин в собственном доме. Дома и на улице женщины становятся жертвами насилия и агрессии по отношению к их личности. Большинство женщин, подумав о том, что могут стать жертвами физического и эмоционального насилия, строят своё поведение на чувстве страха. В этом случае, ясно, что у человека пропадает способность к самовыражению и инициативе, деятельность проходит в ограниченных рамках. У таких женщин постепенно появляются признаки деградации. В их психике и мировоззрении формируются элементы примитивности.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

Проведённые исследования, многочисленные опросы показали, что женщины не говорят о насилии и даже скрывают такие факты от близких и подруг. А если лицо, совершившее акт насилия, является близким человеком

для потерпевшего, то подход проявляется более четко. Для женщин такого рода молчание в патриархальной культуре, как фактор безопасности, становится порочным кругом.

В последнее время в ряде стран факты домашнего насилия, а также угрозы и провокации, носящие сексуальный характер, считаются уголовным делом. Но наше население пока не относится серьёзно к этому вопросу. Насилие рассматривается как естественное проявление событий и процессов, происходящих в реальной жизни. Многие тонкости действия насилия в отношении женщин остались вне внимания таких гуманитарных наук, как: экономика, философия, социология и юриспруденция, что усложняет выявление фактов и принятие профилактических мер. Так же следует принять во внимание, что насилие остаётся в личной жизнью женщин и государство не всегда может вмешиваться в неё.

Можно сказать, что, женщины добились всех делящихся на три группы прав в течения двухсот лет: политических (гражданских), социально-экономических и репродуктивных прав. В то же время, следует отметить, что эти права создали условия для достижения характерного социального статуса у мужчин. Но несмотря на всё это, всё ещё существует прававое безравенство, которое становится причиной насилия и дискриминации по отношению к женщине в современных условиях.

Хотелось бы подчеркнуть, что в введении Конвенции ООН "по ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин" четко сформулировано, что "нарушение прав женщин, всё еще широко распространены" и подчеркнуто, что "такие нарушения прав являются нарушением принципов равенства и уважения человеческого достоинства" [1, с. 156]. В первой статье данного документа, говоря о нарушении прав человека, подразумеваются "запреты и ограничения по половому признаку в политической, экономической, социальной, культурной, гражданской или любой другой области" [1, с. 159]. Наряду с этим, Конвенция положительно оценивает принцип равноправия и призывает государств-участников принять все соответствующие, институциональные и правовые меры для использования женщин равных прав с мужчинами в целях обеспечения полного и всестороннего развития.

По статистическим данным, в Азербайджанской Республики живёт более 9,2 миллионов человек, 50,4 % из которых составляют женщины. Согласно законодательству, в Азербайджане женщины имеют те же права, что и мужчины. Статья 25 Конституции Азербайджана, принятой 12 Ноября 1995 года, подтверждает равноправие мужчин и женщин [2]. В статье 34 указан равный статус мужчин и женщин в браке. Существует также ряд других законов в Семейном Кодексе, Трудовом Кодексе, Законе об образовании, Закон о государственной службе, запрещающих дискриминацию по половому признаку [3; 4; 5; 6]. Несмотря на то, что Конституция Азербайджанской Республики и другие законы защищают права человека в равной степени, проблема социальной дискриминации по признаку пола всё ещё существует в Республике. Таким образом, традиционные социальные нормы ограничивают равное участие наших граждан в общественных процессах. Существующая дискриминация по половому признаку в ряде областей усложняет использование женщинами утверждённых прав. Домашнее насилие, являющиеся одной из самых распространенных форм насилия, является признаком давления внутри самой семьи. Есть различные формы домашнего насилия в семьях. Например, экономическое насилие — поставить в экономически зависимое положение противоположную сторону, запретить получать образование или работать; физическое насилие — толкать, трясти, бить; эмоциональное насилие-критиковать или оскорблять; сексуальное насилие — обращаться с противоположной стороной как с сексуальным объектом и так далее. Начиная с 1993 года, Совет Европы в качестве приоритетного направления ведёт борьбу с насилием по половому признаку и насилием в отношении женщин. С 27 Ноября 2006 года Совет Европы начал реализацию Кампании против насилия в отношении женщин, включая в себя и домашнее насилие [8]. В рамках этой Кампании в течении последующих двух лет Советом Европы совместно с правительствами государств-членов, парламентами, местными и региональными органов власти, НПО и гражданским обществом предусматривается проведение осведомлёности о серьёзности упомянутого преступления и нахождение эффективных путей его предотвращения. К сожалению, в Азербайджане осведомлёность граждан о проектах и программах, проводимых правительством и неправительственными организациями связанных с ролью и обязаностей женщин в недостаточной степени [9]. Поэтому разработка и обсуждение закона о "Предотвращении домашнего насилия" является важным шагом [10].

Тем не менее, следует отметить, что закон о "Предотвращении домашнего насилия", предоставленный обществу для обсуждений,по сути, относится к борьбе только с домашним насилием.

Домашнее насилие существует во всех странах мира, и даже в развитых странах. Государства-члены Совета Европы для борьбы с этой проблемой уже давно приняли закон о "Предотвращении домашнего насилия" [4].

Несмотря на то, что в Семейном Кодексе Азербайджанской Республики есть определённые статьи о домашнем насилии, всё еще происходят несчастные случаи в связи с чем страдают многие люди. Во многих случаях, эти события скрываются. Поэтому есть необходимость в проведении определённых мер для предотвращения таких случаев [5].

Один из критериев, привлекающий наибольшее внимание в выявлении состояния насилия в семье — это отслеживание хроники зарегистрированных в правоохранительных органах преступлений. В качестве примера, рассмотрим самую актуальную из социальных проблем, проблему торговли людьми. Как и домашнее насилие, проблема торговли людьми считается латентным преступлением. В обоих случаях, традиции и стереотипы, вытекающие из менталитета народа, создают серьёзные препятствия в обнаружении криминальных случаев. В обоих случаях уголовных преступлений больше всего страдают женщины и дети. Таким образом, насилие, с которым они сталкиваются, носит иной характер.

В настоящее время в отслеживании криминальной

хроники, связанной с насилием и её мониторинге, существуют серьёзные пробелы. Потому что физическое уничтожение, как самая тяжёлая форма насилия, наказывается по статье 120.1 Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики, как умышленное убийство. Это в свою очередь доставляет сложности в выявлении и определении формы и масштаба проблемы [6, с. 120.1;].

Для борьбы с проблемой торговли людьми были выявлены конкретные критерии и законодательные акты. Это социальное зло преодолеется нижеуказанными способами.

Оскорбления, ругательства, запреты, необоснованная ревность, непринятие во внимание желания детей, всё это держат женщину в психологическом напряжении. Говоря о физическом насилии, имеется в виду подвергание женщины опасности, а именно избиению и пыткам. Внутри таких видов насилия как: запрет трудовой деятельности; не предоставление субсидий; изъятие всего мужем; измена с другой женщиной и т.д., кидаются в глаза экономические факторы. К факторам насилия так же относятся принудительная физическая близость и аналогичное отношение к детям. К такому типу насилия, как угроза относятся следующие факты: уход мужа из семьи, избиение жены или детей, угроза смерти, подстрекание к суициду, прибегание к противоправным действиям. Можно указать и другие характерные черты насилия. Тем не менее, следует подчеркнуть, что вышеупомянутые виды насилия приводят к ряду психологических изменений у женщин. При широком анализе актов насилия в отношении женщин в семье и обществе, можно определить причины этих актов (в различных аспектах). Особености исторического наследия, традиции, методы воспитания дома и в школе, современные социальные условия, то есть генетические и социально-культурные условия, проявленные на микросоциальных и макросоциальных уровнях, особености общения девушек со своими родителями и сверстниками, качество борьбы против насилия в отношении женщин (юридическое, экономическое, психологическое, медицинское и прочие средства), совершенствование государственной системы профилактической работы и многие другие объективные и субъективные показатели, характеризующие образование насилия в отношении женщин сыграли далеко не малую роль в формировании комплекса причин насилия.

ЦЕЛИ СТАТЬИ

Основная цель статьи исследовать причины сложности определения внутрисемейного и бытового насилия в современном обществе, определения масштаба данной проблемы и нахождения путей эффективного решения с помощью инструментов социальной политики.

Использования собственных авторских методов сбора необходимой информации о внутрисемейных насилиях.

ОБОСНОВАНИЕ ОСНОВНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Последствия насилия в отношении женщин можно найти во всех сферах общественной жизни. Но, это не означает, что акт насилия, выявленный в одном уровне, не может быть выявленным на другом. На самом деле, любые выявленные акты насилия в отношении женщин в обществе (макроуровень), в том числе семье, личной жизни (микроуровень), ведёт к условиям существование сложной системы. Потеря статуса, психологический дискомфорт, страх агрессии — всё это конкретные последствия насилия. Характерные черты этой проблемы на эмоцианальном, моральном и правовом уровнях требуют углублённого анализа. Эти характерные черты легли в основу формирования некоторых видов насилия. Конкретный тип поведения отражает одну из двух позиций:

— Женщина, которая осознаёт свою важность в жизни и ведёт активный образ жизни.

— Женщина, которая принимает действия насилия и тем самым, поддаётся этим условиям.

С социально-психологической точки зрения, различные нормы поведения зависят от психико-физиологической характеристики женщины. Если учитывать проблему насилия в отношении женщины в контексте особенностей этой проблемы, то характеристика женщины сможет выполнить функцию вспомогательного элемента в осознании этой проблемы. Тип "Женщина-жертва" применяется так же и к людям, осуществившим различные виды насилия. Тип "Женщина-нападающая" относятся к женщинам, которые демонстрируют своё преимущество перед слабыми. Тех, кто встает на защиту жертв насилия перед членами общества и государства, называют "Женщины-защитники". Среди типов женщин существует тип "Женщины,-не бросающиеся в глаза". К этому типу относятся женщины, которые предпочитают оставаться в тени и не желают быть в центре происходящих событий, тем самым не привлекая внимания общества. Естественно, такие женщины могут показать себя по-разному в зависимости от ситуации (насилие или еще что-либо). Ответная реакция на насилие проявляется у женщин в виде стресса, обиды, страха, паники, безразличия, апатии, грубости и потери чувства собственного достоинства.

При сравнительном анализе опроса общественного мнения о насилии в семье, были выявлены некоторые особенности отношения граждан к жертвам насилия. Опрос был проведён в 6-ти регионах среди 800 человек. В Баку отношение к жертвам насилия следующее:

— Среди женщин. Хорошо — 18.2%, плохо — 47.8%, безразлично — 37.2%

— Среди мужчин. Хорошо — 19.9%, плохо — 43.4%, безразлично — 36.6%

В городе Гяндже, жители указали следующее отношение:

— Среди женщин. Хорошо — 25.6%, плохо — 39.0%, безразлично — 23.2%.

— Среди мужчин. Хорошо — 30.2%, плохо — 35.8%, безразлично — 34.0%.

В городе Ленкорань были выявлены следующие показатели:

— Среди женщин. Хорошо — 44.3%, плохо — 45.0%, безразлично — 10.5%.

— Среди мужчин. Хорошо — 87.6%, плохо — 6.6%, безразлично — 6.7%.

В целом получается следующая картина (табл. 1 и 2).

Как заметно из таблиц, в отличие от мужчин, женщины острее переживают факты насилия, что является показателем переходного периода и результатом воздействия на менталитет Азербайджанского общества. По сравнению с мужчинами чувства женщин более агрессивны и это доказывает более высокий процентный показатель. В свою очередь, это говорит о наличие типа агрессивной женщины в определённом термине времени и пространства.

Говоря о процессе зарождения насилия в отношении женщины в обществе, можно подчеркнуть подготовку девушек стать матерями с ранних лет в странах Востока (мы можем отнести сюда и Азербайджан). Как правило, девушек, которые не были замужем или не имели мужей, не воспринимали как личностей, специалистов и активных людей с социальной точки зрения. Обычно, к таким девушкам испытывают чувство жалости близкие родственники и подруги, тем самым, пытаясь познакомить их с мужчиной. Проявление заботы к девушке, в таком контексте, окружающих, становится причиной укрепления своего рода контроля, публичных обвинений и формирования соображений, связанных с её личной жизни. Никто не интересуется её финансовыми сложностями, профессиональными амбициями и успехами, а также общественной деятельностью. В результате личная жизнь девушки становится объектом интереса и контроля общества, откуда можно сделалать вывод, что девушка подвергается духовному и психологическому насилию со стороны самого общества. Такого рода случаи в обществе можно рассмотреть, как социальное регулирование гендерного поведения в традиционных методах.

Двести лет тому назад, принятые правила, попали под влияние буржуазных революций. Таким образом, идеологи революций заявили о приходе новой эры — эры прав человека. Тем самым веками учреждённое теократическое идея, то есть правление монарха под влиянием религии и доминирование мужчины над женщиной, сменилась идеей, что все люди равноправны и обеспечены свободными правами.

Социально-экономические интересы людей, как правило, включают в себя важные процессы изменения отношений к органам власти. Это говорит о том, что какой-либо правитель, начальник или человек, выставляющий себя в качестве владельца, не может быть владельцем своих подчинённых в традиционной форме. Когда-то, правящий над народом в системе разделения труда, теперь управляет в рамках конкретного процесса. Взаимоотношения и действия с подчинёнными основаны на неравноправных отношениях, но обязанности, равных по своей сути субъектов, осуществляются в контексте согласованного распределения.

В конктексте развития современной концепции прав человека, можно выделить три основных блока: первое поколение прав человека — зарождение идей; второе поколение прав человека — предоставление институциональных изменений для осуществлений идей в жизнь; третье поколение прав человека — реализация идей.

Таблица 1. Отношение к жертвам насилия

Отношение	Женщины (в %)	Мужчины (в %)
Хорошее	39.0	47.3
Плохое	33.9	31.4
Безразличное	27.1	21.2

Таблица 2. Отношение к прощению жертв насилия

Ответы	Женщины (в %)	Мужчины (в %)
Да	31.7	32.0
Нет	20.3	18.9
Частично	28.5	34.7
Не знаю	19.8	14.4

Первое поколение прав человека включает в себя следующие права: свобода совести, свобода мысли, свобода религиозных взглядов, право на жизнь, право на личную свободу и безопасность, право на справедливое и равное обращение, уважение человеческого достоинства. Таким образом, развитые в эпоху просвещения первое поколение прав человека, это права, которые не дают возможности государственной власти вмешиваться в личную жизнь, духовную и материальную деятельность человека.

С времен буржуазных революций права, относящиеся к данному блоку, в период подтверждения индивидуальности были сформированы личной автономии и рыночных отношений.

Ко второму поколению относятся трудовая деятельность, свободный выбор места работы, социальное обеспечение, образование и охрана здоровья. Перечисленные права считаются основными правами человека. Реализация этих прав требует определённого вмешательства государства, а именно создание надлежащей системы. Вмешательство государства выражается только в развитии нормативной деятельности, подготовки особых социальных программ и создание механизма для защиты индивида в рамках системы "Государство-общество-гражданин". Второе поколение прав человека формируется с целью ликвидации освоения "дикого закона" капитализма и негативных последствий вгонения в рамки неограниченной свободы личности и посягательства к правам и интересам человека со стороны других людей. Решение этих задач подразумевает в себе согласованные интересы и эффективные компромиссы различных социальных групп в обществе. Для этих целей используют конституцию, законодательные, судебные, административные органы власти и прочие влияющие механизмы.

К третьему поколению прав человека относятся право на мирную жизнь, право на обеспечение себя суверенитетом, право жить в здоровой среде и быть освобождённым от дискриминации по полу, возраста и национальности. Перечисленные права применяются не только к индивидуальным личностям, но также к определённым группам нуждающихся в дополнительных гарантиях в защите их прав. В третьем поколении прав человека необходимо подчеркнуть права женщин.

Нужно отметить, что на Западе существует несколько этапов размышлений об эволюции прав женщин. Было бы уместно упомянуть обогащение, рост и рас-

ширение пропорционального развития прав женщин и феминистических взглядов.

Женщины впервые выдвинули идею о полноправном гражданстве в период буржуазных революций. В последующие периоды, начиная примерно в 30-х годах 19 века во время промышленной революции в Западной Европе, в общественном порядке женщины были вовлечены в производство. В этот период времени, женщины боролись за достижения равноправия в социально-экономических отношениях. Такие процессы как, развитие крупной промышлености, рост городов, распад мелкого хозяйства и вместе с ней изменение раннее существующего типа семейной жизни, эскалация амплитуды экономических интересов в отношениях мужчины и женщины, стали основой для развития модернизированных отношений на основе "нового порядка" в развитых странах Западной Европы. Эти причины повлияли на формирование традиционных семейных отношений, массовое участие женщин в общественном производстве и укрепление контроля над деторождением.

Взгляды на подход к женской репродуктивной функции, отображающаяся в отдельных случаях, на любовь и брак, а так же на рождение детей и семейную жизнь существующие во время промышленной революции, наглядно изменили своё положение во время культурной революции. И это подготовило почву для пересмотра различных форм насилия и решения проблемы, как социального зла. Однако привлечение женщин к производству с самого начала стало причиной их работы в тяжелой обстановке. Женщины, считающиеся дешевой рабочей силой были использованы в развивающихся крупных городах, в результате чего привлечение женщин к производство превратилось в реалию жизни и стало носить массовый характер. Это дало толчок не изменению традиционной иерархии роли мужчины и женщины, а наоборот образованию замещения мужского труда женским. С другой стороны, привлечение женщин к труду в полную силу наравне с мужчинами, стало причиной их чрезмерной нагрузки и эксплуатации. Это означало, что некогда женщины, подвергающиеся насилию в семье и на местном уровне, становились жертвами и на рабочем месте. Потому что, с одной стороны, на плечи женщин падали домашние обязаности, материнство и трудности, с другой стороны, мужчины всё еще считали себя сильнее и выше женщин. Усугубляет положение тот факт, что с ранних времён мужчины присваивали заработанные женщинами деньги. Этот факт может быть рассмотрен как проявление духовного и психологического насилия. Женщин не принимали в организации, занимающихся правами работников, и профсоюзы государственных служащих. В результате чего появилась потребность в образовании женских организаций, занимающихся правами и защитой женщин, а так же борющихся против насилия в отношении женщин в семье и обществе.

Теперь, сформированное на институционном уровне, женское движение подтвердило себя в защите прав женщин и их социально-экономических интересов. Движение вышло за рамки семьи и подняло уровень защиты прав женщин в самом обществе. Теперь защита прав женщин, в том числе и искоренение насилия в отношении женщин входило не только в интересы различных социальных групп, но и стало одним из важных направлений деятельности государства. Иногда вопросы, решаемые движением в рамках самой семьи, удалось поднять как новое обязательство на уровне правительства. В связи с этим, помощь лицам с особенными потребностями: детям, больным, инвалидам и пожилым должно было быть оказано со стороны государства. Понятие социального государство, то есть государства, стремящиеся к общему благу, помощи бедным, социально уязвимым, инвалидам и пенсионерам и создающее необходимые условия для воплощения этого в жизнь, было затронуто именно после перечисленных событий.

Во время борьбы за права женщин, некоторые направления получают широкий размах в зависимости от характера проблемы. Суфражистки, борющиеся за политические права женщин, признание трудовых прав женщин и справедливую заработную плату, а также другие общественные организации повысили активность феминисток, продвигающих идею контроля над рождаемостью и осознаванного материнства.

ВЫВОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДАЛЬНЕЙШИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Одним из эффективных и систематических средств в борьбе с торговлей людьми, являются такие профилактические меры, как отслеживание, мониторинг и идентификация жертвы. Потому что некоторые особенности проблемы торговли людьми можно с лёгкостью наблюдать. Тем не менее, обеспечение эффективности мер зависит от места преступления, то есть от страны, назначения и транзита в котором произошло преступление. На основе накопленного опыта, наиболее эффективная реализация профилактических мер возможна в стране назначения- месте, где произошла эксплуатация. Самым ярким примером подтверждения легитимности является использование людей в целях сексуальной эксплуатации.

Независимо от формы продажи людьми, продавец людьми обязан обеспечить рекламу объекту эксплуатации. Говоря иными словами, продавец людьми в целях повышения спроса на свой товар вынужден сформировать его рекламу или рыночную инфраструктуру. Через это действие торговец людьми подготавливает механизм для привлечения постоянных клиентов, что создаёт для него реальный заработок. Это означает, что проституция и аналогичные ей услуги будут поощрятьсяся общественностью. В выполнении такой рекламы могут быть использованы различные средства. К этим средствам относится нахождение девушек на известной улице "Красных фонарей" или распространение предлагаемых услуг с помощью информационных технологий (мобильные телефоны, интернет и т.д.).

Организация и демонстрация своего предложения в операциях по продаже людьми, носящих сексуальный и интимный характер для торговцев людьми является слабым местом. Аналогичные случаи продажи людьми носят характер публичного конторолля.

Невозможно скрыть случаи эксплуатации труда в сфере сельского хозяйства, рыболовства и так далее. А так же можно с лёгкостью выявить случаи эксплуатации труда на заводах, фабриках и объектах общественного питания во время целевых проверок инспекторами труда.

Данные правила в ограниченном виде распространяются и на трансплантацию органов. Таким образом, в данном роде деятельности не обойтись без помощи профессионального медицинского персонала.

Домашнее прислуживание как одна из латентных форм продажи людьми не в состоянии обеспечить какой-либо контроль над собой. Обычно этот тип преступления предусматривает в себе эксплуатацию жертвы в закрытых условиях в течение многих лет. Это усложняет подготовку и проведение эффективных профилактических мер во время прослеживания преступления. Только после выявления методов преступника можно придти к чему-то. Например, при помощи проведения мониторинга деятельности частных агентств по трудоустройству, занимающихся трудоустройством домработниц и нянь.

Самым лучшим средством в данной сфере — это информирование общественности о проблеме и повышение бдительности к таким случаям. Проинформированные граждане смогут сразу же предупредить нужные органы в случае подозрительного события.

Не принимая во внимание вышеупомянутый пример, при помощи обширного мониторинга можно предотвратить проблему продажи людьми, а так же выявить слабые стороны торговцев людьми.

В отличие от продажи людьми, найти особые элементы для выявления домашнего насилия очень сложно. Выявление, мониторинг и контроль в проблеме домашнего насилия так же невозможен, как и проблеме домашнего прислуживания. В таких случаях, государство должно подготовить комплексные мероприятия и обеспечить их эффективное осуществление.

Обращаясь к опыту США, мы видим, что эта страна впервые приняла проблему домашнего насилия, как самую крупную социальную проблему и поставило её решение в ряд приоритетов. В то же время в США функционировали крупные научно-исследовательские центры занимающихся теоретическим и практическим анализом и методологией борьбы с домашним насилием. Именно в этой стране тесное сотрудничество научных и политических кругов привело к определению необходимых контуров социальной политики государства, это в свою очередь играет важную роль в предотвращении насилия в семье [9].

Исследования, проведённые Государственным Комитетом по вопросам Семьи, Женщин и Детей, а так же действующих НПО в Азербайджанской Республике, показывают, что есть большая потребность в реализации комплекса мер, направленных на сокращение насилия в семье [9]. Нижеперечисленные примеры носят важный общественный характер:

— Улучшить механизм реализации законодательных актов, принятых для борьбы с насилием;

— Обеспечить прозрачность в отчётности государственных органов, ответственных за борьбу с домашним насилием;

— Для решения проблемы домашнего насилия, развить тесное сотрудничество с научно-исследовательскими и социально-экономическими кругами;

— Организовать и расширить сеть оперативных кризисных центров, а так же научно-исследовательских и аналитических центров, обеспечивающих профилактику домашнего насилия.

Литература:

1. Deklaracija "O likvidacii nasilija v otnoshenii zhenshhin" (1993). Prinjata Generalnoj Assambleej OON 20 dekabrja 1993 goda postanovleniem 48104.

2. Konstitucija Azerbajdzhanskoj Respubliki (2010). Zakon. Baku. 63s.

3. Semejnyj kodeks Azerbajdzhanskoj Respubliki (2005). Juridicheskaja literatura. Baku. — 256 s.

4. Semejnyj kodeks Azerbajdzhanskoj Respubliki (2005). Juridicheskaja literatura. Baku. 271 s.

5. Trudovoj kodeks Azerbajdzhanskoj Respubliki (2006). Juridicheskaja literatura. Baku. 271s.

6. Ugolovnyj kodeks Azerbajdzhanskoj Respubliki (2006). Juridicheskaja literatura. Baku. 278s.

7. Zakon "Ob obrazovanii" Azerbajdzhanskoj Respubliki (2009). Baku, gazeta Azerbajdzhan, 19 ijunja.

8. Zakon "O gosudarstvennoj sluzhbe" Azerbajdzhanskoj Respubliki (2001). Baku, 21 ijulja 2000 goda, gazeta Azerbajdzhan (7 fevralja, № 30).

9. Kampanija Soveta Evropy po voprosu o nasilii v otnoshenii zhenshhin (2006). gazeta Azerbajdzhan, 27 nojabrja.

10. Zakon "O preduprezhdenii nasilija v otnoshenii zhenshhin", Azerbajdzhanskoj Respubliki (2007). Seda, Baku.

References:

1. General Assamble UN (1993), Declaration "On the Elimination of Violence against Women", UN, NY, USA.

2. Republic of Azerbaijan (2010), "The Constitution of the Republic of Azerbaijan", Baku, Azerbaijan.

3. Republic of Azerbaijan (2005), "The Family Code of the Azerbaijan Republic", Juridicheskaja literatura,. Baku, Azerbaijan.

4. Republic of Azerbaijan (2005), "The Family Code of the Azerbaijan Republic", Juridicheskaja literatura, Baku, Azerbaijan.

5. Ministry of Labour and Social Protection of the Republic of Azerbaijan (2006), "The Labor Code of Azerbaijan Republic", Juridicheskaja literatura, Baku, Azerbaijan.

6. Ministry of Interior of the Republic of the Republic of Azerbaijan (2006), "The Criminal Code of the Azerbaijan Republic", Juridicheskaja literatura, Baku, Azerbaijan.

7. Ministry of Education of Azerbaijan Republic (2009), "The law "On education" of Azerbaijan Republic", gazeta Azerbajdzhan, Baku, Azerbaijan.

8. Republic of Azerbaijan (2001), The law "On civil service" of the Azerbaijan Republic", gazeta Azerbajdzhan, vol. 30.

9. Council of Europe (2006), Kampanija Soveta Evropy po voprosu o nasilii v otnoshenii zhenshhin [The Council of Europe campaign on violence against women], gazeta Azerbajdzhan, Baku, Azerbaijan.

10. Goverment Committee for Family, Women and Children Affairs of Azerbaijan Republic (2007), The law "On prevention of violence against women", Seda, Baku, Baku, Azerbaijan.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.

УДК 331.5; 331.56/.57

Аллахьяров Рауф Мирзаага оглу,
докторант, Институт экономики Национальной Академии Наук Азербайджана

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА УРОВНЯ ЗАНЯТОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Allahyarow Rauf Mirzaqa,
PhD student of the Institute of Economics of Nastional Academy of Sciences of Azerbaijan

ANALYSIS AND EVALUATION OF THE LEVEL OF EMPLOYMENT IN THE ECONOMY OF AZERBAIJAN

В статье автор исследует формирование занятости и ее регулирование государством как одну из самых актуальных проблем современного периода. Исследована структура занятости, динамика распределения занятого населения по формам собственности, проведено исследование рынка труда.

Проведя анализ качественных и количественных показателей рынка труда, автор выявил динамику развития ВВП, объем ВВП на одного занятого в Азербайджане и сделал сравнительный анализ объема ВВП на одного занятого по странам СНГ.

The author explores the formation of employment and its regulation by the state as one of the most urgent problems of the modern period. The structure of employment, the dynamics of the distribution of the employed population by type of ownership, a study of the labor market.

The author, after analyzing qualitative and quantitative indicators of the labor market, has revealed the dynamics of the GDP, GDP per person employed in Azerbaijan and made a comparative analysis of the volume of GDP per person employed in the countries of the CIS.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, экономически активное население, трудовые ресурсы, Стратегия Занятости.

Key words: labor market, employment, the economically active population, labor force, employment strategy.

ВЕДЕНИЕ

Предусмотренная на 2011—2015 годы "Государственная Программа по осуществлению Стратегии Занятости Азербайджанской Республики" разработана Министерством Труда и Социальной Защиты Населения Азербайджанской Республики при помощи экспертов Программы Развития ООН [1]. Этот документ направлен на стимулирование процесса создания новых рабочих мест. Для этого в программе предусмотрены соответствующая инвестиционная, налоговая, таможенная политики, развитие малого и среднего предпринимательства, подготовка и переподготовка кадров, организация образования с учетом рынка труда, комплексные меры, направленные на снижение безработицы.

Мы считаем, что Стратегия занятости в первую очередь должна отличаться более полным исследованием существующей макроэкономической схемы. Снижение безработицы тесно связано именно с повышением занятости в негосударственном секторе экономики, и макроэкономическая схема Стратегии занятости должна акцентировать свое внимание именно в этом аспекте. Необходимо указать конкретные финансовые источники и действенные меры по созданию рабочих мест в первую очередь в регионах страны. Считаем, что модель занятости, применяемая у нас в стране не должна акцентировать свое внимание на усилении социальной защиты. Опыт развитых стран показывает, что жесткие меры социально защиты приводят к закрытию рабочих мест. Мы считаем, что государство должно оказывать свое регулирующее влияние, создавая условия и стимулы для развития государственного и частного секторов, и таким путем поднимая уровень занятости в экономике.

1. Некоторые аспекты государственного регулирования занятости в Азербайджане.

Одной из актуальных проблем рыночной экономики в Азербайджане являются вопросы государственного регулирования процесса формирования рынка труда и занятости населения. В нашей стране были приняты ряд законов и Государственных Программ по осуществлению эффективной политики занятости. Из них наиболее значимыми являются "Закон Азербайджанской Республики о занятости" (2001 год); "Стратегия занятости Азербайджанской Республики" на 2006—2015 годы; "Государственная Программа по осуществлению политики занятости", предусмотренная на 2007—2010 годы; "Государственная Программа по осуществлению Стратегии Занятости Азербайджанской Республики" на 2011—2015 годы [2; 3; 4]. В результате осуществления этих программ были созданы благоприятные условия для проведения эффективной политики занятости. Качественное улучшение трудовых ресурсов создало ус-

ловия для повышения экономической активности населения, развития в соответствии с требованиями рынка труда системы подготовки кадров и сети дополнительного образования, основанного на научных достижениях. Проведение структурных реформ, повышение инвестиционной активности в ненефтяной сектор экономики, обеспечило развитие человеческого капитала и создало благоприятные условия для развития предпринимательства в стране, росту уровня занятости и благосостояния населения, снижению безработицы.

Одна из главных целей рынка труда — достижение эффективной занятости. Достижение этой цели зависит от эффективности организации и работы этой системы. Устойчивое развитие экономики ставит перед функциями, которые выполняет рынок труда, определенные требования. Во-первых, это организация взаимосвязи между наемными работниками и работодателями, являющимися субъектами рынка труда; сохранение достаточного уровня конкуренции для эффективного распределения рабочей силы; определение равновесной степени заработной платы; обеспечение занятости населения; осуществление социальной защиты безработных, и т.д.

Известно, что предложение на рынке труда определяется, прежде всего, численностью населения и численностью экономически активного населения. Рассмотрим основные социально-экономические показатели рынка труда Азербайджана. Согласно данным Государственного Комитета Статистики Азербайджанской Республики, за период с 2000 по 2013 год численность экономически активного населения динамично росла. Если в 2000 году численность занятых в экономике составляла 88,2% от численности экономически активного населения, то в 2013 году эта цифра составляла 95,02%. Если в 2000 году численность экономически активного населения в составе всего населения составляла 54,0%, то в 2013 году этот показатель составил 50,8%. Соответственно, число занятых в экономике в общей численности населения в 2000 году составляло 47,9%, а в 2013 году этот показатель вырос до 48,3% [4].

2. Анализ структуры занятости в Азербайджане.

При анализе структуры занятости динамика распределения занятого населения по видам собственности имеет большое значение. Согласно данным Госкомстата Азербайджанской Республики, за период с 2000 по 2013 год численность занятых в государственном секторе экономики снизилась на 108,8 тыс. человек (8,5%). Напротив, по негосударственному сектору произошел динамический рост, и численность занятых в этом секторе увеличилась на 774,5 тыс. человек (30%). В 2000 году занятые в государственном секторе экономики составляли 33,15% занятых по экономике, а в 2013 году эта цифра снизилась до 25,86%.

Всего численность занятых за период с 2000 по 2013 год выросла на 17,3%. Среди них, численность занятых женщин выросла за тот же период на 18,7%, что связано в основном, с ростом численности занятых женщин в сфере обслуживания. За период с 2000 по 2013 год заработная плата занятых в экономике также динамично росла, и по сравнению с 2000 годом, в 2013 году выросла в 9,6 раза (959,59%), что составило 425,1 манат.

Согласно данным Госкомстата Азербайджанской Республики, за период с 2000 по 2013 год численность трудоспособного населения в трудоспособном возрасте выросла на 35,3% (1601,2 тыс. человек) и составила 6132,0 тыс. человек [4]. В результате, в составе трудовых ресурсов удельный вес трудоспособного населения в трудоспособном возрасте вырос с 96,69% до 97,95%. За тот же период, численность лиц, занятых в экономике и находящихся в возрасте выше трудоспособного возраста, уменьшилась на 10,29% (14,7 тыс. человек) и составила 128,1 тыс. человек, что означает, что их удельный вес в численности занятых снизился с 3,04% до 2,04%.

В 2000 году численность занятых в экономике подростков составила 12,2 тыс. человек и до 2010 года этот показатель рассчитывался. Однако в 2011 году в Азербайджане был принят закон, запрещающий использование детского труда. В этой сфере были проведены определенные мероприятия, и расчет этого показателя был остановлен.

Для более точной характеристики рынка труда необходимо провести анализ гендерных соотношений. В 2000 году численность мужчин в составе экономически активного населения составляла 51,78%. В 2013 году этот показатель составил 51,2%. В 2000 году в составе занятых в общей численности экономически активного населения мужчины составляли 52,3%, а в 2013 году эта цифра составила 51,7%. В 2000 году в составе лиц, получивших статус безработного в органах службы занятости, мужчины составили 44,1%, а в 2013 году эта цифра выросла до 58,5%. В составе лиц, получающих пособие по безработице, в 2000 году мужчины составляли 47,4%, а в 2013 году — 68,7%.

В целом по экономике, за период с 2000 по 2013 год численность трудовых ресурсов, экономически активного населения и занятого населения динамично росла, однако за период с 2000 по 2010 годы уровень экономической активности населения и уровень занятости имели тенденцию к снижению. Это связано с тем, что темпы роста трудовых ресурсов выше темпов роста экономически активного населения. Однако в 2012—2013 годы наблюдается тенденция роста. Известно, что в состав экономически активного населения входит занятое население и безработные. Таким образом, если вычесть из состава экономически активного населения занятое население, можем определить численность безработных. Этот показатель в десятки раз превышает численность лиц, получивших статус безработного в службах занятости.

Согласно данным Госкомстата Азербайджанской Республики, в 2013 году численность зарегистрированных безработных составила 236,6 тыс. человек [4]. Из них численность получивших статус безработного составила 36206 человек. Уровень безработицы по сравнению с 2000 годом снизился в 2,4 раза и составил 4,97%.

По данным на 1 февраля 2015 года, статус безработного получили 28,9 тыс. человек. Женщины составляют 39,4% от общей численности безработных. Получившим статус безработного выдается пособие в объеме 266,9 манат.

По сравнению с 2000 годом, в 2013 году численность трудовых ресурсов выросла на 33,6% и составила

Таблица 1. Объем ВВП на одного занятого по СНГ (доллар)

	2000	2010	2013	Вырос по сравнению с 2000 годом
Азербайджан	1374,65	12219,6	16278,7	11,8
Беларусь	2340,76	11830,5	15773,5	6,7
Армения	1487,0	7846,7	8932,4	6,0
Казахстан	2951,1	18239,6	26182,5	8,8
Киргизия	791,6	2139,3	3181,6	4,0
Молдова	858,6	5072,6	6821,3	7,9
Узбекистан	1536,2	3396,8	4567,5	2,97
Россия	3991,0	21804,8	29370,4	7,3
Таджикистан	492,7	2507,8	3684,4	7,5
Туркменистан	-	-	-	-
Украина	1551,4	6730,5	8919,8	5,7

Примечание: Таблица составлена на основе данных ГКС АР и материалов сайта "Институт экономики и права Ивана Кушнира -http://be5.biz/".

6260,1 тыс. человек. В связи с относительно высокими темпами роста численности населения, численность экономически активного населения страны в 2013 году по сравнению с 2000 годом выросла на 8,9% и составила 4757,8 тыс. человек.

Процентное соотношение экономически активного населения к трудовым ресурсам показывает степень экономической активности населения. Согласно данным Госкомстата Азербайджанской Республики, за период с 2000 по 2013 год уровень экономической активности населения снизился с 93,2% до 76,0% [4]. В том числе, уровень занятости снизился с 82,2% до 72,22%. Так, по сравнению с 2000 годом, в 2013 году уровень экономической активности населения снизился на 17,2 процентных пункта и составил 76,0%, а уровень занятости трудовых ресурсов снизился на 10 процентных пунктов и составил 72,0%, а уровень зарегистрированной безработицы снизился на 7,2 процентных пункта и составил 3,8%. За исследуемый период численность экономически неактивного населения выросла примерно в 4,8 раза и составила 1502,3 тыс. человек, что означает, что численность экономически неактивного населения составляет 23,99% от численности трудовых ресурсов. Следовательно, значительная часть трудовых ресурсов не привлечена к трудовой деятельности.

Одним из самых важных показателей, дающих возможность определить развитие экономики, эффективность занятости, является удельный вес Валового Внутреннего Продукта (ВВП) на каждого занятого. За исследуемый период производимый в стране ВВП вырос примерно в 12,3 раза и в 2013 году составил 58182,0 млн манат. Численность занятого населения за тот же период выросла в 1,2 раза. По сравнению с 2000 годом, в 2013 году ВВП на одного занятого вырос в 10,7 раза и составил 12,9 тыс. манат.

Согласно данным Института Экономики и Права Ивана Кушнира (http://be5.biz/), с 2000 по 2013 год Азербайджан занимает ведущее место среди стран СНГ по росту объема ВВП (в 13,9 раз). Затем идут Казахстан (в 12,2 раза), Таджикистан (в 9,9 раза), Туркменистан (8,5 раза) и Россия (в 8,1 раза) [5].

Как видно из данных таблицы, за период с 2000 года по 2013 год объем ВВП на одного занятого в Азербайджане вырос в 11,8 раз и составил 16278,7 долларов. В Республике Беларусь этот показатель вырос в 6,7 раза и составил 15773,5 долларов, в Казахстане — вырос в 8,8 раза и составил 26182,5 доллара, в России — в 7,3 раза и составил 29370,4 доллара. По другим странам СНГ показатель роста объема ВВП на одного занятого вырос незначительно и был ниже 10000 долларов.

3. Государственная поддержка развития занятости.

Рассмотрим показатели обеспеченности секторов экономики бюджетным финансированием. Коэффициент обеспеченности негосударственного сектора экономики бюджетным финансированием можно определить отношением доли негосударственного сектора в ВВП на долю занятых в негосударственном секторе. Согласно данным Госкомстата Азербайджанской Республики, за исследуемый период коэффициент обеспеченности негосударственного сектора бюджетным финансированием изменялся в динамичном порядке [4]. Самый низкий показатель этого коэффициента наблюдался в 2003 году (1,04), а самый высокий коэффициент наблюдался в 2008 году (1,2). Начиная с 2009 года коэффициент обеспеченности негосударственного сектора экономики бюджетным финансированием находился на стабильном уровне, что означает проведение последовательной бюджетной политики.

Коэффициент обеспеченности бюджетным финансирование государственного сектора можно определить отношением доли государственного сектора в ВВП к доле занятых в государственном секторе экономики. Согласно данным Госкомстата Азербайджанской Республики, за исследуемый период коэффициент обеспеченности государственного сектора экономики бюджетным финансированием изменялся в динамичном порядке и имел тенденцию к снижению [4].

Некоторые экономисты считают, что в принципе, государственный сектор неэффективен. Необходимо снизить его объем до минимума и отдать предпочтение более производительному частному сектору. Так ли это? Мы считаем, что самым важным показателем эффективности является производительность труда. Поэтому, государственный и негосударственный сектора необходимо сравнить по этому показателю. Существует такое предположение, что если в государственном секторе производительность труда будет выше, привлечение сюда дополнительной массы рабочей силы приведет к большему росту ВВП, чем от негосударственного сектора. Таким образом, более производительный сектор экономики будет больше стимулировать экономический рост.

Другим важным фактором экономики является капитал. Относительно больший объем капитальных вложений в государственном секторе предполагает его еще больший потенциал для ускорения экономического роста. Государство не устраняется от решения социально-экономических проблем. Они лишь изменяет сферу своей ответственности, методы и формы макроэкономического регулирования. Приватизация создала условия для решения самых важных проблем экономического роста, являющегося центральным звеном экономических реформ.

Минимальная доля государственных расходов в ВВП Азербайджана составляет 17,5 %. Мы считаем, что в основе этого лежит политика существенного снижения государственного финансирования. Необходимо отметить, что хотя государственный сектор является более затратным и ему необходима поддержка при по-

мощи бюджетных средств, в первую очередь сам государственный сектор решает финансовые и социальные проблемы государства. Фактически, здесь мы наблюдаем проблему перераспределения финансовых потоков: сбор налогов из частного сектора и поддержка при их помощи государственного сектора. Государственный же сектор, в свою очередь, поддерживает своими инвестиционными средствами социально значимые сферы экономики, где он хочет осуществить капитальные вложения. В Азербайджане, с точки зрения занятости, негосударственный сектор проявляет свои преимущества в торговле и транспорте. В промышленности же, наоборот, более эффективен государственный сектор.

На уровне отраслей государственный сектор несколько "зависит" от нефтяной и газовой промышленности. Однако в стране разрабатываются и осуществляются программы развития ненефтяного сектора и повышения занятости в нем.

Согласно данным Госкомстата Азербайджанской Республики, за период с 2000 по 2013 год удельный вес занятых в государственном секторе экономики снизился на 7,3 процентных пункта и составил 1169,4 тыс. человек [4]. В негосударственном секторе удельный вес занятых вырос на 7,3 процентных пункта и составил 74,1% от численности занятых в экономике (3351,08 тыс. человек). В состав занятых в негосударственном секторе входят занятые в частном секторе, муниципальных, совместных предприятиях и предприятиях с иностранными инвестициями, а также лица, служащие религии и свободно занятые группы населения. За период с 2000 по 2013 год удельный вес занятых в частном секторе обладал переменчивой динамикой. За период с 2000 по 2009 год этот показатель вырос с 48,3% до 54,1 %, однако в последующие годы наблюдается его снижение, и в 2013 году удельный вес частного сектора снизился до 49,2% (2226,1 тыс. человек). Свободно занятое население, обладая высоким удельным весом в составе негосударственного сектора, имело положительную динамику развития с количественной точки зрения. Если в 2000 году удельный вес свободно занятого населения составил 645,4 тыс. человек (16,7%), то в 2013 году этот показатель вырос на 5,4 процентных пункта и составил 998,7 тыс. человек (22,1%).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За последние 10 лет в Азербайджане были открыты около 1 млн 360 тыс. новых рабочих мест. Большинство из них были созданы в в частном секторе, в рамках развития негосударственного сектора экономики, в основном в сфере производства и обработки сельскохозяйственной продукции. Около 80% рабочих мест были созданы в регионах.

В настоящее время наиболее важным для повышения занятости является создание условий для развития предпринимательства. Для этого необходимо учесть интересы политики занятости при осуществлении инвестиционной, налоговой и финансово-кредитной политики. Мы считаем, что с точки зрения занятости и безработицы, большую роль может сыграть кредитная политика, проводимая государством. А также, и это подтверждает зарубежный опыт, стимулирование и успешное развитие малых предприятий приводит к созданию новых рабочих мест. Необходимо разработать меры по применению государственной поддержки и таможенных льгот при создании, финансировании и кредитовании малых предприятий. Известно, что в Российской Федерации государственная служба занятости выделяет субсидии в размере годового пособия по безработице тем, кто создает частное рабочее место. В Азербайджане также можно воспользоваться этим опытом. Однако если не будут проводиться работы по сохранению и поддержке существующих рабочих мест, эти меры могут быть недостаточными. Без помощи государства осуществление этих работ невозможно.

Литература:

1. Ministerstvo Truda I Sosialnoy Zashity Naselenia Azerbajdzanskoy Respubliki (2000). Gosudarstvennaya Programma po osushchestvleniyu Strategii Zanyatosti Azerbaydzhanskoy Respubliki (2011—2015 gody), (2010). Seda, Baku.

2. Ministerstvo Truda I Sosialnoy Zashity Naselenia Azerbajdzanskoy Respubliki (2000). Zakon Azerbaydzhanskoy Respubliki o zanyatosti, (2000). Seda, Baku.

3. Ministerstvo Truda I Sosialnoy Zashity Naselenia Azerbajdzanskoy Respubliki (2000). Strategiya zanyatosti Azerbaydzhanskoy Respubliki -2006-2011 gody, (2005). Seda, Baku — 2005.

4. Ministerstvo Truda I Sosialnoy Zashity Naselenia Azerbajdzanskoy Respubliki (2000). Gosudarstvennaya Programma po osushchestvleniyu politiki zanyatosti-2007—2010 gody, (2006). Seda, Baku.

5. Gosudarstvenniy Komitet Statistiki Azerbajdzanskoy Respubliki (2014). Rynok truda Azerbaydzhana. Stat.sbornik, (2014). Seda, Baku.

6.Institut ekonomiki i prava Ivana Kushnira (2015). — http://be5.biz/: 03.02

References:

1. Ministry of Labour and Social Protection of the Republic of Azerbaijan (2010), Gosudarstvennaya Programma po osushchestvleniyu Strategii Zanyatosti Azerbaydzhanskoy Respubliki (2011—2015 gody) [State Program on implementation of the Employment Strategy of the Republic of Azerbaijan (2011—2015)], Seda, Baku.

2. Ministry of Labour and Social Protection of the Republic of Azerbaijan (2000), Zakon Azerbaydzhanskoy Respubliki o zanyatosti [The Law of the Azerbaijan Republic on employment (2001)], Seda, Baku.

3. Ministry of Labour and Social Protection of the Republic of Azerbaijan (2005), Strategiya zanyatosti Azerbaydzhanskoy Respubliki — 2006—2011 gody [Employment Strategy of the Republic of Azerbaijan 2006-2011], Seda, Baku.

4. Ministry of Labour and Social Protection of the Republic of Azerbaijan (2006), Gosudarstvennaya Programma po osushchestvleniyu politiki zanyatosti- 2007-2010 gody [The State Program on implementation of the employment policy 2007—2010. (2016)], Seda, Baku.

5. Government Statistics Committee of Azerbaijan Republic (2014), Rynok truda Azerbaydzhana. Stat.sbornik [The labor market of Azerbaijan (2014)], Seda, Baku.

6. Institut ekonomiki i prava Ivana Kushnira (2015), available at: http: //be5.biz/ (Accessed 12 June 2015).

Стаття надійшла до редакції 30.06.2015 р.

УДК 331.34

Агаева Севда Маликмаммад гызы,
диссертант, НИУЦ по Труду и Социальным Проблемам,
Министерство Труда и Социальной Защиты Населения Азербайджанской Республики

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ПО ПОВЫШЕНИЮ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Agaeva Sevda Malikmammad,
Dissertator RTCs for Labor and Social Problems
Ministry of Labour and Social Protection of Population the Republic of Azerbaijan

SOME ISSUES OF IMPROVING THE SOCIO-ECONOMIC MECHANISM TO IMPROVE THE STANDARD OF LIVING IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

В статье рассматривается некоторые аспекты совершенствование социально-экономического механизма по повышению уровня жизни населения в Азербайджанской Республике. Отмечается, что для этого необходимо целенаправленная и планомерная деятельность государства для развития социальной сферы, науки и образования, разработки и внедрения новых методов по социальной защите населения. В конце делается соответствующие выводы и предлагается авторские видения решения проблем.

The article discusses some aspects of the improvement of the socio-economic mechanism to improve the standard of living in the Republic of Azerbaijan. Notes that this requires deliberate and systematic activities of the state for the development of the social sphere, science and education, development and implementation of new methods for the social protection of the population. At the end make appropriate conclusions and proposes the author's vision of solving problems.

Ключевые слова: уровень жизни, целенаправленная социальная политика, социальная сфера, социальная защита.
Key words: living standards, targeted social policies, social services, social protection.

Опыт развитых стран свидетельствует о том, что целенаправленная и планомерная деятельность государства для развития социальной сферы, науки и образования, разработки и внедрения новых методов по социальной защиты населения в конечном итоге приведет к динамичному развитию экономики страны и обеспечить жизнь населения в более высоком уровне.

После провозглашения независимости Азербайджанской Республики страна взяла на себя обязательство о построении социального государства, политика которого направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь каждого его гражданина. Однако подобное декларация о социальном государстве не превращает страны в таковое автоматически. Для его становления, развития и укрепления требовались теоретическое обоснование концептуальных основ формирования эффективной рыночной экономики и социальной политики, обеспечивающих достойную занятость, заработную плату, охвата всех необходимым механизмом социального страхования, социальную поддержку и защиту семьи, материнства и детства, одиноких и престарелых граждан, инвалидов за счет разработки комплексных программ и механизмов их реализации на всех уровнях государственной власти и местного самоуправления. В связи с этим анализ тенденций развития экономики и отраслей социальной защиты населения является стержнем создания научных предпосылок предвидения вариантов или альтернатив развития социальной сферы страны.

С другой стороны службы социальной защиты населения является одним из исполнителей и координатором деятельности других ведомств, гражданского общества и негосударственного сектора экономики, направленного на развитие социальной сферы, который определяет ее роль и высокую ответственность.

Необходимо отметить, что одной из главных составляющих данного процесса является активное внедрение современных методов и способов во все отрасли социальной защиты населения, государственного управления в этой сфере. При этом в качестве основной задачи может быть определена разработка новой концепции повышения доступности, инклюзивности и качества социальной защиты населения через преобразование законодательной базы и структуры институциональных систем [1].

Одним из достаточно апробированных способов воздействия на рынок социальных услуг является прогнозирование его компонентов. Несмотря на то, что в исследованиях этот способ используется довольно широко, тем не менее, в сфере услуг социальной защиты населения его применение требует углубленных изысканий и разработок [1].

В связи с этим проблемы формирования и совершенствования системы обслуживания в сфере социальной защиты населения должно быть исследовано с позиций всестороннего анализа и оценки эффективности действующих институтов.

Здесь отдельно затронута тема, касающаяся особой роли сферы социальной защиты населения в повышении уровня и качества жизни населения.

Говоря о степени изученности данной проблемы необходимо отметить, сто внесли свой вклад такие ученые и специалисты как Т. Кулиев, Р. Ашрафова, А.Азизова, С. Байрамова, Д. Мустафаева, О.А. Магомедов, В.И. Анисимов, В.Г. Асеев, И.Н. Бондаренко, В.И. Воропаев, Бабич А.М., Егоров Е.В, Виленский А., Домнина И., В.В. Глущенко, В.Jl. Жуков, Л.Ф. Лаврентьева и другие [3; 4; 5; 6; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

Среди зарубежных авторов можно отметить работы таких исследователей, как Беркс, Дж. Грейсон, Т. Саати, Де Джон Н. и других [4]. В исследованиях этих известных авторов рассматривались те или иные идеи и инициативы по улучшению управления качеством обслуживания в сфере социальной защиты населения.

В последние годы в печати также появились публикации, посвященные изучению отдельных сторон функционирования рынка услуг в сфере социальной защиты населения, которые зачастую носят разрозненный характер.

Динамика развития социальных услуг, появление их новых видов, настоятельно требует комплексного и целостного изучения всех сторон, объектов и субъектов, действующих в сфере социального обслуживания населения. До сих пор остается много дискуссионных вопросов, связанных с определением основных элементов механизма управления качеством обслуживания в сфере социальной защиты населения.

Пока недостаточно широко исследованы организационно-экономические аспекты регулирования системы социальной защиты населения в период экономических катаклизмов и нестабильных социально-политических условиях. Несовершенны до сих пор механизмы использования адресности социального обслуживания с целью повышения эффективности и качества.

Целью данной статьи является разработка теоретических и методических положений развития механизма управления качеством социального обслуживания в сфере защиты определенных категорий населения, способствующих повышению эффективности ее функционирования в условиях формирования гражданского общества и социального государства.

В Азербайджанской Республике в приоритетном порядке социальными услугами обеспечиваются граждане, находящиеся в трудной жизненной ситуации, в соответствии с законами "Об основах социального обслуживания населения в Азербайджанской Республике", "О социальном обслуживании граждан пожилого возраста и инвалидов", закон "О занятости". При этом проведение мероприятий по обеспечению населения услугами в сфере социальной защиты населения являются частью мер государственной социальной политики, фактором социального развития, способом предупреждения риска бедности и снижения ее последствий, укрепления степени социального страхования, улучшения социального здоровья общества.

Оптимизация существующей системы организации социальной защиты населения Азербайджанской Республики, предполагает структурные, так и качественные изменения, направлена на повышение степени готовности и способности системы защиты для повышения объема и качество отдельных мер социальной защиты населения, предоставляет возможность их выбора.

С этой целью, на вольне высокого роста социально-экономического развития страны, руководством взят курс повышения уровня социальной защиты населения. Президент страны в своих посланиях к гражданам постоянно отмечает об обязательство государства помогать нетрудоспособным и малоимущим гражданам — инвалидам, пенсионерам, сиротам, чтобы их жизнь была достойной, а основные блага были для них доступными. Решение этой задачи, как нам видится, возможно лишь путем предоставления доступных и качественных услуг в сфере социальной защиты населения.

В государственных программах "О снижении бедности и устойчивого развития страны в 2011—2016-е годы", "О социально — экономического развитии регионов страны (2011—2016 годы)", "Концепция развития: Азербайджан 2020" и т.д [1, 2, 3]. среди приоритетных направлений названо формирование эффективной системы предоставления социальных услуг, создающей благоприятные условия для развития "человеческого капитала" [3].

Кроме того, предусматривается совершенствование механизма обеспечения социальными услугами, способствующими снижению социального неравенства и привести численность бедного населения до минимума. В настоящее время степень бедности в Азербайджанской Республики составляет 3,2%ь населения.

В связи с этим следует отметить, что формирование эффективной системы предоставления социальных услуг, которому уделяется повышенное внимание, как на государственном, так и на местном уровне, предполагает улучшение положения и качества жизни граждан

из групп риска за счет повышения качества предоставляемых социальных услуг.

Более того, мнение граждан о роли государства нередко формируется в зависимости от информированности о социальных услугах, которыми пользуются находящиеся в социальном окружении люди и которые при необходимости они сами могут получить.

С учетом вышеизложенного и принимая во внимание, что предоставление социальных услуг помогает достижению социального партнерства, стабильности общества, экономическому развитию, а, следовательно, улучшению доступа к социальным правам.

Отмечая особую роль социальной защиты населения в повышении качества жизни населения необходимо определить ключевые сферы, способствующие формированию социального государства, в числе которых:

— поддержание занятости;

— проведение политики доходов;

— совершенствование системы социальной защиты граждан за счет разработки и реализации государственных программ борьбы с бедностью,

— комплексной защиты населения [4].

Кроме того, принимая во внимание, что в законодательстве широко определена содержание понятий доступности и качества социальных услуг, где характеризуется качественный уровень социальной работы, в числе которых: индивидуальная нуждаемость, индивидуальная оценка нуждаемости; доступность социальных услуг, доступ к социальным услугам, качество социальных услуг.

Необходимо выявить те основные показатели, которые более реально характеризует потребность населения в услугах учреждений социальной защиты населения, в числе которых:

— удельный вес нетрудоспособного населения (детей до 16 лет и лиц старше трудоспособного возраста) в общей численности населения;

— доля пенсионеров, приходящаяся в расчете на одного работающего гражданина;

— удельный вес инвалидов в общей численности населения (показатель инвалидизации населения);

— суммарный показатель доли нетрудоспособного населения, нуждающегося в посторонней помощи, в общей численности населения;

— коэффициент смертности в расчете на 1000 чел. населения;

— показатели естественного прироста населения;

— средняя продолжительность жизни в регионе отдельно среди женского и мужского населения [6].

Одновременно с этим, необходимо сформулировать и выделить основные принципы социальной защиты населения, который имеет принципиально важное значение для повышения качества жизни населения.

Так же, стоит вопрос в более доступной форме обоснование в потребности о необходимости совершенствования структуры управления качеством обслуживания населения, имеющее основополагающее значение в реализации государственной социальной политики, с определением следующих ее важнейших характеристик: устойчивость, тесное взаимодействие с различными государственными и общественными структурами; наличие необходимой нормативно — правовой регламентации; последовательное увеличение числа учреждений, как стационарных, так и нестационарных форм обслуживания;

— поиск и внедрение новых, наиболее востребованных форм обслуживания и типов учреждений.

В качестве стратегической задачи повышения качества обслуживания в сфере социальной защиты населения стоит вопрос о совершенствовании механизмов, опирающиеся на эффективное взаимодействие органов исполнительной власти, а также органов местного самоуправления.

Кроме того, разработка принципиально новой схемы построения социальной защиты населения, в частности, предоставления социальных пособий и выплат с учетом встречных обязательств граждан, связанных с их готовностью повышать свои доходы через занятость [5].

Формулирования принципов государственного регулирования и реорганизации моделей управления социальным обслуживанием исходя из следующих вариантов:

— построение вертикали управления социальным обслуживанием (передача государственных учреждений социального обслуживания в ведение органов местного самоуправления;

— наделение (на определенный период) органов местного самоуправления функциями по социальному обслуживанию с одновременным финансовым обеспечением передаваемых полномочий за счет предоставляемых местным бюджетам субвенций из бюджета.

Необходимые выделить следующие ключевые цели, достижение которых в полном объеме позволит говорить о существенных достижениях в повышении качества социальной защиты населения:

— улучшение демографической ситуации и положения семей с детьми, а также детей, находящихся в трудной жизненной ситуации;

— повышение качества и доступности медицинской помощи, лекарственного обеспечения, особенно для малоимущих групп населения, обеспечение санитарно — эпидемиологического благополучия;

— повышение эффективности системы социальной защиты и социального обслуживания граждан, в первую очередь пожилых граждан и инвалидов;

— содействие продуктивной занятости населения, обеспечение защиты прав граждан в области труда;

— повышение благосостояния населения, снижение бедности и неравенства по денежным доходам населения.

При этом в качестве еще одного подхода к совершенствовании механизмов социальной защиты населения о необходимости привлечения к участию негосударственных организаций в проведении социальной политики.

В связи с этим можно предложить следующие критерии для выработки новой модели государственного управления повышением качества обслуживания граждан в системе социальной защиты населения, включающие в себя следующее компоненты:

— современная модель развития социального обслуживания должна быть альтернативной и учитывать специфику региона;

— объем и форма предоставления социальных услуг должна носить адресный характер;

— в основе расчетов выплачиваемых видов социальной помощи должны лежать не только денежные средства;

— создание единой электронной системы социального обслуживания граждан исходя из потребности обеспечения приемлемого уровня жизни для отдельных групп населения.

В итоге, на дискуссионных правах можно предложит идею внедрения системы идентификационных документов различным негосударственным организациям для организации социального обслуживания пожилых граждан и инвалидов, которая, скажется на повышении качества в системе социальной защиты граждан.

Литература:

1. Gosudarstvennaja Programma "O snizhenii bednosti i ustojchivogo razvitija strany v 2011—2016-e gody" (2010), Baku.

2. Gosudarstvennaja Programma "O socialno — jekonomicheskogo razvitii regionov strany (2011—2016 gody)" (2011). Baku.

3. "Koncepcija razvitija: Azerbajdzhan 2020" (2012). Baku.

4. Kuliev, T. (2003). Jekonomika truda. Baku, 694 s.

5. Azizov, A.F, Aliev, R.I. (2011). Vlijanie izmenenij v urovne zhizni na ee kachestvo. Sbornik nauchnyh trudov "Trud i socialnye problemy", №2 (8).

6. Ashrafova, R. (2007). Formirovanija i usovershenstvovanija sistemy pensionnogo obespechenija v Azerbajdzhane. Jelm., Baku, 260 s.

7. Azizova, Je.D., Mustafaeva, Z.I., Bajramova, S.R. (2010). Jekonomika i sociologija truda. Baku, 236 s.

8. Anisimov, V.I. (2004). Socialnoe gosudarstvo: ot deklaracii k voploshheniju // Chelovek i trud, № 4.

9. Aseev, V.G. (1989). Normativnoe upravlenie social'nym razvitiem. — M.

10. Babich, A.M., Egorov E.V. (2001). Jekonomika i finansirovanie social'no kulturnoj sfery. — Kazan: Izdatelstvo KGU.

11. Vilenskij, A., Domnina, I. (1999). Sistema social'noj podderzhki naselenija: uroki krizisa i regionalnyj opyt. Voprosy jekonomiki, № 2.

12. Voropaev, V.I. (2003). Upravlenie proektami v Rossii. Istorija. Dostizhenija. Perspektivy. — M.

13. Glushhenko, V.V. (2000). Sistemy upravlenija organizacionno administrativnymi neproizvodstvennymi strukturami. — SPb.

14. Zhukov, B.Jl. (2001). Potencial cheloveka: indeks social'nogo razvitija rossijan. — M.

15. Lavrenteva, L.F. (2004). "Sovershenstvovanie gosudarstvennoj socialnoj politiki". Sbornik: Okazanie socialnyh uslug grazhdanam: strategija peremen. — M.

16. Magomedov, O.A. (2002). "Organizacionno jekonomicheskij mehanizm social'noj zashhity maloobespechennogo naselenija v uslovijah stanovlenija rynochnoj jekonomiki". — M.

References:

1. Ministry of Labour and Social Protection of the Republic of Azerbaijan (2010), Gosudarstvennaja Programma "O snizhenii bednosti i ustojchivogo razvitija strany v 2011—2016-e gody" [The State Program "On poverty reduction and sustainable development in the 2011—2016-years" (2010)], Baku, Azerbaijan.

2. Ministry of Labour and Social Protection of the Republic of Azerbaijan (2011), Gosudarstvennaja Programma "O socialno — jekonomicheskogo razvitii regionov strany (2011—2016 gody)" [The State Program "On the socio — economic development of the regions of the country (2011—2016)" (2001)], Baku, Azerbaijan.

3. Republic of Azerbaijan (2012), Koncepcija razvitija: Azerbajdzhan 2020 [The concept of Azerbaijan 2020], Baku, Azerbaijan.

4. Kuliev, T. (2003), Jekonomika truda, [Labor Economics], Baku, Azerbaijan.

5. Azizov, A.F, Aliev, R.I. (2011), "Effect of changes in the level of life quality", Sbornik nauchnyh trudov "Trud i socialnye problemy", vol.2 (8).

6. Ashrafova, R. (2007), Formirovanija i usovershenstvovanija sistemy pensionnogo obespechenija v Azerbajdzhane, [The formation and improvement of the pension system in Azerbaijan], Elm, Baku, Azerbaijan.

7. Azizova, C.D. Mustafaeva, Z.I. and Bajramova, S.R. (2010), Jekonomika i sociologija truda, [Economics and sociology of work], Baku, Azerbaijan.

8. Anisimov, V.I. (2004), "The welfare state: from declaration to realization", Chelovek i trud, vol. № 4.

9. Aseev, V.G. (1989), Normativnoe upravlenie social'nym razvitiem, [Normative social development management], Moscow, Russia.

10. Babich, A.M. and Egorov E.V. (2001), Jekonomika i finansirovanie social'no kulturnoj sfery, [Economy and financing of social and cultural sphere], Izdatelstvo KGU, Kazan, Russia.

11. Vilenskij, A. and Domnina, I. (1999), Sistema social'noj podderzhki naselenija: uroki krizisa i regionalnyj opyt, [The system of social support: lessons from the crisis and regional experiences], Voprosy jekonomiki, №2.

12. Voropaev, V.I. (2003), Upravlenie proektami v Rossii. Istorija. Dostizhenija. Perspektivy, [Management of projects in Russia. History. Progress. Prospects], Moscow, Russia.

13. Glushhenko, V.V. (2000), Sistemy upravlenija organizacionno administrativnymi neproizvodstvennymi strukturami, [Management System organizational administrative non-productive structures], StPitersburg, Russia.

14. Zhukov, V.L. (2001), Potencial cheloveka: indeks social'nogo razvitija rossijan, [Potential Human: The Human Development Index of the Russians], Moscow, Russia.

15. Lavrenteva, L.F. (2004), Sovershenstvovanie gosudarstvennoj socialnoj politiki. [Improving the state social policy], Sbornik: Okazanie socialnyh uslug grazhdanam: strategija peremen, Moscow, Russia.

16. Magomedov, O.A. (2002), Organizacionno jekonomicheskij mehanizm social'noj zashhity maloobespechennogo naselenija v uslovijah stanovlenija rynochnoj jekonomiki. [Organizational and economic mechanism of social protection of the poor in the conditions of market economy], Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.

УДК 330.15(100); 339.9: 330.15

Гурбанова Фидан Хидаят гызы,
диссертант НИУЦ по Труду и Социальным Проблемам,
Азербайджанский Государственный Экономический Университет

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО РАВНОВЕСИЯ

Fidan Gurbanova,
Defender of Thesis, Azerbaijan University of Economy

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF ECOLOGICAL BALANCE PROVISION

В статье исследуется необходимость создания теоретико-методологических основ экологической экономики для формирования экологического равновесия и обеспечения устойчивого развития. Автор полагает, что чрезвычайно важно разработать социально-экономические принципы учета экологических факторов в системе экономических отношений. Разрешение данной проблемы может способствовать появлению концепции, формирующей экономический механизм экологического равновесия.

The article explores necessity for development of theoretical and methodological standing of ecological economy aimed at creation of ecological balance and sustainable development provision. is defining and analysing necessity of formation of theory and methodology basis of ecological economy to provide sustainable development and ecological balance in any concrete territory. The author comes to the conclution that it is of paramount necessity to develop the socio-economic principles of consideration of ecological factors in economic relations system. Resolution of above-stated problem may result in generation of a concept of economic mechanism of ecological balance.

Ключевые слова: экологическая экономика, экологическое равновесие, устойчивое развитие, экологическая безопасность, социально-экономические аспекты.

Key words: ecological economy, ecological balance, sustainable development, ecological security, socio-economic aspects.

ВВЕДЕНИЕ

Известно, что экологические проблемы являются одними из самых сложных проблем глобального характера. Экологические проблемы являются серьезным препятствием на пути экономического прогресса и повышения уровня благосостояния во всех странах мира.

Следует учесть, что особое внимание, уделяемое вопросам развития и экономического роста в мире, в особенности в развитых странах наносит серьезный ущерб окружающей среде и данный ущерб косвенно способствует существенным экономическим потерям вследствие воздействия на здоровье населения и истощения ресурсов. Поэтому важным вопросом устойчивого функционирования экономической системы всех стран является создание действенного экономического механизма, обеспечивающего экологически равновесное развитие, т.е. экономический рост на основе сохранения качественных характеристик экологической системы.

1. Теоретико-методологические основы экологической экономики.

Экологическая экономическая теория как отрасль науки на данный момент еще не сформировалась, однако экономисты ведут ожесточенные теоретические споры относительно сущности экологической экономики. В случае формирования надлежащей теоретической базы создание экологической экономики может стать реальностью. Согласно экологической экономике в основе экономики лежат факторы природы, солнца, геохимических процессов, а также источники и функции экосистемы, обеспечивающей нас жизненно-необходимыми услугами. Экологическая экономика также связана с биоэкономикой. Для обеспечения устойчивого функционирования экономика должна обеспечить себе место в экосистеме с биофизической точки зрения.

Экологическая экономика идентифицирует экологические и социальные ограничения с целью формирования экономических ограничений и обеспечения устойчивости экономики. Экономика как система придает добавленную стоимость природным ресурсам в качестве средства удовлетворения потребностей человека.

Основным вопросом, которым постоянно задается человечество и которым оно будет задаваться в будущем, является вопрос о оптимальном пути нахождения ресурсов, придании данным ресурсам добавленной стоимости путем их преобразования и, наконец, получении оптимального результата при использовании ресурсов. Сторонник концепции "экологического экономического" мышления Кристиан Сканберг подразделяет данную систему поддержки человека на три этапа. На первом этапе происходит освоение ресурсов, на втором этапе определяется способ, с помощью которого освоенным ресурсам придается добавленная стоимость, а на тре-

тьем этапе осуществляется использование и капитализация товаров и услуг посредством удовлетворения человеческих потребностей. [1].

Вопрос о соответствии экономики Азербайджана экологическим требованиям становится все более насущным для нашей страны. Ускоренное развитие нефтяного сектора Азербайджана за последние 100 лет и добыча нефти на Каспии стали причиной серьезных экологических проблем. Загрязнение тысяч гектаров пригодных для посевов площадей, а также акватории Каспийского Моря нанесло существенный ущерб экономике Азербайджана. В составе Советского Союза Азербайджан не обладал широкими политическими и экономическими возможностями для обеспечения экологической безопасности на своей собственной территории. После обретения независимости зарубежные транснациональные компании заняли ведущие позиции в нефтегазовом секторе страны, и их деятельность вновь стала причиной серьезных экологических проблем в Азербайджане. Поэтому в законодательстве Азербайджана нашло свое отражение требование соответствия экономических и инфраструктурных, строительно-монтажных проектов и проектов по возведению фабрик и заводов экологическим нормам. Однако следует признать, что проводимые до сего дня мероприятия по охране окружающей среды в Азербайджане недостаточны. Более детальный учет требований экологической безопасности при развитии экономики Азербайджана могло бы послужить устойчивому развитию страны.

За последнее столетие усиление конкуренции между странами мира, увеличение экономического разрыва между развитыми и развивающимися государствами, постепенное повышение уровня потребления в большинстве развивающихся стран, а также прочие факторы снизили приоритетность экологических требований в экономике данных стран. В особенности следует отметить, возникшие в последние годы финансовые кризисы привлекают основное внимание стран к проблеме экономического роста, вследствие чего экологические требования к экономике становятся второстепенными. Обычно при возникновении экономических кризисов происходит снижение объемов производства. Снижение объемов производства, в свою очередь, ослабляет антропогенное воздействие на природу. В таких ситуациях экологические требования, как правило, "забываются". К сожалению, до сих пор сохраняется тенденция, при которой как в экономической теории, так и в экологических дисциплинах понятия "экономическое развитие" и "охрана окружающей среды" не только не дополняют друг друга и не рассматриваются как взаимоинтегрированные направления деятельности, но и наоборот, считаются альтернативами, а порой и антагонистическими сферами. В большинстве экономических теорий окружающая среда рассматривается как необходимая для ведения нормальной хозяйственной деятельности, однако внешняя по отношению к экономике среда, не связанная с самой сутью экономики. В подобных теориях даже человек не считается связанным с сущностью экономики. К примеру, согласно К.Марксу, экономические законы объективны и не зависят от воли и сознания людей [2]. Однако современные экономические теории стремятся доказать, что как вопросы охраны человека, так и вопросы охраны окружающей среды зиждятся в сущности экономических отношений. Экономика должна способствовать развитию человечества и вне человеческого общества экономические отношения не могут существовать. Экономика должна служить охране окружающей среды, от которой зависят как люди, так и общество.

Необходимо сформировать такой экономический механизм, при котором экономические отношения не нарушали бы экологическое равновесие и была бы обеспечена экологическая безопасность. Вопросы учета экологических требований в системе экономических отношений или подход к экологическим проблемам с точки зрения экономики начали привлекать внимание экономистов со второй половины XX века. Теоретическими проблемами экологической экономики занимались такие ученые как Ф. Ангус, Д. Рубенштейн, Д. Мартин, Д. Медоуз, К. Джонсон, Р. Барр, М. Беркли, Г. Вудворд, Л. Грейсон и других. Среди работ российских ученых следует отметить исследования К. Багринского, В. Жамина, Ф. Мартынова, Г. Шалабина, Н. Реймера и других. В работах этих ученых была обоснована существенная связь между законами экономики и экологии, а также была обоснована необходимость исследования экологических проблем как объекта экономической теории. Таким образом, в трудах этих исследователей было доказано, что природные ресурсы являются также природными производительными силами общества. Было показано, что экологические факторы воздействуют не только на процесс производства, но и на прочие фазы воспроизводства, экономическое развитие и соотношение общественного воспроизводства. Формируется новое состояние взаимоотношений между человеком и обществом, в котором находят свое отражение экономические, социальные, технические и биологические процессы, т.е. биосоциальная система. Таким образом, общественное производство превращается в экологически-экономическую систему.

К сожалению, на сегодняшний день в Азербайджане насчитывается слишком мало работ ученых, в которых экологические проблемы исследовались бы с точки зрения экономики. Плодотворные идеи, связанные с данной проблематикой, можно обнаружить в работах Эльшана Гаджизаде [3], Габиля Гасанова [4] и ряда других азербайджанских исследователей. Несмотря на постепенное вхождение экологических проблем в сферу интересов ученых-экономистов, в Азербайджане экологические и экономические проблемы в целом исследуются раздельно. Несмотря на то, что в экономической литературе Азербайджана можно встретить ряд исследований, связаных с изучением социально-экономического воздействия экологических проблем, вопросы "экономики экологического равновесия" и "экономики экологической безопасности" до сих пор не исследовались серьезным образом на теоретико-методологическом уровне. Существует насущная потребность обоснования учета перехода от ограничительной концепции, обеспечивающей контроль над экологическими параметрами производства, т.е. концепции экологического фактора как внешнего по отношению к концепции превращения экологического фактора во внутренний элемент системы экономических отношений в экономической литературе и исследованиях азербайджанских ученых. Например, многие исследователи предпри-

нимали попытки создания моделей сравнительной эффективности экологического управления на основе микроэкономических анализов.

Теоретические выводы ученых-экономистов относительно "экологической экономики", в особенности экономико-технологических проблем окружающей среды в основном связаны с необходимостью создания модели экологических систем и экологическими последствиями процесса производства. Однако до сих пор не разработан полностью категориальный аппарат, необходимый для исследования экономики экологических проблем и экономического анализа. Даже сущность экологии как экономической категории на сегодняшний день остается не исследованной. До сих пор не разработана социально-экономическая концепция деятельности экономических систем, которая признавала бы экологический фактор внутренним элементом экономической системы.

Недостатки разработки теоретико-методологических основ экономического механизма экологического равновесия обусловливают доминирование модели административного управления природопользованием. Именно в модели административного управления природопользованием разграничиваются экономические и экологические законы. Таким образом, сохраняется контроль над экологическими параметрами производства посредством государственных директив, а рыночные альтернативы не учитываются. Экономическая оценка управления экологией со стороны государства становится в данных условиях невозможной. Все это приводит к увеличению затратности деятельности экономической системы, а также ситуации неопределенности в сфере оптимального распределения ресурсов и экологических последствий.

Следовательно, разработка политико-экономических принципов учета экологических факторов в систему экономических отношений является важной проблемой. Разрешение данных проблем могло бы способствовать разработке концепции формирования экономического механизма экологического равновесия. Подобная концепция как саморегулирующаяся система позволит реализовать на практике рыночные принципы формирования экологической безопасности, создать экономические стимулы для деятельности по охране окружающей среды и способствовать восстановлению качественных параметров экологического равновесия.

2. Концепции, способствующие формированию экономического механизма экологического равновесия.

Разработка важных методологических принципов изучения экономических факторов экологического равновесия подразумевает подход к экологическому равновесию в рамках предмета экономики и использование традиционного инструментария экономических исследований в данной сфере. Помимо этого, необходимо исследовать социально-институциональные основы интеграции экологических факторов в субъективную и объективную структуру экономических отношений. Концепция экстерналий и сформированная на ее основе государственная природоохранная политика уже себя не оправдывают. Государственная политика, разработанная на основе вышеупомянутой концепции снижает эффективность экономической системы и увеличивает экологические риски.

Применение экономических механизмов экологического равновесия обуславливает доведения до минимума транзакционных издержек отношений субъектов экономики в сфере экологии в качестве политико-экономического условия формирования рынка экологических благ. Разумеется, экономические механизмы экологического равновесия не признают концепцию экотопии. Суть данной концепции заключается в том, что обеспечение природного разнообразия достижимо посредством отказа от научно-технических достижений, перехода к простым технологиям и ограничения экономического роста [5]. С другой стороны, представляется невозможным повышение уровня жизни и потребления в равной степени во всех странах мира [6].

Если ранее экономические и экологические показатели исследовались в отдельности, в последние годы возникла необходимость учета тесной взаимосвязи этих показателей, а также обязательного учета прогнозов экологических показателей, параметров и их изменения при составлений экономических планов и проектов и оценки экономической, социальной и экологической эффективности процесса производства. Ныне как экономисты, так и экологи признают, что существует серьезная потребность в разработке единой системы экономико-экологических показателей, необходимых для обеспечения экономического развития и экологического равновесия.

Несомненно, что с экономической точки зрения экологически неравновесная и экологически небезопасная среда, а также товары и услуги, произведенные в данной среде, являются менее затратными. Применение концепции оценки экологической безопасности среды возможно в трех направлениях: 1) мониторинг природной среды для последующего применения его результатов на уровне принятия управленческих решений; 2) оценка экологического ущерба и его компенсация; 3) экономическая оценка природных компонентов и определение на его основе эффективности природоохранных мероприятий.

Эффективное применение экономического механизма оценки экологической безопасности окружающей среды требует проведения мониторинга среды на высоком уровне, обеспечения контроля за произведенной продукцией и безупречность юридической системы. Здоровая окружающая среда непосредственно воздействует на цены и качество произведенных в данной среде и выведенных на рынок товаров и услуг. Рынок, в свою очередь, отражает уровень здорового функционирования среды посредством цен на товары и услуги. Данная связь между нормальным функционированием окружающей среды и рынком возможна в условиях "нормальной экономики", т.е. в условиях надлежащего обеспечения уровня товаров и услуг и конкуренции.

Таким образом, для повышения эффективности экономического механизма обеспечения экологической безопасности необходимо комплексное применение мер институционального, технического, информационного, юридического характера. Все это в совокупности увеличивает затраты предприятий на природохранные мероприятия и транзакционные издержки. Но данные затраты и издержки являются чрезвычайно важными с точки зрения экологической безопасности окружающей среды и охраны здоровья человека.

В нынешнее время разрушение озонового слоя атмосферы, постенное потепление климата, расширение сферы охвата Земли процессом опустынивания, резкое снижение уровня биоразнообразия, распространение различных заболеваний, связанных с загрязнением окружающей среды являются наиболее глобальными экологическими проблемами беспокоящими человечество. С течением времени все более актуализируется необходимость применения неотложных мер для разрешения вышеупомянутых глобальных проблем человечества. Своевременно неразрешенные проблемы, трактуемые как незначительные природные события ныне превратились в процесс, который может обернуться глобальными, необратимыми катастрофами для человечества.

За последние годы Азербайджанская Республика достигла больших успехов в области социально-экономического развития. Данный прогресс был подтвержден исследованиями в национальных и международных отчетах. Устойчивость увеличения достижений в социально-экономической сфере была признана одним из основных приоритетов страны. Для достижения более оптимальных результатов в данной сфере была принята Национальная Программа экологически устойчивого социально-экономического развития [7].

Претворение в жизнь Плана Действий Национальной Программы требует комплексного подхода. Комплексный подход включает в себя поиск путей управления экологическими и экономическими ресурсами на национальном, региональном и международном уровне, а также осознание сущности потенциального ущерба окружающей среде и экономике, причиненного в результате недооценки любых факторов при определенных условиях и предотвращение этого ущерба.

Наряду с повышением качества окружающей среды, улучшение условий труда работников, занятых в различных сферах экономики в целом являются важнейшими факторами, воздействующими на общий уровень здоровья населения. Следует, однако отметить, что поскольку на многих основных предприятиях промышленности республики условия труда не отвечают экологическим и санитарно-гигиеническим требованиям существует опасность здоровью занятых на данных предприятиях людей. В особенности данная ситуация присуща предприятиям сферы нефтехимии и машиностроения.

Нефтехимический комплекс является одним из наиболее развитых отраслей промышленности страны. Большинство предприятий этой отрасли было сконцентрировано в городах Баку и Сумгаит. Состояние технического обеспечения данных заводов, включая непригодное состояние большинства очистных сооружений и выход из строя газо- и пылеулавливающих установок приводит к превышению нормы выбросов в окружающую среду. Подобное состояние также способствует большим потерям ресурсов в процессе природопользования.

Для решения основных проблем промышленности необходимо сформировать действующие на принципах усиления экономики и устойчивого развития, рационального использования возобновляемых и невозобновляемых ресурсов конкурентоспособные предприятия, обладающие высоким экспортным потенциалом.

В системе Плана Мероприятий преусматривается оптимизация и компьютеризация всех данных относительно выбросов в окружающую среду на территории Азербайджанской Республики, увеличение энергоэффективности в расчете на единицу произведенного ВВП, а также оценка потенциала снижения выбросов в окружающую среду.

ВЫВОДЫ

Разработка социально-экономических принципов учета экологического фактора в системе экономических отношений является важной задачей.

Разрешение вышеупомянутой проблемы может способствовать формированию концепции создания экономического механизма экологического равновесия.

Подобная концепция как саморегулируемая система позволит реализовать рыночные принципы формирования экологической безопасности, создать экономические стимулы для осуществления природоохранной деятельности и восстановить качественные параметры экологического равновесия.

Литература:

1. Kristian Skanberg (2008). Let us create a real Eko-market. In book "Is there a need for a green ideology". W&D Sweden, p. 32-4.

2. Marks K. i Engels F. (1975). Soch., 2 izd., t. 8, s. 119.

3. http://elshanhajizadeh.com/az/article-view/14/ (november, 2013).

4. http://xalqqazeti.com/az/news/economy/6421 (23 and 27.10.2010). (november, 2013)

5. Bobylev, S.N. (1993). Ekologizatsiya ekonomicheskogo razvitiya: ucheb. posobiye; MGU im. M.V. Lomonosova, Ekon.fak.: Izdatelstvo MGU, 79 s.

6. Tinbergen, YA. (1980). Peresmotr mezhdunarodnogo poryadka. Izd.: Progress, M., 419 s.

7. National Programme of sustainable socio-economic development of Azerbaijan Republic. (http://www.eco.gov.az/es-milli-pro.php november-2013)

References:

1. Skanberg, K. (2008), Let us create a real Eko-market. In book "Is there a need for a green ideology", W & D, Sweden.

2. Marx and Engels (1975), Soch., 2nd ed., Vol. 8, p. 119.

3. Hajizadeh, E. (2015), available at: http://elshanhajizadeh.com/az/article-view/14/ (Accessed 12 June 2015).

4. Khalg Gazeti (2010), available at: http://xalqqazeti.com/az/news/economy/6421 (Accessed 12 June 2015).

5. Bobylev, S.N. (1993), Ekologizatsiya ekonomicheskogo razvitiya [Greening of Economic Development: Textbook], MGU im. M.V. Lomonosova, Moscow, Russia.

6. Tinbergen, YA. (1980), Peresmotr mezhdunarodnogo poryadka [Revision of the international order], Izd.: Progress, Moscow, Russia.

7. Ministry of Ecology and Natural Resources (2013), "National Programme of sustainable socio-economic development of Azerbaijan Republic", available at: http://www.eco.gov.az/es-milli-pro.php (Accessed 12 June 2015).

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.

УДК 336.71; 336.72; 347.732; 336.77; 368

Велиева Лала Мусаллим кызы,
старший преподаватель кафедры Экономики, Сумгаитский государственный университет

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Velieva Lala Musallim,
Senior Lecturer, Department of Economics, Sumgait State University

ABOUT THE PROBLEMS OF MANAGEMENT OF FINANCIAL RESOURCES OF ENTERPRICES

Развитие экономической деятельности связано с необходимостью в дополнительных финансовых ресурсах. С этой целью одна из основных задач является разработка предложений по эффективному управлению финансовых ресурсов, проведение соответствующих обобщающих выводов на основе анализа современного состояния экономики предприятия.

The development of economic activities due to the need. For the additional financial resources. For this purpose, one of the main problems is to develop prepersals for the effective management of financial resources, relevant generalizing findings based on the analysis of the current state of the economy of an enterprise.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, предприятие, экономический рост, платежеспособность, денежный поток, кредит.
Key words: financial resources, an enterprise economy growth, the capasity of payment, cash flow, credit.

В условиях глобализаций мировой экономики особое значение приобретает уменьшение нефтяной зависимости Азербайджанской экономики, повышение комплексности в развитий нефтяного сектора, высокой уровень интеграций национальной экономики в мировую экономику, стимулирование производства экономичных технологий, согласованное развитие отдельных отраслей промышленности.

В соответствии с стратегией национального экономического роста основоположником которого является общенациональный лидер Гейдар Алиев, а достойный продолжатель которого президент Ильхам Алиев в Азербайджане на передовые позиции выходить частный сектор. В республике в различных областях производственной деятельности сформулирована сильный класс предпринимателей. Результатом проводимых экономических реформ в этой области являются повышение капиталов отдельных предприятий и других субъектов предпринимательства, повышение их экономических и финансовых возможностей. Отмечая значение и роль свободного предпринимательства в развитий национальной экономики , в то же время необходимо решение ряда проблем в развитий предпринимательской деятельности.

В первую очередь по мере увеличения финансовых возможностей предприятий важнейшее значение приобретает их эффективное использование. Эффективное использование финансовых ресурсов в соответствии экономической стратегии предприятие составляет экономическую основу долговременной, безперерывной и рентабельной деятельности предприятие.

В результате проводимых в последние годы успешной экономической политики произошло ускорение процесса индустриализации экономики Азербайджана. Эффективная реализация нефтегазовой стратегии страны. Формирование финансовых ресурсов создали необходимые базовое условия в развитии действующего промышленного потенциала республики. Как результат за последние 10 лет (2003—2013 гг.) валовой внутренний продукт вырос в 3,4 раза, а не нефтяной сектор экономики в 2,7 раза. Стратегические валютные запасы страны увеличились в 30 раз и составила примерно 50 миллиардов долларов США. В результате проводимых в жизнь целенаправленных социальных мер значительно улучшилось благосостояние населения, в частности дополнительно были созданы 1,2 миллиона рабочих мест. За этот период уровень бедности снизилось до 6-ти процентов, а уровень безработицы — до 5,2%.

Таблица 1. Динамика денежного потока, тыс. манатов

Показатели	Месяцы											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
M_tPA	7850	8070	8300	8680	8900	9050	9060	9200	9000	9160	9200	8750
M_iPA	7700	7930	8120	8500	8650	8900	9510	9700	9100	8970	8850	8200
XPA	150	140	180	180	350	150	-450	-500	-100	+190	+350	+550

За эти 10 лет объем инвестиций в Азербайджанскую экономику составило 132 миллиарда долларов США, внешне-торговый оборот увеличилось в 6,4 раза, а экспорт нефтяного сектора увеличилось в 4,5 раза. В настоящее время удельный вес частного сектора в валовом внутреннем продукте составляют 83%, в производительности — 73,9%. За этот период 19,4 тысяча субъектам рынка предоставлена льготные кредиты на общую сумму в 1,2 миллиарда маната. Эти кредиты позволили создать 113 тыс. новых рабочих мест.

За прошедший период прослеживается динамичный рост объема основных фондов и в объеме инвестиций в основной капитал промышленных предприятий страны. В промышленном секторе объем инвестиций в основной капитал увеличились в несколько раз и достигла в 2013-ом году более чем 7 миллиардов маната, и составила 39,6% от общего объема инвестиций вложенных в основной капитал страны. В 2013-ом году 66,2 % от общего объема инвестиций вложенных в основной капитал направлено на развитие добывающей промышленности страны, 13,8% — на перерабатывающую промышленность 14,5% — на развитие водоснабжения и очистки отходов производства, 5,5% — на развитие энергетического сектора экономики страны [1].

Одной из главнейших задач национальной экономики является дальнейшее продолжение указанного курса, что требует обеспечение стабильной и нормальной деятельности предприятий. В этих целях каждое предприятие нуждается в необходимом объеме финансовых ресурсов и в эффективном их управлении. В условиях рыночной экономики особое значение приобретает инвестиции, привлеченные со стороны. Практика показывает многие предприятия не в состоянии организовывать ритмичную производственную деятельность без привлечения инвестиций со стороны. В нормальных экономических условиях кредитные финансовые средства способствуют повышению эффективности производства, расширению и стабилизацию экономики предприятия [2].

В настоящее время банки играют особую роль в улучшении финансового состояния предприятий. Но в целях улучшения редких отношений между банками и предприятий процентные ставки необходимо установить в оптимальном уровне. Проводимая денежно-кредитная политика направлено, прежде всего, на создание такой экономической ситуации при которой банки были бы заинтересованы в кредитовании реального сектора экономики. В этих целях должным образом необходимо оценить платежеспособность предприятий, повысить стимулирование спроса за счет активизации денежно-кредитной политики. Финансирование предприятий за счет банковских кредитов — это такой способ финансового обеспечения воспроизводства, при котором расходы предприятия покрываются за счет ссуды банка, предоставляемые на условиях возвратности, платности и срочности. Финансирование предприятий за счет банковских кредитов связано с определенными рынками с той и с другой стороны. Следовательно, стороны не особо заинтересованы в использовании кредитных средств на развитие реального сектора. Предприятия ищут и находят другие источники финансирования предприятия. В условиях рыночной экономики такими источниками являются прежде всего собственные финансовые ресурсы, портфельные инвестиции, выручая от продаж части недвижимости предприятия и т.д.

Финансовые ресурсы предприятия используются в различном направлении, например на приобретении новой техники и технологии, на оплаты сырья и материалов, на оплаты труда, других задолжностей предприятия [3].

Необходимость эффективного использования финансовых ресурсов предприятия требует соответствующей организации финансового менеджмента. Одним из основных направлений которого является купля-продажа ценных бумаг на финансовых рынках. Продажа ценных бумаг в частности акций предприятия является одним из важных источников привлечения денежных средств на инвестиционные цели. Купля-продажа ценных бумаг в условиях рыночной экономики одна из важнейших направлений финансовой деятельности предприятия. В области финансового управления основная задача предприятия является увеличение прибыли за счет улучшения хозяйственной деятельности предприятия, повышение реальной стоимости акций предприятия, повышение эффективности финансовых проектов и т.д.

В современных условиях одним из основных финансовых проблем предприятий и организаций связано с их платежеспособностью. Платежи по задолжностям это самое уязвимое место многих предприятий и организаций постсоветских государств, что было обусловлено нарушением интеграционных связей между предприятиями, уменьшением объема производства, удорожанием энергоносителей и т.д.

Следует отметить, что вопросы управления расходов и доходов предприятия подробно изучены и проанализированы Азербайджанскими и зарубежными экономистами. Сопоставление расходов и доходов предприятия позволяет изыскать внутренние финансовые возможности по повышению платежеспособности предприятия по своевременной выплате задолжностей.

Повышение платежеспособности предприятия положительно влияет на выполнение производственных задач, на ресурсное обеспечение производств и цехов. Поэтому платежеспособность важный фактор обеспечения производственной деятельности финансовыми ресурсами. Кроме того платежеспособность способствует повышению финансовой дисциплины [4].

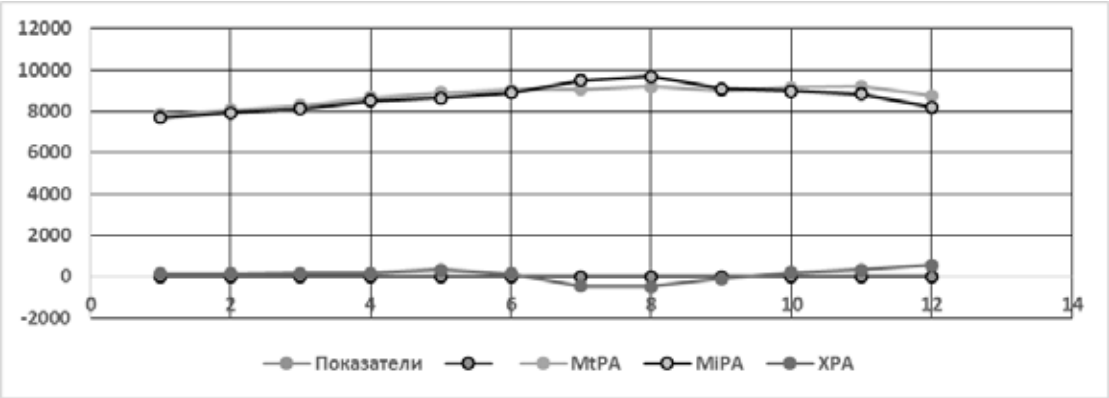

Рис. 1. График синхронизации денежных потоков

Независимо от форм собственности вопросами платежеспособности предприятия заинтересованы не только ее учредители, а также все стороны которые находятся в взаимосвязи с предприятием, это могут быть и иностранные инвесторы, банковские учреждения и т.д. Они заинтересованы в определении уровня эффективного использования финансовых ресурсов, в определении уровня рисков, в современном осуществлении платежей по задолжностям перед налоговыми органами, кредитными организациями перед поставщиками и т.д.

Управление финансовыми ресурсами на предприятиях и организациях связано с доходами от продажи производимых товаров и услуг, извлечением прибыли и с другими потоками денежных средств предприятия. В условиях рыночной экономики особое значение имеет эффективное управление потоков денежных средств предприятия. Управление потоком денежных средств охватывает нижеследующие вопросы:

а) учет движения денежных средств;

б) анализ движения денежных средств;

с) составление бюджета движения денежных средств.

Денежные средства тесно связаны с производственно-материальными запасами, частным капиталом, банковскими кредитами, другими активами и дебиторскими и кредиторскими задолжностями предприятия.

Управление движением денежных средств в зависимости от конкретного отчетного периода требует определение соответствия положительных и отрицательных денежных потоков и постоянного мониторинга его синхронизации. В этих целях используется метод сравнения динамики денежных потоков и его графического изображения (табл. 1).

Графическое изображение синхронизации денежного потока отражены в нижеследующем рисунке (рис. 1).

По данным таблицы и графическим изображениям становится ясным в какие периоды денежные средства предприятия в избытке, а в какие периоды нехватка денежных ресурсов.

Ухудшение финансового состояния предприятия, кризис платежей создают нехватку денежных средств.

В целом основная задача анализа и управления финансовых ресурсов предприятия это определение нехватки или избытка финансовых ресурсов, определение источников их формирования, а также порядок их использования.

Управление движений финансовых ресурсов позволяет решению нижеследующих вопросов:

а) определение источников финансовых ресурсов и ее размеров, а также направлений использования этих ресурсов;

б) определение достаточности полученных денежных средств предприятий и организаций за счет текущей деятельности для выполнения долговых обязанностей;

в) определение спроса предприятия на денежные средства;

г) определение достаточности собственных средств для осуществления инвестиционной деятельности;

д) проведение анализа соотношения полученных денежных средств и прибыли предприятия;

е) повышение финансовой и кассовой дисциплины.

В заключении следует отметить, что значение эффективного управления финансовых ресурсов так же необходимо как извлечение этих ресурсов. Следовательно, вопросы управления финансовых ресурсов предприятия требует комплексного решения всех проблем по движению денежных ресурсов предприятия.

Литература:

1. http//azertag.az/xeber/821350

2. Atashov B.K., Novruzov N.A., Ibragimov Y.A. (2009). Finansy predpriyatiya. Baku,

3. Iskenderov R.A. (2007). Ekonomika predpriyatiy. Baku.

4. Abbasova S.A. (2011). Prakticheskiy audit. Baku. Nauka i obrazovaniye, Baku.

References:

1. Azerbaijan State News Agency (2015), available at: http//azertag.az/xeber/821350 (Accessed 12 June 2015).

2. Atashov, B.K. Novruzov, N.A. and Ibragimov, Y.A. (2009). Finansy predpriyatiya, [Business Finance], Baku, Azerbaijan.

3. Iskenderov, R.A. (2007), Ekonomika predpriyatiy. [Business Economics], Baku, Azerbaijan.

4. Abbasova, S.A. (2011), Prakticheskiy audit. [Practical audit], Baku. Nauka i obrazovaniye, Baku, Azerbaijan.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.

УДК 338.439.4

Диляра Джарулла кызы Элма,
докторант, Институт Экономики Национальной Академии Наук Азербайджана

ОЦЕНКА МЕСТНОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ПРОДУКЦИИ НА РЫНКЕ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ

Dilare Elma Jarulla,
PhD student of the Institute of Economics of Nastional Academy of Sciences of Azerbaijan

ASSESSMENT OF LOCAL AND FOREIGN PRODUCTS IN THE FOOD MARKET

В период построения новых экономических отношений одним из актуальных вопросов является обеспечение потребностей населения в продуктах питания. Но глобальная экономика, сильная конкурентная среда требуют серьезных количественных и качественных изменений в производстве продуктов питания. В результате исследования проблем, занимающего важное место в экономике страны, сектора пищевой промышленности и предприятий, функционирующих в этом секторе, их проблем в производстве и реализации, то видно, что на рынке продуктов питания сформировалась серьезная конкурентная среда.

В статье под названием "Оценка местной и зарубежной продукции на рынке продуктов питания" проведён сравнительный анализ доли зарубежных предприятий и местных предприятий при производстве и реализации продуктов питания, по итогам опроса, проведенного среди потребителей и торговых объектов, проведена оценка местной и зарубежной продукции с позиции качества, цены и покупательной способности.

During the construction of new economic relations, one of the actual issues is to provide the population's needs in food products. But the global economy, a strong competitive environment require serious quantitative and qualitative changes in food production. In the result of research problems in the food industry sector, occupying an important place in the economy, and the enterprises operating in this sector, their problems in the production and sales, it is clear that the market for food has formed a serious competitive environment. In the article entitled "Assessment of local and foreign products in the food market" was carried out a comparative analysis of the share of foreign enterprises with local enterprises in the production and sale of food products, according to the survey, conducted among consumers and trade objects, were evaluated local and foreign products from the standpoint of quality, price and purchasing power.

Ключевые слова: продукты питания, совместные предприятия, качество, конкуренция.
Key words: food products, joint ventures, quality, competition.

ВЕДЕНИЕ

Как и в других отраслях экономики, и в пищевом секторе функционируют предприятия различных форм собственности. В годы после обретения независимости экономические и политические реформы, проводимые в стране стали причиной политической стабильности, оживления экономики, роста деятельности местных и зарубежных предпринимателей.

Осуществление приватизации положительно повлияло на формирование частной собственности и активизацию частного сектора. Создание благоприятной среды для привлечения в страну зарубежных инвестиций, предоставление льгот и стимулов со стороны государства стало толчком к образованию совместных и иностранных предприятий, открытию новых рабочих мест и в результате этого, роста производства в стране.

1. Анализ иностранных и совместных предприятий в пищевом секторе.

Поступление первых зарубежных инвестиций после подписания "Контракта Века" 20 сентября 1994 года стало причиной направления иностранных инвестиции в ненефтяной сектор страны в последующие годы. Но проведенные исследования выявили, что инвесторы не проявляли интерес к пищевой промышленности. Полученные сведения, в связи с инвестиционными вложениями, явное свидетельство этому.

По нашему мнению, основой такого поведения инвесторов является то, что уровень рентабельности в пищевой промышленности, в сравнении с другими отраслями экономики, низок, обеспеченность сырьём находится не на должном уровне, существует инфраструктурная недостаточность, присутствуют проблемы в

Таблица 1. Совместные предприятия

	Совместные предприятия, зарегистрированные по отдельным отраслям				Удельный вес совместных предприятий в общем количестве предприятий		
	Итого	Сельское хозяйство, охота, лесное хозяйство, рыболовство и рыбоводство	Промышленность	Перерабатывающая промышленность	Сельское хозяйство, охота, лесное хозяйство, рыболовство и рыбоводство	Промышленность	Перерабатывающая промышленность
2001	922	19	248	234	2,06	26,8	25,3
2003	957	26	255	243	2,7	26,6	25,3
2004	986	26	276	262	2,6	27,9	26,5
2005	1002	30	277	261	2,9	27,6	26,04
2006	1077	38	300	280	3,5	27,8	25,9
2007	1155	35	314	292	3,03	27,1	25,2
2008	1258	39	333	310	3,1	26,4	24,6
2009	1421	40	349	327	2,8	24,5	23,01
2010	1596	41	380	354	2,6	23,8	22,1
2011	1712	47	397	368	2,7	23,1	21,4
2012	1083	20	221	372	1,8	20,4	34,3
2013	1140	16	233	395	1,4	20,4	34,6

Источник: таблица разработана автором на основе данных, полученных в Госкомитете по Статистике Азербайджанской Республики.

обеспечении принципов свободной рыночной экономики на рынке продуктов питания.

На основе данных таблицы 1, видно, что в стране по всей промышленности в целом удельный вес совместных предприятий низок, в том числе по отраслям сельского хозяйства, рыболовству и рыбоводству та же картина [1].

В монографии авторитетного учёного Т.Г. Гусейнова под названием "Инвестиции в Азербайджане: доходы, инвестиции, индустриализация, занятость" по данному вопросу отмечается, что "пока в стране отраслевое и региональное развитие неравномерно, требуется, чтобы в приоритетных отраслях перерабатывающей промышленности государственные инвестиции использовались как прямые, так и на основе партнерства. Требуется, чтобы в стране было увеличено производство сельскохозяйственной продукции и созданы перерабатывающие предприятия и производственные мощности, основанные на адекватной современной технологии и технике. В условиях ограниченности финансовых средств местных предпринимателей для инвестиций и очень дорогих банковских кредитов, создание новых производственных мощностей в приоритетных отраслях с помощью государственных средств позволит производить конкурентоспособную на внутреннем и зарубежном рынках продукцию" [2]. С мнением Т.Г. Гусейнова можно согласиться лишь в том случае, когда открытые новых перерабатывающих предприятий в продовольственном секторе будет осуществляться в виде партнёрства с зарубежными инвестициями (joint venture).

Одна из основных причин при этом — используя опыт зарубежной страны обеспечить использование новой техники и оборудования.

Таблица 2. Потребление местных и зарубежных продуктов питания

	количество	В %-х	Действительно в %-х	Сумма в %-х
Местное производство	72	35,3	35,3	35,3
Зарубежное производство	37	18,1	18,1	53,4
Оба производства	95	46,6	46,6	100,0
Итого	204	100,0	100,0	

2. Оценка продуктов питания по качеству и цене продажи.

В роли конкурентов предприятий, функционирующих в пищевой промышленности, выступают как сами местные производственные предприятия, так и зарубежные производители продуктов питания. Конечно, в современных условиях предприятия, входящие в рынок из-за рубежа, представляют очень большую опасность для местных предприятий, функционирующих в пищевой промышленности страны.

Потому что в последние годы наблюдается, что эти предприятия, заполняя существующие пустоты на рынке продукции пищевой промышленности, укрепляют свои позиции на рынке. Как подтверждение этому можно показать, что среди общего количества некоторых продуктов пищевой промышленности, потребляемых населением, удельный вес импортируемых продуктов пищевой промышленности растёт [3].

На основе результатов анкетного опроса, проведенного среди населения о потреблении в стране местных и зарубежных продуктов питания и среди торговых объектов, занимающихся продажей продуктов питания, были сформированы нижеследующие таблицы.

Как видно из данных таблицы 2, 35% населения потребляет продукцию местных предприятий, 18% только иностранных предприятий, а 46% как местных, так и иностранных предприятий, производящих продукты питания.

В анкетном опросе, проведенном среди торговых объектов, на основе итогов ответов на вопрос "Как Вы оцениваете покупательную способность продуктов питания местных предприятий?" были получены следующие результаты.

Так, по итогам результатов опросов, проведенных на 102 торговых объектах, покупательная способность местных продуктов питания оценивается таким образом: 56% как "очень плохо" и "плохо", 31% — "средне", 13% как "хорошо" и "очень хорошо".

На вопрос "Как Вы оцениваете уровень качества продуктов питания местных предприятий?", 41,2% числа торговых объектов ответили

"очень плохо" и "плохо", 42% — "средне", а 16,7% как "очень хорошо" и "хорошо". Отсюда можно прийти к такому выводу, что местные предприятия, производящие данную продукцию на фактор качества и вопросы контроля качества не уделяют должного строгого внимания.

На вопрос "Как Вы оцениваете уровень качества продуктов питания зарубежных предприятий?", 22% торговых объектов ответили как "средне", 61% как "хорошо" и 18% как "очень хорошо".

По итогам опроса, проведенного среди населения, видно, что предпочтение среди продуктов питания отдано продукции Турции (30%), далее Российской Федерации (12%) и Турции-России (22%), а в конце — продукции Ирана (0,5%).

На вопрос "Как Вы оцениваете цену продажи местных производителей продуктов питания?", 12% ответили как "очень дорого", 22% — "дорого", 57% — "средне", 8% как "дёшево". Из полученных ответов видно, что из-за того, что сырье для местных продуктов относительно дёшево и в связи с тем, что производственные предприятия осуществляют деятельность на территории страны, цена продажи продукции обходится дёшево.

А на вопрос "Как Вы оцениваете цены продажи продуктов питания зарубежных предприятий?", 14% торговых объектов дали ответ как "очень дорого", 56% — "дорого", 27% — "средне", 3% как "дёшево". При сравнительном анализе продуктов питания местных и зарубежных предприятий видно, что местные продукты с позиции цен выигрывают в конкурентной борьбе. Однако продукты питания зарубежных стран по показателям качества и покупательной способности, находясь на высоком уровне, опережают на шаг местных производителей.

У местных производителей продуктов питания существуют проблемы с внедрением в производство научно-технических достижений. Это подтверждается низким уровнем расходов, осуществляемых предприятиями, функционирующими в пищевой промышленности, на различные типы технологических инноваций. Проведенные исследования показывают, что факторы, препятствующие инновациям многообразны и их можно разделить на 3 большие группы — экономические, производственные и, связанные с другими факторами, группы [4]. В нынешних условиях в обеспечении инновационного развития предприятий пищевой промышленности роль экономических факторов является наибольшей. Этот факт показывают и результаты проведенных опросов с целью выявления факторов, мешающих инновационному развитию между промышленными предприятиями. По опросу, проведенному Госкомитетом по статистике Азербайджанской Республики по данному вопросу, главными факторами, мешающими инновационному развитию на предприятиях, являются — недостаточность собственных денежных средств у промышленных предприятий, недостаток выделяемой материальной помощи со стороны государства для инновационного развития, высокая стоимость инноваций, связанных с производством продукции.

На наш взгляд, увеличение доли иностранных инвестиций в пищевом секторе, создание специальных экономических зон дадут толчок развитию ненефтяного сектора. С этой целью должны быть проведены действенные мероприятия по привлечению иностранных инвестиций в ненефтяной сектор, и, в особенности, в пищевой сектор, для развития этого сектора необходимо сформировать инвестиционные условия, повысить активность местных и зарубежных предпринимателей.

Литература:

1. Staticheskie pokazateli Azerbaydjana za 2010 g. (2010). Gosudarstvenniy Komitet Statistiki Azerbajdzanskoy Respubliki, izdatelstvo Seda, Baku, 840 s.

2. Guseynov T.G. (2009). "Investisii v Azerbaudjane: doxodi, investisii, industrializasiya, zanyatnost". Monografiya, Baku, "Elm", 380 s.

3. Xeyirxeberov Ismail (2013). atib.az/public//pdf-files/ecv/EcoVision-8_WEB.pd,"Sovremennoe sostoyanie i perespektivi razvitiya selskovo xozyaystva, agrarno-promislennovo i pisevogo sektorov v Azerbaydjane", 11/05

4. Mamedov E.G. (2005). "Osenka perspektiv razvitiya pisevoy promislennosti v usloviyav rinocnix otnoseniy". Institut Ekonomiki NAN Azerbaydjana, Problemi nasionalnoy ekonomiki, Sbornik statyey, I Vipusk, Baku, "Elm", 421 s.

5. Ministerstvo Ekonomicheskogo razvitiya i promishlennosti. (1995). "Zakon Azerbaydjanskoy Respubkiki o nespravedlivoy konkurensii", Baku, 2 iyunya, № 1049.

6. Ministerstvo Ekonomicheskogo razvitiya i promishlennosti. (1994). "Zakon Azerbaydjanskoy Respubkiki o predpriyatiyax", Baku, 1iyulya.

References:

1. Government Statistics Committee of Azerbaijan Republic (2010), Gosudarstvenniy Komitet Statistiki Azerbajdzanskoy Respubliki [Static indicators of Azerbaijan for 2010], Seda, Baku, 840 p.

2. Guseynov, T.G. (2009), Investisii v Azerbaudjane: doxodi, investisii, industrializasiya, zanyatnost' [Investments in Azerbaijan: income, investment, industrialization, employment], "Elm", Baku, Azerbaijan.

3. Xeyirxeberov, I. (2013), Sovremennoe sostoyanie i perespektivi razvitiya selskovo xozyaystva, agrarno-promislennovo i pisevogo sektorov v Azerbaydjane, [Current state and prospects of development of agriculture, agro-industrial and food sectors in Azerbaijan], Baku, Azerbaijan.

4. Mamedov, E. G. (2005), Osenka perspektiv razvitiya pisevoy promislennosti v usloviyav rinocnix otnoseniy, [Estimation of prospects of development of the food industry in market conditions], Institut Ekonomiki NAN Azerbaydjana, Problemi nasionalnoy ekonomiki, "Elm", Baku, Azerbaijan.

5. Ministry of Economic Development and Industry Republic of Azerbaijan (1995), Zakon Azerbaydjanskoy Respubkiki o nespravedlivoy konkurensii [Law of the Azerbaijan Republic on unfair competition], Baku, Azerbaijan.

6. Ministry of Economic Development and Industry Republic of Azerbaijan (1994), Zakon Azerbaydjanskoy Respubkiki o predpriyatiyax, [Law of the Azerbaijan Republic on enterprises], Baku, Azerbaijan.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2015 р.

УДК 351.82

М. В. Гаман,
д. держ. упр., професор,
Перший заступник керуючого справами Апарату Верховної Ради України

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА МАКРО- ТА МІКРОРІВНЯХ

M. Haman,
Phd, Professor, First deputy manager of the Verkhovna Rada of Ukraine

BACKGROUND OF INNOVATION AT MACRO AND MICRO LEVEL

Встановлено, що збільшенню темпів економічного зростання та підвищенню добробуту населення повинна сприяти відповідна державна підтримка функціонування та розвитку фундаментальної науки, формування ринку інноваційних послуг. Під інноваціями запропоновано розуміти сукупність заходів, спрямованих на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і появу на ринку нової конкурентноздатної продукції чи послуг. Доведено, що інноваційну діяльність стримують недостатність коштів, труднощі з матеріальними ресурсами, кризовий стан в науці, недостатня державна фінансова підтримка. Для входження України на рівних до світової економічної системи необхідним є формування інноваційної моделі розвитку економіки. Досягнення технічного та соціально-економічного ефекту інновацій передбачає необхідність поглиблення процесу конвергенції напрямів технологічних, економічних досліджень, досліджень у сфері державного управління.

Found that increase economic growth and improve welfare should facilitate the appropriate functioning of state support and development of fundamental science, innovative market development services. Under the proposed innovations understood as a set of measures on the use and commercialization of research results and developments in the market and the emergence of new competitive products or services. Proved that innovation hampering lack of funds, difficulties with material resources, the state of crisis in science, lack of state financial support. For entry to Ukraine at the level of world economic system is necessary to the formation of innovation model of economic development. Achieving technical and socio-economic benefits of innovation requires deepening the convergence of technological trends, economic research, research in the field of public administration.

Ключові слова: Державне управління, розвиток інноваційного процесу, моделі розвитку економіки, соціально-економічний ефект.

Key words: Public administration, development Innovation process model of economic development, social and economic impact.

ВСТУП

Формування інноваційної моделі розвитку економіки України є пріоритетним стратегічним напрямом і невід'ємною умовою входження на рівних у світову економічну систему. Комплексний перехід до принципово нових технологій, техніки, які забезпечуються підвищення ефективності господарювання, є пріоритетною можливістю виходу України з економічної кризи.

З урахуванням тенденцій світового технологічного розвитку перспективною є сегментація глобальних ринків нано-, біо- та інформаційно-комунікаційних технологій в напрямі більш інтенсивного розвитку нових технологічних секторів на зразок фармакогенетики, наноелектроніки, біоінформатики тощо.

Вирішенню завдання поглиблення процесу конвергенції напрямів технологічних і економічних досліджень для досягнення технічного та соціально-економічного ефекту інновацій сприяє стимулювання наукових пошуків і розширення меж теоретико-прикладної бази таких природничих і технічних наук, як біологія, екологія, математика, інформатика, механіка, фізика, хімія, електроніка, приладобудування та економіка. Вирішенню проблем, зумовлених екологічними наслідками суспільно-економічної діяльності людини, повинна сприяти диверсифікація джерел енергетичного виробництва та перехід до використання екологічно безпечних видів палива, створення принципово нових технологічних рішень, зниження рівня шкідливих викидів та переробки виробничих відходів. Значення інноваційного підприємництва для розвитку діяльності підприємства та його функціонування в умовах ринкових відносин у сфері господарювання зростає, посилюючи відповідальність суб'єктів управління підприємством щодо здійснення інноваційної діяльності.

Водночас поширення на вітчизняних підприємствах і ефективність інноваційної діяльності знижуються за наявності комплексу проблем як в сфері економічної теорії й державного управління, так і в практиці створення, освоєння та впровадження у виробництво інно-

ваційних продуктів. Зацікавленість суб'єктів господарювання у здійсненні інноваційної діяльності, що забезпечуватиме технічний і соціально-економічний ефект, знижується існуванням недоліків у чинному законодавстві України щодо інноваційної діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ

Наявні проблеми в сфері практичного створення, розробки і впровадження інновацій. Законом України "Про інноваційну діяльність" від 04.07.2002 р. № 40-IV встановлені пільги в оподаткуванні, які стимулювали вітчизняні підприємства реєструвати інноваційні програми й продукти, займатися створенням і реалізацією нововведень на вітчизняному та зарубіжному ринках товарів і послуг. Проте в подальших редакціях закону (на підставі Закону № 2505-IV від 25.03.2005 р.) пільги з оподаткування інноваційних підприємств, що складали 50 % зниження податку на прибуток і 50 % — податку на додану вартість, скасовані. Нині ст. 17 Закону України "Про інноваційну діяльність" передбачено пільги лише на отримання державного кредиту за умови реєстрації підприємства інноваційним і його участі в тендері на отримання кредитних ресурсів для розвитку інноваційних програм.

Дієвість оцінки результатів економічного аналізу інноваційної діяльності суттєво знижується за відсутності відповідних методичних розробок, зокрема Методичних рекомендацій щодо визначення ефективності витрат, пов'язаних зі створенням інноваційних продуктів, їх впровадженням у виробництво.

Державна політика в сфері інновацій нині не спрямована на збільшення і стимулювання діяльності інноваційної діяльності підприємств як на вітчизняному, так і на міжнародному ринках товарів і послуг. Однак у світовій практиці постійно збільшується масштаб ринкової комерціалізації складових науково-технологічного доробку.

Відповідно до Стратегії розвитку України "Україна 2020: Стратегія національної модернізації", розробленої Міністерством економіки України в 2009 р., прогнозується, що обсяг світового ринку виробництва, експорту та імпорту інноваційної продукції сектора високих технологій до 2020 р. зросте в 1,6 раза, а обсяг експорту та імпорту — вдвічі. Тенденція щодо активності інноваційного інвестування наукових розробок та результативності інноваційного процесу активно зміщується в бік посилення економічної ролі країн Азії, Південно-Східної Європи та СНД — їх сумарна частка в глобальних витратах і поданих патентних заявках зросла за останні 10—15 років майже вдвічі і наближається до рівня 10 та 20 % відповідно. Однак такі риси нехарактерні українському ринку.

Комплекс існуючих проблем в сфері стимулювання та здійснення інноваційної діяльності обумовлює необхідність посилення загального рівня фінансово-економічних вимог до супроводу реалізації проектів наукових досліджень і розробок, передусім щодо удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційною діяльністю на рівні суб'єктів господарювання.

Слід відмітити, що поступове зростання уваги науковців до проблем у сфері інформаційного забезпечення управління інноваційною діяльністю, відбулося з 2003 р., тобто після прийняття Закону України "Про інноваційну діяльність" [1].

З урахуванням передбаченої Стратегією розвитку України "Україна 2020: Стратегія національної модернізації" ролі інноваційної діяльності суб'єктів господарювання як фактора інноваційної моделі розвитку економіки виявлено проблеми теоретичного, методологічного та практичного напрямів щодо інформаційного забезпечення управління інноваційною діяльністю.

Необхідність впровадження інновацій у вітчизняне виробництво постійно зростає. До найбільш помітних негативних наслідків екстенсивного розвитку економіки в Україні слід віднести переважання застарілих основних засобів з високим ступенем зносу і високим рівнем ресурсомісткості продукції, що випускається.

Недостатнє завантаження частини виробничих потужностей, використання старих технологій виробництва зумовлюють невідповідність діяльності переважної кількості вітчизняних підприємств за рівнем продуктивності праці і та якісних характеристик продукції жорстким конкурентним вимогам світових ринків товарів і послуг. У зв'язку з цим, актуальним є вивчення економічної сутності інновацій та інноваційної діяльності.

Поняття "нововведення" (інновація) означає прогресивне нововведення, задіяне в динаміці, яке є новим для організаційної системи, що приймає і використовує її [2].

Перший напрям теоретичних досліджень у визначенні економічної сутності інновацій — це дослідження інновацій в їх розвитку (життєвий цикл), коли відбувається зміна форми нововведення від ідеї до впровадження у виробництво. Представниками даного напряму досліджень є: С.М. Бешелєв, О.І. Волков, Ф.Р. Гурвич, М.Д. Дворцин, Д.І. Кокурін, А.І. Левінсон, Х. Нойбауэр, Й. Шумпетер.

Другий напрям — в рамках теорії інноваційного менеджменту. В публікаціях окремих представників напряму дана теорія отримала назву "інноватика", в межах якої, в свою чергу, сформувалися нові самостійні піднапрями: формування нововведень; опір нововведенням; дифузія (розповсюдження нововведень); адаптація до них людини і пристосування нововведень до потреб людини; інноваційні організації; розробка інноваційних рішень тощо. Представниками такого напряму в дослідженнях економічної сутності інновацій є: Н.П. Гончарова, Т.В. Майорова, П.Г. Перерва, Б. Санто, І.І. Цигилик.

Отже, якщо за першим напрямом розкриття економічної сутності інновацій підхід вивчаютья об'єктивні закони розвитку теорії інновацій, то за другим — враховуються суб'єктивні фактори, що впливають на процеси створення інновацій.

Вважаємо, що найбільш комплексним є визначення інновацій від зародження ідеї до реалізації на ринку, що враховує як об'єктивні закони економічної теорії, так і суб'єктивні фактори впливу на інновації зовнішнього середовища. Розуміння економічної сутності інноваційної діяльності дає можливість ефективно використовувати економічні важелі для управління розвитком вітчизняних підприємств і підвищенням рівня прибутковості їх діяльності.

Родоначальником інновацій вважається австрійський вчений Йозеф А. Шумпетер (1883—1950 рр.), який вперше ввів в науковий обіг в першому десятилітті XX ст. поняття "інновації" як нової економічної категорії.

Також засновниками пріоритету інновацій в підприємницькій діяльності є М.І. Туган-Барановський, М.Д. Кондратьєв, Г. Менш, Е. Хансен, Е. Менсфілд.

У 1912 р. в праці Й. Шумпетера "Теорія економічного розвитку" вперше з'явилося словосполучення "нова

комбінація" для позначення нової якості засобів виробництва, яке досягалося шляхом значних поліпшень діючого устаткування, введення нових засобів виробництва або систем його організації [3].

У своїх подальших працях замість поняття "нова комбінація" Й. Шумпетер застосовував термін "інновація". Оскільки інновації тісно пов'язані з НТП як постачальником інноваційних ресурсів і можливостей, Й. Шумпетер не обмежувався акцентом НТП лише в галузі виробництва, розглядаючи також нові ринки збуту, нову організацію і реорганізацію підприємств як відповідний прогрес.

Потужним стимулом науковим дослідженням у сфері інновацій та їх ролі в економічному розвитку стали праці М.Д. Кондратьєва, якого відомий американський економіст П. Друкер назвав економістом "номер один" XX століття [4, с. 8]. Розглянуті М.Д. Кондратьєвим великі цикли кон'юнктури (довгі хвилі) ініціювали подальше вивчення причин цих циклів і їх тривалості, найбільш вагомою причиною яких визнано інновації. Ідеї М.Д. Кондратьєва вплинули на розвиток теорії Й. Шумпетера.

Значне місце в теорії інноваційних процесів займають концепції, що досліджують формування технологічних систем і розповсюдження інновацій. Серед вчених, що розвивають дані концепції, слід виділити англійських економістів К. Фрімена, Д. Кларка і Л. Суйте, які ввели поняття технологічної системи взаємозв'язаних сімейств технічних і соціальних інновацій. На їх думку, темпи економічного зростання залежать від формування, розвитку й старіння технологічних систем. Дифузія або процес розповсюдження інновацій розглядається як механізм розвитку технологічної системи. Автори пов'язують темпи дифузії нововведень з ринковим механізмом і вважають, що дифузія інновацій вимагає відповідних умов і стимулювання. На думку К. Фрімена і його колег, поштовхом до розвитку економіки слугує поява базисних інновацій в окремих галузях виробництва (що є спільним з концепцією Г. Менша). Старіння технологічних систем в одних країнах і поява нових в інших — призводять до нерівномірності розвитку між країнами [5].

Отримані вченими в ході досліджень висновки можуть використовуватися в розробці механізмів регулювання ринкових процесів, зокрема з урахуванням життєвого циклу технологій, продуктів і галузей.

Відповідно до Закону України "Про інноваційну діяльність" інноваціями є знову створені (побудовані) або вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, які істотно покращують структуру та якість виробництва й соціальної сфери [2]. Таким чином, законодавче визначення інновацій охоплює сфери виробництва, торгівлі, будівництва та всіх видів послуг, зокрема соціальну сферу.

Аналіз наведених вище підходів до трактування даного поняття дозволяє зробити висновок, що інновація визначається як кінцевий результат інноваційного процесу, що отримав втілення у вигляді нової або вдосконаленої продукції (технології).

Вважається, що процес вивчення інновацій передбачає комплексне дослідження нововведень у всіх сферах діяльності з визначенням економічного та соціального результату від їх впровадження.

Залежно від досліджуваних об'єкта та предмета зміст інновацій можна розглядати як:

— процес (Д.М. Гвішіані, І.І. Інінгс, М.М. Кабаков, А.А. Койре, В.Л. Макаров, С.Т. Раппопорт, Б. Санто, Б.І. Твісс);

— систему (В.Н. Лапін, Й.А. Шумпетер);

— зміну (І. Валента, Ю.В. Яковець);

— результат (С.І. Бешелєв, Ф.М. Гурвич, А.О. Левінсон).

Сформований комплексний підхід дозволив виділити три фактори, що визначають застосування в підприємницькій практиці того або іншого варіанту форми організації інноваційних процесів:

— стан зовнішнього середовища (політична й економічна ситуація, тип ринку, характер конкурентної боротьби, практика державно-монополістичного регулювання тощо);

— стан внутрішнього середовища досліджуваної господарської системи (наявність лідера-підприємця і команди підтримки, фінансові та матеріально-технічні ресурси, технології, сформована організаційна структура, корпоративна культура підприємства, зв'язки із зовнішнім середовищем тощо);

— специфіка інноваційного процесу як об'єкта управління.

Найважливішою умовою успіху інновації є наявність інноватора з новою ідеєю, здатного вжити максимум зусиль для її втілення в життя, та підприємця, готового розпочати реалізацію проекту, здійснити інвестиції, організувати виробництво, просунути новий товар на ринок, взяти на себе основний ризик і реалізувати власні комерційні інтереси.

Останніми роками багато підприємств в умовах розвинутої ринкової економіки вимушені зайнятися пошуком шляхів і можливостей заохочення нового покоління винахідників і новаторів — високоефективних внутрішньофірмових підприємців, які знаходять можливості для розвитку ініціативи, розробки нової продукції, технології освоєння нових сфер діяльності з використанням внутрішніх ресурсів. Таке внутрішнє підприємництво в рамках великих корпорацій отримало назву "інтрапренерство".

На думку Р. Нельсона, одним із методів, який може допомогти підприємству в усуненні внутрішніх конфліктів між інтеграцією та потребою в гнучкості і інноваціях, є інтрапренерство — розвиток на великому підприємстві внутрішніх ринків і відносно невеликих і незалежних підрозділів. Такі підрозділи призначені для створення і випробовування продуктів на внутрішніх ринках, налагодження усередині підприємства роботи з вдосконалення продуктів, впровадження інновацій, нових технологій і методів [6, с. 89].

Інтрапренерство можна назвати саморегульованим процесом: винахідника-ініціатора не можна ні призначити, ні зняти. Зазвичай, це люди, сповнені енергії і прагнення довести свою ідею до практичних результатів, не дивлячись на існуючі перешкоди.

Таким чином, інтрапренерство або внутрішнє підприємництво — це форма інноваційного підприємництва, що забезпечує впровадження інновацій в рамках великих компаній і транснаціональних корпорацій.

Найважливішою ознакою інновації є новизна отриманих в результаті її здійснення споживчих властивостей. Під інновацією розуміється не тільки впровадження нового продукту на ринок, але й ряд інших нововведень:

— нові або покращені види продукції (інновації продуктів);

— нові або покращені послуги (інновації послуг);

— нові або покращені виробничі процеси та технології (процесні й технологічні інновації);

— змінені соціальні відносини на підприємстві (соціальні і кадрові інновації).

Цілеспрямована система заходів з розробки, впровадження, освоєння, виробництва, дифузії і комерціалізації нововведень називається інноваційною діяльністю. За своїм змістом така діяльність є основою концепції підприємництва як особливої економічної категорії, оскільки впровадження інновацій сприяє створенню якісно нового ринкового попиту, підвищенню економічної активності суб'єктів господарювання, зростанню доходів.

Інноваційна діяльність є однією з форм інвестиційної діяльності та здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробничу і соціальну сфери. При цьому інноваційна діяльність включає такі напрями:

— випуск і поширення принципово нових видів техніки і технологій;

— реалізація довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат;

— фінансування фундаментальних досліджень для досягнення якісних змін продуктивних сил;

— розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для покращання соціального й екологічного середовища.

Передумовами розвитку інноваційної діяльності на мікрорівні є інститут приватної власності, економічна самостійність товаровиробників, налагоджені господарські зв'язки між товаровиробниками, розвинений товарно-грошовий механізм, наявність підприємницької ініціативи до нововведень, сформованість і керованість цілеспрямованої інноваційної політики.

Встановлено, що залученню додаткових фінансових ресурсів в науку та стимулюванню її розвитку через розробку нових ідей і продуктів сприяють підприємницькі інноваційні ініціативи на рівні суб'єктів господарювання. У світовій практиці перенесення високих технологій з області фундаментальної науки у виробництво відбувається за рахунок використання таких підприємницьких структур, як технопарки та технополіси, в яких концентруються наукові та навчальні центри й наукомісткі фірми. Збільшенню темпів економічного зростання та підвищенню добробуту населення повинна сприяти відповідна державна підтримка функціонування та розвитку фундаментальної науки, формування ринку інноваційних послуг.

Узагальнення існуючих підходів до визначення категорії "інновації" довзволило встановити, що доцільно під інноваціями розуміти сукупність заходів, спрямованих на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і появу на ринку нової конкурентноздатної продукції чи послуг. Поняття "інноваційна діяльність", що при цьому виникає, з урахуванням законодавчого визначення запропоновано трактувати як процес, спрямований на пошук можливостей інтенсифікації виробництва та задоволення суспільних потреб в конкурентоспроможних товарах і послугах на основі використання науково-технічного і інтелектуального потенціалу), що враховує зміну завдань і принципів інноваційної діяльності в господарському середовищі та економічну основу створення і використання інноваційного продукту — технічний та соціально-економічний ефект.

Інноваційну діяльність стримують недостатність коштів, труднощі з матеріальними ресурсами, кризовий стан в науці, недостатня державна фінансова підтримка. Коли йдеться про причини затримки технологічного відновлення промислового виробництва, на перше місце висувається відсутність необхідних ресурсів, особливо фінансових.

ВИСНОВКИ

Для входження України на рівних до світової економічної системи необхідним є формування інноваційної моделі розвитку економіки. Досягнення технічного та соціально-економічного ефекту інновацій передбачає необхідність поглиблення процесу конвергенції напрямів технологічних, економічних досліджень, досліджень у сфері державного управління.

Література:

1. Про діяльність Міністерства економіки України у 2014 р. / Міністерство економіки. Звіт [Электронный ресурс]. — Режим доступу: www.me.gov.ua

2. Про інноваційну діяльність / Верховна рада України. Закон України — Чинний від 2002-07-04 Офіційний вісник. К. — 2002. — № 36. — С. 266.

3. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. — М.: Прогресс, 1982. — 254 с.

4. Drucker P. Innovations and Entrepreneurship: [practice and Principles] / P. Drucker — N.Y.: Harper and Row, 1985. — 853 p.

5. Capital Market Innovations and Financial Homs to Developing Conntries. Sceini K.G.Intern. Bank for Reconstruction and Development. — Washington. P.C., 1996. — 789 p.

6. Haustein H. Innovation Glossary / H. Haustein, H. Maier-Oxford, N.Y., Toronto, Sydney, Frankfurt, 1986. — 878 p.

References:

1. Ministry of Economy. report (2014), "On the activities of the Ministry of Economy of Ukraine", available at: www.me.gov.ua (Accessed 10 July 2015).

2. Supreme Council of Ukraine The Law of Ukraine (2002), "On innovation", Ofitsijnyj visnyk, vol. 36, pp. 266.

3. Shumpeter, J.A. (1982), Teoryia ekonomycheskoho razvytyia [Theory of the Economic development], Prohress, Moskva, RF.

4. Drucker, P. (1985), Innovations and Entrepreneurship: [practice and Principles], Harper and Row, N.Y., USA.

5. Bank for Reconstruction and Development (1996), Capital Market Innovations and Financial Homs to Developing Conntries. Sceini K.G.Intern, P.C., Washington, USA.

6. Haustein, H. Maier, H. (1986), Innovation Glossary Oxford, N.Y., Toronto, Sydney, Frankfurt, USA, Canada, Australia, Germany.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2015 р.

УДК 35.083.11

Л. С. Стельмащ ук,
к. держ. упр., доцент кафедри державного управління та місцевого самоврядування,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ

ПОВНОВАЖЕННЯ КЕРІВНИКА ОРГАНУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВІДКРИТОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

L. Stelmashchuk,
Phd of Science in public administration, associate Professor of department of public administration and local self-government Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk

THE POWERS OF THE HEAD IN ENSURING OF THE TRANSPARENCY OF PUBLIC SERVICE

Підкреслено, що відкритість державної служби є універсальною категорією, яка характеризує активно-діяльнісну природу такої професійної діяльності. Досліджено вітчизняну нормативно-правову базу, у якій регулюються повноваження керівника органу державної влади. Визначено роль керівника державної служби у процесах, які пов'язані з її реалізацією, а саме: у проведенні конкурсу на заміщення вакантних посад державної служби, реалізації державними службовцями їх посадових обов'язків, наданні адміністративних послуг, притягненні державних службовців до відповідальності за вчинені протиправні дії. Обгрунтовано, що від керівника залежить робочий клімат у колективі, а отже, і якість реалізації посадових обов'язків державними службовцями. Підкреслено важливу роль керівника органу державної влади у забезпеченні та посиленні відкритості державної служби.

In article is emphasized that the openness of the public service is a universal category, which characterizes active nature in such professional activities. The domestic regulatory framework, which regulates the powers of the head of a public authority, is researched. Defined the role of the head of the public service in the processes associated with their implementation, namely in the competition for vacant civil service positions, the implementation of public servants, their duties, providing administrative services, to attracting the public servants accountable for illegal actions. It is proved that from the head depends climate in the group and the quality of the implementation of official duties by public officials. The important role of the head of the public authority in ensuring and strengthening the transparency of government services was emphasized.

Ключові слова: державна служба, відкритість державної служби, керівник органу державної влади, повноваження керівника органу державної влади, кар'єрна відкритість державної служби.

Key words: public service, openness of the civil service, the head of a state authority, authority of the head of a public authority, career openness of the public service.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відкритість є важливою ознакою функціонування державної служби не тільки в Україні, але й у цілому світі. Виміряти її у кількісних показниках неможливо, тому відкритість скоріше можна віднести до якісної характеристики будь-якого процесу. Однак часто науковці розглядають її лише з точки зору інформування громадян про діяльність органів державної влади чи місцевого самоврядування й, тим самим, залишають поза увагою інші її сторони. Відкритість державної служби є універсальною категорією адже має відношення до різних процесів, починаючи від відбору кадрів на відповідні посади та завершуючи їх звільненням із органів державної влади. Саме така ознака поєднує у собі доступність, прозорість, публічність та гласність. Тому й виникає необхідність її дослідження і в інших аспектах, а не тільки інформаційному. Водночас посилення відкритості державної служби безпосередньо залежить від керівника відповідного органу державної влади, його персональної відповідальності, особистих якостей, його участі в усіх процесах реалізації державної служби.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання відкритості досліджують науковці різних галузей, зокрема економіки, психології, фізики. Однак, у державному управлінні така категорія хоч і має поширення, все ж переважно розкривається через рівень інформування громадян про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Окрім того, не порушується питання ролі керівника у забезпеченні відкритості державної служби.

Загалом, в адміністративному праві та галузі державного управління окремі питання щодо сутності влади керівника в організації та його статусу, в тому числі повноважень в межах кадрової функції, розкривались такими вітчизняними науковцями, як: Г. Атаманчук, О. Воронько, Н. Гончарук, С. Дубенко, В. Луговий, А. Мельник, Н. Нижник, В. Олуйко, Л. Пашко, А. Рачинський, С. Серьогін та інші. Водночас цілісного дослідження питань статусу керівника органу державного управління в процедурах забезпечення та посилення відкритості державної служби ми не знаходимо.

Невирішена раніше частина проблеми. У багатьох наукових працях поняття "відкритість" часто ототожнюється із "публічністю", "прозорістю", "гласністю", "доступністю", "транспарентністю", що на наш погляд, є не зовсім коректним підходом у питанні практичного втілення відкритості державної служби як важливого атрибуту такої професійної діяльності. Дещо залишається поза увагою роль керівника органу державної влади у забезпеченні та посиленні активно-діяльнісної природи відкритості державної служби, а також відповідальності посадової особи за сервісну, кар'єрну, персональну та інформаційну відкритість державної служби. Саме тому мета статті полягає у тому, щоб висвітлити практичні аспекти діяльності керівника органу державної влади, завдяки яким здійснюється вплив на відкритість державної служби.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Враховуючи те, що відкритість державної служби включає декілька складових (інформаційну, кар'єрну, персональну та сервісну відкритість), слід визначити роль керівника органу державної влади у посиленні кожного із таких видів відкритості державної служби. Так, інформаційна відкритість відображає точність, достовірність, обсяг інформації, що надається громадянам; кар'єрна — ефективність проведення конкурсу на заміщення вакантних посад, обгрунтованість вибору при рівних можливостях для всіх кандидатів. Сервісна відкритість полягає у якості, швидкості та у повному обсязі надання адміністративних послуг громадянам, а персональна відкритість державних службовців характеризує їх особисті якості, за яких посадові особи готові відповідати за свої дії. Першою забезпечується кар'єрна відкритість державної служби, що пов'язана із відбором кадрів на вакантні посади. Тут роль керівника є очевидною, оскільки він бере безпосередню участь у формуванні кадрового складу органу державної влади.

Зокрема, відповідно до Закону України "Про центральні органи виконавчої влади" (2011 р.) міністр як керівник міністерства: затверджує положення про самостійні структурні підрозділи апарату міністерства, призначає на посади та звільняє з посад їх керівників і заступників керівників, працівників патронатної служби міністра; утворює, ліквідовує, реорганізовує за погодженням з Кабінетом Міністрів України територіальні органи міністерства як структурні підрозділи апарату міністерства, що не мають статусу юридичної особи; призначає на посади керівників територіальних органів міністерства за погодженням з головами місцевих державних адміністрацій та їх заступників і звільняє їх з посад [8].

Згідно з Указом Президента України "Про Положення про Міністерство закордонних справ України" (2011 р.), міністр як керівник МЗС: затверджує положення про самостійні структурні підрозділи апарату МЗС України, призначає на посади та звільняє з посад їх керівників та заступників керівників, працівників патронатної служби Міністра; призначає за погодженням із Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та звільняє керівників економічних відділів у складі дипломатичних представництв України за кордоном [7], Указу Президента України "Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України" (2011 р.) міністр призначає на посади за погодженням із головами відповідних місцевих державних адміністрацій, звільняє з посад керівників територіальних органів Мін'юсту України, призначає на посади та звільняє з посад заступників керівників його територіальних органів; спрямовує та координує діяльність Державної архівної служби України, Державної виконавчої служби України, Державної пенітенціарної служби України, Державної реєстраційної служби України, Державної служби з питань захисту персональних даних України, в тому числі: погоджує призначення на посади й звільнення з посад керівників та заступників керівників територіальних органів служб; погоджує призначення на посади та звільнення з посад керівників і заступників керівників структурних підрозділів апаратів служб [4].

У Постанові Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України" (2014 р.) зазначено, що міністр погоджує призначення на посаду й звільнення з посади керівників та заступників керівників територіальних органів та центральних органів виконавчої влади, а також самостійних структурних підрозділів апаратів центральних органів виконавчої влади [2]. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України" (2014 р.) міністр погоджує призначення на посаду й звільнення з посади керівників та заступників керівників територіальних органів, центральних органів виконавчої влади; погоджує призначення на посаду та звільнення з посади керівників і заступників керівників самостійних структурних підрозділів апаратів центральних органів виконавчої влади; а щодо посилення персональної відкритості державних службовців міністр ініціює питання притягнення до дисциплінарної відповідальності керівників структурних підрозділів апаратів центральних органів виконавчої влади, територіальних органів таких центральних органів та їх заступників, а також керівників підприємств, установ і організацій, що належить до сфери їх управління [3]. Такі повноваження є характерними для міністра як керівника будь-якого міністерства.

Повноваження керівника органу державної влади регулюються також Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців" (2012 р.), у якій йде мова про те, що керівник приймає рішення про проведення конкурсу на заміщення вакантної посади державного службовця, у разі рівного розподілу голосів конкурсної комісії при проведенні відбору кадрів вирішальним є голос голови комісії. Водночас, рішення про призначення на посаду державного службовця та зарахування до кадрового резерву приймає керівник державного органу на підставі пропозиції конкурсної комісії [5].

Повноваження керівника державної служби з питань забезпечення кар'єрної відкритості прописані також у Законі України "Про місцеві державні адміністрації" (1999 р.). Так, у ст. 39 Закону зазначено, що голови місцевих державних адміністрацій призначають на посади та звільняють з посад своїх заступників, керівників структурних підрозділів; призначають на посади та звільняють з посад керівників апаратів місцевих державних адміністрацій та керівників структурних підрозділів апаратів місцевих державних адміністрацій; що ж до інформаційної відкритості державної служби, то регулярно інформують населення про стан виконання повноважень, покладених на місцеву державну адміністрацію [6]. Таким чином, керівник органу державної влади безпосередньо бере участь у відборі кадрів, а отже впливає на якість кар'єрної відкритості. Саме від керівника залежить подальша реалізація завдань державної служби, що здійснюється державними службовцями, які пройшли конкурс і були призначені на відповідні посади. Керівник відповідає за якість проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державної служби та його результати.

Водночас від керівника органу державної влади залежить і рівень інформування громадян про діяльність державних службовців (інформаційна відкритість), якість надання адміністративних послуг (сервісна відкритість), персональна відповідальність державних службовців за виконання своїх повноважень (відкритість посадових осіб).

Так, ефективна взаємодія між керівником та працівником державного органу влади залежить від їх ставлення один до одного та поведінки, що у той же час впливає на рівень сервісної відкритості, тобто якість надання адміністративних послуг. Позитивне ставлення працівників до свого керівника випливає з того, яка його моральна поведінка. Справедливе

ставлення керівника до свого підлеглого обумовлюється мірою наслідування керівником норм та правил, що склались в колективі та організації в цілому, а також моральних норм.

Державні службовці будуть залишатись задоволеними професійною взаємодією з керівництвом у тому випадку, коли їх досягнення, допомога, чесність та справедливість повністю збігатимуться з моральними принципами керівника. Допомога керівника працівникам у вирішенні питань службового чи особистого характеру формує в них почуття обов'язку та сприяє позитивному ставленню до керівництва, що проявляється в готовності працівників добровільно, без додаткового примусу та впливу підпорядковуватись керівникові. Працівники очікують від своєї професійної взаємодії з керівником соціальної підтримки, яка проявляється через позитивні емоції, лояльність та професійну повагу [1, с. 50].

На наш погляд, саме від керівника залежить робочий клімат у колективі, а отже, і якість надання державними службовцями адміністративних послуг громадянам. Від того, наскільки задоволені своєю роботою посадові особи органів державної влади, які відносини у них із керівником, які умови створені для їх роботи залежить ефективність виконання визначених завдань. Відповідальна поведінка керівника має проявлятись через розуміння ним організаційної культури (ключових цінностей, ідей, відповідальності, способів розповсюдження знань та методів вирішення конфліктів); усвідомлення політичного, економічного, соціального та технологічного стану розвитку держави; навчання на основі практики у сфері прийняття управлінських рішень.

Керівник бере на себе зобов'язання вислуховувати будь-які ідеї підлеглих. Він повинен намагатись розвивати у співробітниках упевненість у собі та прагнення до саморозвитку, постійного самовдосконалення та навчання. Керівник бере на себе відповідальність як за результати роботи підрозділу, так і за кожного із співробітників. При цьому лідер намагається створювати умови для підвищення ініціативності, якості роботи, щоб працівники вчилися на своїх помилках і за можливості не уникали виконання нових завдань.

Однією із важливих умов посилення відкритості державної служби, зокрема сервісної та персональної є матеріальне заохочення державних службовців, а саме преміювання, що також безпосередньо залежить від керівника. Звичайно, що і не останню роль в даному випадку відіграє сам державний службовець, який у випадку сумлінної праці заслуговує на матеріальне заохочення. Однак при порушенні визначених законодавством норм все ж має нести відповідальність. Питання повноважень керівників щодо оплати праці та преміювання державних службовців регулюється Постановою Кабінету Міністрів України "Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів" (2006 р.).

ВИСНОВКИ

Таким чином, приходимо до висновку, що роль керівника у забезпеченні та посиленні відкритості державної служби є очевидною та неперебільшеною. Керівник органу державної влади бере безпосередню участь у всіх процесах державної служби, починаючи від проведення конкурсу на заміщення вакантних посад та завершуючи звільненням державних службовців. Від керівника залежить робочий клімат в колективі, а отже, і якість надання державними службовцями адміністративних послуг. Від того, якими особистими якостями наділений керівник, як приймає рішення та відповідає за них, залежить і відповідальність кожного державного службовця, що підпорядковується йому.

Література:

1. Калініна О.В. Особливості відповідальної взаємодії між керівником та підлеглим / О.В. Калініна // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут?. Філософія. Психологія. Педагогіка. — 2013. — № 2. — С. 50—51.

2. Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.04.2014 р. № 197 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-п

3. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 375 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-п

4. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 395/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/395/2011

5. Про затвердження Типового порядку проведення конкурсу на посади державної служби: Наказ Нацдержслужби України від 05.03.2012 р. № 43 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nads.gov.ua/control/uk/ publish/category?cat_id=581194&page=0

6. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/586-14

7. Про Положення про Міністерство закордонних справ України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 381/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/381/2011

8. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3166-17

References:

1. Kalinina, O. V. (2013), "Indications of responsible interaction between employer and employee", Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrayiny "Kyyivs'kyy politekhnichnyy instytut. Filosofiya. Psykholohiya. Pedahohika, vol. 2, pp. 50—51.

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Regulations on the Ministry of regional development, construction and housing and communal services of Ukraine"", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-п (Accessed 05 July 2015).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Regulations on the Ministry of Finance of Ukraine"", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-п (Accessed 05 July 2015).

4. President of Ukraine (2011), "The decree of the President of Ukraine "On approval of the Regulations on the Ministry of justice of Ukraine"", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/395/2011 (Accessed 05 July 2015).

5. The national Agency of Ukraine on civil service (2012), "The order of the national Agency of Ukraine on civil service "About approval of the Standard procedure of the competition for positions of public service"", available at: http://nads.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=581194&page=0 (Accessed 05 July 2015).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On local public administration", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/586-14 (Accessed 05 July 2015).

7. President of Ukraine (2011), "The decree of the President of Ukraine "On the regulations of the Ministry of foreign Affairs of Ukraine"", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/381/2011 (Accessed 05 July 2015).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "About Central structures the Executive authorities", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3166-17 (Accessed 05 July 2015).

Стаття надійшла до редакції 06.07.2015 р.

УДК 35.072.81

К. В. Пивоваров,
к. держ. упр., докторант, Академія муніципального управління

АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ОСНОВНИХ ОРГАНІВ ВНУТРІШНЬОГО ТА ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

K. Pivovarov,
PhD., PhD Academy of Municipal Management

ASPECTS OF MAJOR OF INTERNAL AND EXTERNAL STATE FINANCIAL CONTROL

Встановлено, що створення організаційно-функціональної системи зв'язків між незалежними органами фінансового контролю дозволить вирішити проблему дублювання, знизити витрати на проведення контрольних заходів, забезпечити цілісність системи. Доведено доцільність закріплення у законодавчих актах системного взаємовідношення між органами фінансового контролю. Зроблено висновок, що відсутність налагодженого механізму державного фінансового контролю робить негативний вплив на ефективність функціонування всієї структури державної влади, що створює сприятливі умови для процвітання корупції — основної больової точки України.

It is established that the creation of organizational and functional system of relations between independent financial control bodies will solve the problem of duplication, reduce costs of control measures to ensure the integrity of the system. The expediency of securing legislation systematic relationship between financial control bodies. It is concluded that the lack of an established mechanism of state financial control have a negative impact on the efficiency of the entire structure of the government, which creates favorable conditions for corruption — the main pain point of Ukraine.

Ключові слова: аспекти діяльності основних органів внутрішнього та зовнішнього державного фінансового контролю, роль органів державного фінансового контролю.

Key words: aspects of the main organs of internal and external state financial control, the role of the state financial control.

ВСТУП

Останнім часом в Україні велику увагу стали приділяти питанням організації дієвого механізму державного фінансового контролю. Пояснюється це не тільки формуванням ринкових відносин, але і певною мірою втратою керованості та контрольованості фінансових потоків як на державному рівні так і на місцях, що стало особливо відчутно в останні роки. Загальноприйнято поділяти національний контроль на дві групи — публічний і непублічний. В системі публічного контролю найважливіша роль відводиться державному контролю, який поряд з недержавним, є найважливішою сферою людської діяльності. Державний зовнішній фінансовий контроль здійснюється установами, які створені у формі юридичної особи, тобто володіють функціональною та організаційною незалежністю. Окремі питання ролі фінансового контролю в економічному розвитку країні досліджувались як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями такими, як: В. Авер'янов, Т. Коломоєць, В. Міщенко, Є.В. Мних, Н.І. Рубан, М.І. Сивульський, І.Б. Стефанюк. Контрольні органи як інститут державного фінансового контролю формувалися в різних соціально-економічних та інституційних умовах, що обумовило і певні відмінності у їх статусі, результативності та

ступені впливу на соціально-економічні процеси, що відбуваються в країні. Дослідження компетенції державних органів у сфері фінансового контролю дозволить виявити проблеми, які виникають у процесі їх діяльності та шляхи їх вирішення. Таким чином, можна домогтися вдосконалення та підвищення ефективності фінансової діяльності держави в цілому і державного фінансового контролю зокрема, в процесі здійснення структурних перетворень у країні.

РЕЗУЛЬТАТИ

На сьогодні створення контрольних органів не є даниною моді, і навіть не веління часу, це адекватна відповідь держави на існуючу економічну ситуацію. Розглянемо основні органи державного фінансового контролю в Україні, їх завдання та роль в структурному перетворенні країни.

Згідно з чинним українським законодавством вищим органом державного фінансового контролю є Рахункова палата. Рахункова палата функціонує з 1997 року і є постійно діючим органом зовнішнього державного фінансового контролю, що будує свою діяльність на основі принципів законності, плановості, об'єктивності, незалежності та гласності [1]. Конституція України, визначає статус Рахункової палати як органу, що діє від імені Верховної Ради України і здійснює контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням (Стаття 98). Основними завданнями Рахункової палати в сфері контролю є: організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витраченням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням; здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, контроль за фінансуванням загальнодержавних програм; контроль за дотриманням законності щодо надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України та ін [2].

Наступним основним органом державного фінансового контролю є Верховна Рада України, контрольні повноваження якої можуть реалізуватися безпосередньо нею, через Рахункову палату; Комітет Верховної Ради з питань бюджету та через спеціально створені тимчасові контрольні або слідчі комісії. Основними повноваженням Верховної ради України у сфері контролю є: здійснення парламентського контролю відповідно до Конституції; контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу та за використанням резервного фонду; контроль за станом виконання Державного бюджету. Верховна Рада України здійснює контроль за діяльністю Рахункової палати щодо виконання нею повноважень визначених Конституцією України. Глава 17 стаття 109 Бюджетного кодексу України визначає повноваження комітету Верховної Ради з питань бюджету. Основними законодавчими актами, на основі яких здійснюється контроль Верховної Ради України є: Конституція України; Закон України "Про комітети Верховної Ради України"; ЗУ "Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України", Бюджетний кодекс України [3].

Одним з основних органів державного внутрішнього контролю є Державна фінансова інспекція. Органи Державної фінансової інспекції України здійснюють незалежний державний фінансовий контроль від імені виконавчої гілки влади і забезпечують реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю. Держфінінспекція України відповідно до покладених на неї завдань: здійснює державний фінансовий контроль за: 1) використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, дотриманням законодавства про державні закупівлі; діяльністю суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, 2) виконанням функцій з управління об'єктами державної власності;цільовим використанням коштів державного і місцевих бюджетів; цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), 3) за проведенням внутрішньої контрольно-ревізійної роботи у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та ін.

Міністерство фінансів є центральним органом державної виконавчої влади, який має специфічні функції внутрішнього фінансового контролю та підпорядковується Кабінету міністрів України. Основними завданнями в сфері контролю Мінфіну є: нагляд і перевірка стану діяльності суб'єктів державного фінансового контролю; аналіз сучасної економічної і фінансової ситуації в Україні; розробка та впровадження єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку і фінансової звітності.

Державна казначейська служба України є центральним органом державної виконавчої влади. Основні повноваження Державної казначейської служби України регулюються статтею 112 Бюджетного Кодексу та Положенням про Державну казначейську службу України, затвердженого Указом Президента України від 13.04.2011 № 460/2011. Основними повноваженнями Державної казначейської службт в сфері контролю є: 1) ведення бухгалтерського обліку всіх надходжень і витрат державного бюджету та місцевих бюджетів, складанням та поданням фінансової і бюджетної звітності; 2) контроль за бюджетними повноваженнями при зарахуванні надходжень бюджету; 3) контроль за відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету; 4) контроль за відповідністю взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі); 5) контроль відповідністю платежів взятим бюджетним зобов'язанням та відповідним бюджетним асигнуванням.

Антимонопольний комітет України є державним органом із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності. Основним завданням Антимонопольного комітету України у сфері контролю є: здійснення державного контролю за дотриманням за-

конодавства про захист економічної конкуренції, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; контроль за концентрацією та узгодженими діями суб'єктів господарювання; контроль за регулюванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій. Особливості спеціального статусу Антимонопольного комітету визначаються Законом України "Про Антимонопольний комітет України" та іншими актами законодавства.

Також можна виділити органи внутрішнього державного контролю, які контролюють окремі сфері. Так, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, контролює стан розвитку економіки країни, проводить аналіз стану конкурентоспроможності національної економіки, визначає напрями діяльності і розробляє заходи щодо підвищення її рівня; готує в установленому законодавством порядку прогноз зведеного балансу фінансових ресурсів України; проводить аналіз впливу інструментів валютно-курсової, грошово-кредитної політики на розвиток економіки, розробляє пропозиції щодо підвищення ефективності їх використання для досягнення економічного зростання; здійснює контроль за виконанням суб'єктами управління функцій з управління об'єктами державної власності шляхом проведення єдиного моніторингу ефективності управління об'єктами державної власності державні закупівлі.

Існує проблема дублювання функцій та посилення взаємодії між Державним казначейством України, Фінансовою інспекцією та Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, що негативно впливає на ефективність фінансового контролю.

Податковий та митний контроль здійснює Державна фіскальна служба України, яка контролює своєчасність подання платниками податків та єдиного внеску передбаченої законом звітності, своєчасність, достовірність, повноту нарахування та сплати податків і зборів, єдиного внеску, митних та інших платежів; здійснює контроль за дотриманням податкового і митного законодавства, законодавства щодо трансфертного ціноутворення, законодавства щодо адміністрування єдиного внеску та ін.

Національний банк України, здійснює банківське регулювання та нагляд; здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій; аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин; здійснює нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків.

В окремих сферах фінансового ринку також здійснюють контрольні функції такі організації: Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку (контроль за ринком цінних паперів), Національна комісія, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг (контроль за діяльністю небанківських фінансових установ), Пенсійний фонд, Фонд державного майна та інші.

Незважаючи на значну кількість контрольних органів актуальним залишається питання: яким має бути цей контроль, яка місія контрольних органів і на яких основних принципах має будуватися їх робота. Фінансовий контроль не повинен бути тотальним, надлишковим, при цьому бажано, щоб всі напрямки діяльності, в яких задіяні державні або місцеві фінанси були з певною періодичністю притягнуті до контролю. Контрольні органи не в останню чергу створені для забезпечення користувачів повною та об'єктивною інформацією про використання бюджетних коштів та розпорядження громадським майном, і це також буде додатковою підставою для максимального висвітлення результатів контрольної діяльності. Державний контроль як функція державного управління не повинен бути пов'язаний з політичною системою держави. Він завжди притаманний будь-якій державі, що прагне забезпечити реалізацію законів та охорону державних інтересів. У той же час має значення те, які цілі і механізми контролю існують, наскільки він допомагає стійкості інститутів держави, забезпечення прав і свобод громадян, прогресивному соціально-економічному розвитку. В даний час відбувається процес розширення демократизму, що призводить до делегування все більших прав нижчестоящим органам. Цей процес об'єктивно вимагає посилення відповідного контролю зверху.

ВИСНОВКИ

Складні соціальні взаємозв'язки, наявність різноманітних, часто суперечливих суспільних потреб іноді створюють умови, при яких деформується процес виконання прийнятого рішення і заплановані результати не досягаються. Таким чином, дійсний і всеосяжний контроль в процесі виконання рішень необхідний і в міру ускладнення самого процесу державного управління, коли повинна об'єктивно підвищуватись роль контрольних структур, здатних забезпечувати його дієвість. Для підвищення якості фінансового контролю необхідно також домогтися високої техніко-технологічної оснащеності його проведення та відповідного класу фахівців.

Література:

1. Офіційний сайт Рахункової палати України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index

2. Закон України "Про рахункову палату" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315/96-вр

3. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

References:

1. Official site of the Accounting Chamber of Ukraine, available at: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index (Accessed 08 July 2015).

2. The Law of Ukraine (1996), "On the Accounting Chamber", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315/96-вр (Accessed 10 July 2015).

3. The Law of Ukraine (2010), "Budget Code of Ukraine", available at: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17 (Accessed 10 July 2015).

Стаття надійшла до редакції 12.07.2015 р.

УДК 351 614.252

О. Л. Корольчук,
к. держ. упр., доцент кафедри управління охороною суспільного здоровя,
НАДУ при Президентові України

ЯКІСТЬ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ГАРАНТОВАНА КАДРОВИМ РЕСУРСОМ

O. Korolchuk,
PhD in Public Administration, assistant professor of management of public health,
the National Academy of Public Adminiatration under the President of Ukraine

THE QUALITY IN HEALTHCARE ENSURED BY PERSONNEL RESOURSES

Система охорони здоров'я відіграє виняткову роль у забезпеченні життєдіяльності держави, адже здоров'я — вагомий показник рівня розвитку. Проголошений євроінтеграційний курс вимагає від галузі гармонійного розвитку з метою покращення якісних характеристик життя, покращення демографічних показників та якості здоров'я громадян України, забезпечуючи високого рівня працездатності та активного довголіття. Якість роботи системи, в першу чергу, забезпечується високопрофесійними кадрами, тому увагу необхідно приділити питанням забезпечення якості вищої медичної освіти.

The health care system plays a crucial role in the life of the state, because health — a significant indicator of development. Acclaimed evrointehratsiynyy course requires the harmonious development of the industry to improve the quality characteristics of life, demographics and improving the quality of health of citizens of Ukraine, providing a high level of efficiency and active longevity. The quality of the system, primarily provided by highly professional staff, so attention must be paid to ensuring the quality of higher medical education.

Ключові слова: управління охороною здоров'я, політика охорони здоров'я, кадрова політика, національна безпека, вища медична освіта.

Key words: health care governance, health care policy, personnel policy, national security, higher medical education.

Будь-яка держава світу завжди повинна переслідувати мету захисту національної безпеки. Не виключенням зазначеної тенденції має бути і Україна. У відповідності до ст. 8 Закону України "Про основи національної безпеки України", загрозою національної безпеки та національним інтересам була визнана криза системи охорони здоров'я і соціального захисту і, як наслідок, погіршення стану здоров'я населення [1].

Проголошений курс на Євроінтеграцію вимагає підвищити якість більшості сфер життєдіяльності країни, вирішити низку важливих завдань в соціально-гуманітарній та економічній сферах. Серед них і побудова нової національної системи охорони здоров'я, в основі якої лежать кардинальні зміни підходів до функціонування системи охорони здоров'я, синтез вітчизняних принципів функціонування медичної галузі із прийнятими у світі стандартами, в т.ч. і зміна кадрової політики МОЗ [2]. Адже система охорони здоров'я створена для забезпечення головного ресурсу будь-якої держави — людського потенціалу — основи працездатності та існування країни, нації.

Головний акцент сьогодні повинен бути зосередженим на розвитку системи забезпечення високоякісними та професійними медичними кадрами — потенціалу ефективного завершення трансформації галузі охорони здоров'я та запоруки збереження та покращення здоров'я нації. Увагу зосередити необхідно, на наш погляд, на контролі здобутих теоретичних знань та забезпеченні отримання високоякісного клінічно-практичної підготовки. Тому однією з головних задач сучасної України є модернізація вітчизняної вищої медичної освіти. Якість — залежить від управління, управління — від ресурсів, головний в суспільстві — людський ресурс, тобто, кадри.

Кадровий потенціал є головною компонентою та запорукою, що забезпечує ефективність та досягнення

Таблиця 1. Кадрові ресурси системи охорони здоров'я, кількість на 10 тис. населення

Країна	Лікарі	Медичні сестри та акушерки	Стоматологи	Фармацевти
Австралія	38,5	95,9	6,9	11,7
Країни Європи	33,3	84,2	5,0	6,0
Австрія	48,6	79,7	5,6	6,8
Швейцарія	40,8	174,9	5,6	5,8
Німеччина	36,9	113,8	7,9	9,5
Литва	36,4	70,6	7,3	7,4
Україна	35,2 (27,3*)	64,1	6,7	–
Франція	33,80	93,0	6,4	11,5
Великобританія	27,7	94,7	5,3	6,7
Польща	20,7	54,0	3,2	6,6
Країни Америки	20,4	71,5	–	6,9
Куба	67,2	90,5	16,3	–
США	24,2	98,2	–	8,8
Канада	20,7	104,3	5,9	10,1
Бразилія	17,6	64,2	11,7	5,4
Країни Південно-Східної Азії	5,5	9,9	0,7	4,2
Країни Африки	2,5	9,1	0,4	0,6
Загалом у світі	13,9	29,0	2,6	4,4

* Забезпеченість лікарями, які безпосередньо надають медичну допомогу.

результатів впроваджуваних змін будь-якої системи суспільства. Тобто реформування системи охорони здоров'я може бути завершеним лише за умов наявності якісних високопрофесійних фахівців як медиків, так і управлінців в охороні здоров'я — ефективна кадрова політика є одним із потужних інструментів реформування охорони здоров'я.

Наявність кадрів, їх кваліфікація, розподіл, умови діяльності, оплата праці, соціальний добробут, матеріально-технічне та технологічне забезпечення трудового процесу забезпечують належний рівень надання медичної допомоги населенню. Міжнародні експерти вказують, що будь-які найпередовіші технології й досягнення в сфері медицини, не зможуть позитивно вплинути на здоров'я населення за відсутності належно підготовлених працівників охорони здоров'я [3].

Проблеми кадрового забезпечення сфери охорони здоров'я носять глобальний характер, оскільки тут відсутня єдина стратегія кадрової політики, що призвело до виникнення проблем, серед яких: слабкість механізмів державного регулювання кадрової політики в сфері охорони здоров'я, регіональна та галузева диспропорція, значне постаріння, зниження рівня кваліфікації медичних працівників [4], недостатнє забезпечення медичними кадрами та низька ефективність використання наявного потенціалу [5] тощо.

Недостатність фінансування, матеріально-технічного забезпечення, клінічної бази вищих медичних закладів призвели до наявності суттєвого недоліку сучасної вищої медичної освіти — недостатності клінічно-практичної підготовки майбутніх лікарів. Згідно з навчальним планом підготовки фахівців за напрямом медицина в Україні відводиться 12 кредитів ECTS, в той час як, наприклад, у німецькомовних країнах, в середньому — 30—40 кредитів ECTS.

Залишаються не вирішеними проблеми низького рівня фундаментальної та клінічної підготовки лікарів, що не відповідає сучасним міжнародним стандартам, повільно запроваджуються у навчальний процес перспективні наукові розробки та засади доказової медицини.

Важливими для вирішення сьогодні також є проблеми недосконалості системи планування кадрового складу сфери охорони здоров'я, відсутність мотивації та зацікавленості покращення результатів діяльності медичних працівників, невідповідність якості підготовки медичних кадрів сучасним вимогам і потребам галузі охорони здоров'я та завданням її реформування [5].

За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, у світі налічується понад 59 млн медико-санітарних працівників. У цілому на 10 тис. населення Землі припадає 14 лікарів та 29 медичних сестер і акушерок. Ці показники неоднорідні та коливаються в широких межах залежно від регіону (табл. 1). У світі існує глобальний дефіцит медичних кадрів, для покриття якого потрібно не менше 4,25 млн працівників сфери охорони здоров'я.

Оптимальне співвідношення чисельності середнього медичного персоналу та лікарів становить 4:1 (Канада, США, країни Європи). У деяких регіонах цей показник варіює від 8:1 (країни Африки) до 1,5:1 (західна частина Тихого океану), а в таких країнах, як Мексика, Чилі, на 1 лікаря припадає менше 1 медичної сестри. В Україні та Росії цей показник становить близько 2:1, в Білорусі — 2,5:1. Така кадрова ситуа-ція спричиняє дисбаланс у системі надання медичної допомоги.

Забезпеченість лікарями, які безпосередньо надають медичну допомогу, в Україні становить 27,3 на 10 тис. населення. Цей показник нижчий за аналогічний у більшості країн Європейського Союзу (33,3 на 10 тис. населення) та країн СНД.

Важливим сьогодні, ми погоджуємось, є створення національної обсерваторії кадрових ресурсів охорони здоров'я як центру збору даних, моніторингу, аналізу та проведення досліджень та формування єдиного реєстру медичних працівників; продовження підготовки, відповідно, реально необхідних кадрів охорони здоров'я різного рівня. Адже без кваліфікованої кадрової бази працівників сфери здоровоохорони неможливо досягти успіху реформування галузі на шляху побудови якісної системи охорони здоров'я із наданням висококваліфікованої доступної медичної допомоги.

Таблиця 2 Кількість навчальних годин Украхни та ЕС

Країна	Україна	Евросоюз
теоретична і практична підготовка лікарів аудиторних годин	8381	5500
Тижневе навантаження студента (аудиторних годин)	32-34	24-30
Академічний рік триває (тижнів)	46	До 40

За весь період від моменту проголошення незалежності України національна система вищої медичної освіти перебуває в перманентному стані реформування на тлі інтенсивних перетворювальних процесів державотворення, переосмислення і переоцінки власних історії, традицій на шляху впровадження запозичених прогресивних реформаторських надбань розвинених країн світу.

Основу політики реформування вищої медичної освіти в Україні склала Концепція реформування системи підготовки лікарів в Україні та приведення її у відповідність до потреб ринку праці й вимог Європейського союзу (2008 р.), головним напрямком якої є удосконалення системи підготовки медичних кадрів на основі міжнародних стандартів із урахуванням особливостей національних пріоритетів охорони здоров'я України.

З іншого боку, підготовка майбутніх лікарів у відповідності до світових та загальноєвропейських стандартів надасть можливості оптимізувати умови для міжнародної мобільності та розширення обміну досвідом вітчизняних студентів-медиків та лікарів. Така модернізація, нові можливості комунікації забезпечать підвищення професійності та, відповідно, конкурентоздатності як медичних працівників, так і здоровоохорони загалом, що розширить можливості українських медичних фахівців на вітчизняному і міжнародному ринках праці. Наслідком стане підвищення якості медичної допомоги зокрема та підвищення ефективності і результативності системи охорони здоров'я загалом.

Напрями реформування додипломної медичної освіти в Україні передбачають впровадження підготовки переважно лікарів широкого профілю для надання первинної медичної допомоги як найефективнішої в більшості країн світу; узгодження термінів і напрямів профілізації майбутніх лікарів з вимогами ринку праці та Директивами Європейського Союзу; інтеграція теорії і практики; забезпечення об'єктивного контролю рівня якості підготовки фахівців за допомогою стандартизованих методик визначення відповідності досягнутого рівня знань та навичок вимогам освітньо-кваліфікаційної та кваліфікаційних характеристик; динамічний характер навчання та професійної підготовки, що забезпечується постійним коригуванням змісту освіти відповідно до досягнень світової і вітчизняної науки та практики організації медичної справи; створення програм, які реалізують передові інформаційні технології навчання, сприяють запозиченню усього прогресивного у світовій і вітчизняній науці і практиці [2].

Вища медична освіта, на етапах до- та післядипломної підготовки, базується на єдиних підходах до освітньо-кваліфікаційних характеристик та програм, розроблених відповідно до наказу МОН України від 16.04.03 за №239 "Про затвердження складових галузевих стандартів вищої освіти з напряму підготовки 1101 "Медицина"". Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника відображає цілі освітньої та професійної підготовки, визначає місце фахівця в структурі системи охорони здоров'я і вимоги до його компетентності; встановлює галузеві кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності і державні вимоги до характеристик та якостей особи [6].

Освітньо-професійна програма встановлює вимоги до змісту, обсягу, рівня освітньої і професійної підготовки фахівця. Так, зокрема освітньо-професійна програма підготовки спеціаліста за спеціальністю ''лікувальна'' справа визначає термін навчання фахівця освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст напряму "медицина" тривалістю не менше 6 років, а співвідношення нормативної і варіативної частин змісту — 80% і 20% [7].

Аналіз підготовки лікарів в Україні та у країнах Європи, де впроваджено Болонський процес, свідчить про спільність у підготовці лікаря лише у двох позиціях: термін навчання становить 6 років і є додипломна підготовка, що складається з двох етапів — доклінічного і клінічного. Нова ефективна кредитно-модульна модель організації навчального процесу (Болонська система) забезпечила підвищення якості підготовки фахівців на всіх етапах та, що важливо, мобільність — можливість навчатися у бідь-якому закладі Европи (однакова система залікових кредитів).

Також різняться по кількості годин навчальні процеси.

В Україні 22,5 тижнів витрачається на екзаменаційну сесію, 6 тижнів — на державну атестацію. Отже, має місце значно нижча ефективність підготовки вітчизняних лікарів.

Навчальні плани підготовки лікарів в Україні на додипломному етапі орієнтовані на глобальні стандарти: обов'язкові фундаментальні медико-біологічні дисципліни, поведінкові й суспільні науки, медичну етику, клінічні дисципліни. Відтак, система додипломної освіти лікаря сьогодні перевантажена на майже 5% гуманітарною і соціально-економічною підготовкою — вивчення таких предметів, як "українська мова", "історія України", "історія української культури", "основи економічних теорій", "філософія" — це закономірно зумовлює тижневе аудиторне перенавантаження на студента-медика в середньому на 5—10 годин.

Натомість, в країнах Евросоюзу та світу, подібні програми орієнтовані на розвиток аналітичного і критичного мислення, формує вміння працювати, базуючись на принципах доказової медицини.

Фундаментальні медико-біологічні дисципліни, відповідно до навчальних програм, містять не лише наукові знання, концепції і методи, а й їх взаємозв'язок із застосуванням клінічних знань на практиці. Поведінкові і суспільні науки, медична етика спрямовані на оволодіння студентами знання про морально-етичні засади і принципи медичної науки і практики, розвиток комунікативних здібностей, навиків прийняття раціональних клінічних рішень. Програми клінічних дисциплін передбачають ранній контакт з пацієнтом, відповідальність за клінічні спостереження, релевантний досвід роботи серед населення, роблять акцент профілактичну медицину [6].

Отже, навчальні плани підготовки лікарів в Україні перевантажені дисциплінами гуманітарного блоку, більшість з яких взагалі не вивчаються в країнах ЄС.

У країнах ЄС не існує такий цикл дисциплін, як військова підготовка, яка в Україні відноситься до нормативних дисциплін. У ситуації, що склалася на території України військова підготовка є виправданим використанням часу при навчанні на лікаря.

Перспективним є те, що новий зміст базової медичної освіти в Україні передбачає підготовку лікаря широкого профілю і відсутність додипломної спеціалізації лікарів, що характерно, наприклад, німецькомовним країнам [6].

Однією з важливих складових організації якісного кадрового забезпечення системи охорони здоров'я на етапі післядипломної підготовки треба зазначити інститут допуску до медичної діяльності, ефективне функціонування якого запобігає наданню некваліфікованої медичної допомоги. Допуск до медичної діяльності на посадах лікарів визначено наказами МОЗ України від 25 грудня 1992р. № 195, від 19 грудня 1997р. № 359, від 17 березня 1993р. № 48 тощо, задля формування правил медичної діяльності та контролю за порядком її здійснення, стандартів надання медичної допомоги, видачі дозвільних документів тощо.

Професія лікаря затребувана, високо оплачувана, відповідальна та має вагомі вимоги, що змінюються в залежності від особливостей та потреб охорони здоров'я країни. Загальнообов'язковими для всіх країн є медична освіта (базові знання в університеті), складання медичних іспитів, досвід роботи (практика в резидентурі), знання іноземної мови. В розвинених країнах прості правила: щоб стати лікарем, потрібно відповідально та тривало вчитися — майже 18 років в деяких країнах Євросоюзу, включно із тим, що резидентура (інтернатура) повинна тривати не менше 6 років, протягом яких формується особистість лікаря.

Цікавим є дослідження групи науковців Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика МОЗ України Вороненко Ю.В., Шекери О.Г., Ткаченка В.І., Медведовської Н.В., Краснова В.В. "Підходи до підготовки сімейних лікарів в Україні та країнах Європи", які провели аналіз процесу навчання в інтернатурі (резидентурі) за фахом загальна практика — сімейна медицина у 32 країнах Європи станом на 2013 р. використавши опитування представників країн експертами EURACT та Міжнародного молодіжного руху сімейних лікарів Васко да Гама. Ними встановлено, що підготовка сімейного лікаря майже у всіх країнах Європи починається на додипломному етапі, у середньому триває 6 років і обов'язково включає практику в закладах сімейної медицини (тривалістю 0,5—6 міс., в середньому — 2,2 міс.) (Brekke M. et al., 2013; EURACT, 2013).

У деяких країнах після закінчення ВМНЗ існує можливість практичної роботи тривалістю 1—1,5 року, коли випускники визначаються щодо вибору своєї подальшої спеціальності; в інших — зазначену практичну роботу вважають частиною навчання (додипломного чи післядипломного). Професійне навчання (резидентура, що відповідає нашій інтернатурі), в середньому триває у більшості країн Європи ≥ 3 роки (щонайбільше — 5 р.), в Україні та Росії — тривалість навчання сімейного лікаря становить 2 роки. Обов'язково при підготовці сімейного лікаря в інтернатурі (резидентурі) приділяють значну частину часу навчанню в університетських клініках та госпіталях (≈50% часу). Під час інтернатури обов'язково має бути ротація, з розподілом часу навчання — 50% в університетській клініці (госпіталях і закладах вторинного рівня медичної допомоги) та 50% — на рівні практики сімейного лікаря (база стажування, амбулаторно-поліклінічної допомоги). Практична підготовка в закладах сімейної медицини у 35—40% країн триває від 18—48 міс, в інших 30% країн становить ≈ 12 міс та в деяких (<30%) країнах — ≤ 6 міс, у 2 країнах — відсутня взагалі. Таким чином, при підготовці сімейного лікаря у більшості країн переважає навчання не в умовах загальної практики, а в умовах університетських клінік, що не повною мірою відповідає затвердженим Європейським рекомендаціям. Відповідальність за підготовку сімейного лікаря у 9 країнах покладена на університетські заклади, у 12 країнах — на державу, у 6 країнах — на університетські заклади і державу і лише у 2 країнах — на професійні асоціації.

У навчальних планах медичних факультетів України окремо виділено літню виробничу практику, в країнах ЄС — безпосередньо під час практичних занять, під час самостійної роботи в клініках, питома вага якої більш — це дає можливість не розривати у часі теоретичну й практичну підготовку майбутнього лікаря.

Випускники медичних факультетів України, після отримання диплому отримують спеціалізацію (в інтернатурі) протягом 1—1,5—2 роки за переліком лікарських спеціальностей. Після чого присвоюється кваліфікація — лікар з певної спеціальності, що дозволяє займати адекватну лікарську посаду. Післядипломна підготовка лікарів у країнах ЄС, США, Канади випускників-медиків здійснюється 1-річним стажуванням з загальнолікарської підготовки у госпіталях для отримання ліцензії на практичну діяльність та подальшої спеціалізації в резидентурі (аналог української інтернатурі) — протягом 2—4 років.

У розвинених країнах світу по закінченню медичного університету студенти складають іспит, що визначає наявність можливості продовжувати навчання та працювати лікарем. Згідно з набраними балами отримується можливість пройти конкурс на здобуття певної спеціальності — кожна має свій рейтинг, перемагає той, хто набирає найбільше балів. Кожен, хто не досяг мети може пройти рейтинг знову і знову через 6 місяців, або не матиме змогу працювати лікарем будь-якої спеціальності. Жодних компромісів, коли йдеться про здоров'я людей.

Той, хто успішно склав іспит, іде в резидентуру, в цей час держава платить йому заробітну платню. Існує можливість навчатися за власні кошти для тих, хто хоче отримати другу спеціальність. Термін резидентури у Європі різниться, наприклад, в Польщі, Австрії близько 6 років, Німеччині — до 12 років, залежно від спеціальності. В Польщі, наприклад, післядипломна освіта складається з кількох етапів, що їх майбутні фахівці відпрацьовують у різних лікувальних закладах (кожна лікарня акредитована на проходженнях певних циклів), де справу поставлено найкраще. На жаль, в Україні весь термін інтернатури, як правило, відбувається на базі

однієї лікарні. На жаль, це не обов'язково буде найкращий медичний заклад.

Наприклад, щоб працювати лікарем в США необхідно закінчити професійну медичну школу скласти іспити, отримати ліцензію лікаря та контракт за обраною спеціальністю (система "Match"). Для вступу в резидентуру необхідно скласти медичні іспити UNITED STATES MEDICAL LICENSING EXAMINATION (USMLE) — професійний іспит на медичну ліцензію США, що складається з декількох частин, що оцінює здатності лікаря застосовувати знання, концепції та основи, а також визначає фундаментальні, орієнтовані на пацієнтах навички, що становлять основу безпеки і ефективного догляду за пацієнтом. Після успішної здачі USMLE кандидати проходять через систему "Match" — це система розподілу випускників медичних шкіл в США за місцями роботи, де б вони хотіли проходити резидентуру. Тривалість навчання в резидентурі залежить від спеціальності, але не може тривати менше 3 років. Сімейна медицина, педіатрія, терапія — 3 роки; анестезіологія, радіологія — 4 роки; гінекологія, хірургія — 5 років; нейрохірургія — 6 років. Тривалість багатьох програм збільшується на рік за рахунок обов'язкового року, що виділяється на теоретичну наукову роботу. Щороку кожен лікар зобов'язаний скласти письмовий іспит за своєю спеціальністю — InserviceExam. Результати цього іспиту можуть вплинути на отримання контракту на черговий 12-ти місячний термін.

Вказані проблеми зазначено було у Програмі розвитку вищої медичної освіти до 2015 року: " на сьогодні в країні ще не досягнуто рівня фундаментальної та клінічної підготовки лікарів, який би повною мірою відповідав сучасним міжнародним стандартам, повільно запроваджуються у навчальний процес сучасні наукові розробки та засади доказової медицини" [8].

На заваді оптимальної реформи системи вищої медичної освіти в Україні стоять такі перешкоди, як: політичні, соціально-економічні реалії; дефіцит бюджетних коштів на освіту; консерватизм ВНЗ; інертність мислення професорсько-викладацького коллективу; недостатній нагляд за якістю підготовки; недостатнє стимулювання праці; недостатнє активне лідерство ВНЗ [6].

Враховуючи культурні, соціально-економічні особливості розвитку суспільства та всі нерівності стартових умов України та більшості розвинених країн Євросозу, наприклад, Німеччини, Швейцарії, Австрії, відмітимо, що національна система вищої медичної освіти відповідає Європейській в таких аспектах, як: додипломний етап медичної освіти завершується державною атестацією (державною апробацією) з метою визначення якості здобутої освіти стандартам відповідної освітньо-професійної програми; завдання реформування системи професійної підготовки та перепідготовки лікарів зумовлено глобальними світовими тенденціями розвитку такої освіти, встановленими європейськими та світовими стандартами, ключові детермінанти модернізації засновано на вимогах практичної медицини та з урахуванням реальних потреб охорони здоров'я країни.

Національну вищу медичну освіту модернізують сьогодні на шляху до формування компетентнісної моделі, що відображатиме систему професійних знань, умінь, навичків та особистісно-поведінкових якостей медичного працівника, заснованих на гуманному ставленні до пацієнта. Перехід від інформаційно-накопичувальної до особистісно-орієнтованої моделі формування фахівця медичної справи, радикально переформатує методичні підходи, організацію освіти, надавши пріоритетність дослідницьким, проблемно-орієнтованим методикам навчання в реальних та наближених до реальних умовах діяльності лікарів. Важливим, на наш погляд, також є розвиток нестандартного мислення, креативу, нестереотипності мислення та творчого підходу при виконанні складних професійних медичних завдань та задач охорони здоров'я.

Перспективним є те, що сучасна національна вища медична освіта переорієнтовується на кінцеві цілі та компетентісний підхід, що формує умови для активної участі студентів у навчальному процесі на засадах повноправної партнерської взаємодії з викладачем, збільшення можливостей для індивідуалізації навчального процесу та самостійної роботи тощо.

Задля розв'язання основних нагальних проблем було розроблено Програму розвитку вищої медичної освіти до 2015 року [8], що передбачала створення нових, економічних та організаційних умов для підвищення якості вищої медичної освіти шляхом приведення її стандартів до реальних потреб національної охорони здоров'я у відповідності до міжнародних вимог. Серед основних напрямів реалізації було удосконалення нормативно-правової бази; створення наскрізної програми підготовки студентів медичних факультетів та лікарів-інтернів для досконалого оволодіння практичними навичками та методиками; підготовка національних підручників та посібників з навчальних дисциплін, які відповідають сучасним державним освітнім стандартам; подальший розвиток мережі університетських клінік та університетських лікарень; інтеграція навчального процесу з науковою та лікувальною діяльністю вищих навчальних закладів та роботою університетських клінік; впровадження у навчальний процес доказової медицини та сучасних стандартів надання медичної допомоги населенню; надання підтримки вищим навчальним закладам щодо включення до загального фонду державного бюджету коштів для забезпечення ефективного навчального процесу та проведення сучасних наукових розробок, модернізації матеріально-технічної бази та придбання навчальних і наукових видань [8].

Реалізація програми, спрямованої на вирішення пріоритетних питань вітчизняної охорони здоров'я, забезпечить перехід до нової якості вищої медичної освіти, підвищення рівня практичної підготовки та безперервного професійного розвитку лікарів відповідно до стандартів Всесвітньої Федерації Медичної Освіти з урахуванням національних особливостей охорони здоров'я, відповідно, це потенціює покращення якість та доступність високоспеціалізованої медичної допомоги населенню.

Таким чином, за період незалежності Україна зробила значний крок вперед щодо наближення національної системи вищої медичної освіти до загальноєвропейських стандартів. Безумовно прогресивними є кроки в напрямі модернізації її змістовних та теоретико-методологічних засад.

Освіта лікарів — це систематичне здобуття нових знань, нового досвіду, невтомний пошук, стабільне формування моралі власної особистості, критерії якої формувалися тисячоліттями й сьогодні залишаються надвисокими. Адже, суспільство, довіряючи здоров'я, вимагає від професії лікаря високої моральності, що не може бути сколихана жодними з умов, спокус — це головне завдання лікаря сьогодні і на майбутнє.

Потреба модернізації системи вищої медичної освіти в Україні сьогодні обумовлена соціальними, економічними, правовими та етичними чинниками, багаторічною динамікою змін вітчизняної системи охорони здоров'я та сучасними вимогами до рівня якості такої освіти.

Проте проблемними питаннями й досі залишається перевантаження змісту підготовки майбутніх лікарів, обмежені можливості для самоорганізації студентами власної навчальної діяльності, недостатня клінічно-практична підготовка та відсутність реальної можливості для мобільності студентів та практикантів.

Для удосконалення кадрового потенціалу системи охорони здоров'я необхідно вирішити питання щодо удосконалення підготовки та перепідготовки медпрацівників, для цього також необхідно визначити реальні потреби у лікарях різних спеціальностей, інших працівниках галузі; переорієнтації переддипломної освіти на підготовку лікарів первинної медико-санітарної ланки надання медичної допомоги (сімейних лікарів); приділити увагу підготовці висококваліфікованих фахівців організації та управління охорони здоров'я.

Приведення вищої медичної освіти у відповідність до міжнародних освітніх стандартів (структури, змісту, термінів підготовки) з урахуванням реальних потреб національної охорони здоров'я забезпечить необхідними для держави висококваліфікованими фахівцями, удосконалить систему безперервного професійного розвитку лікарів та підвищить конкурентоспроможність навчальних і наукових розробок у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти медичної галузі.

Важливими для розвитку в навчально-освітніх програмах лікарів є розвиток комунікативних здібностей, навиків прийняття раціональних клінічних рішень, виховання самоорганізації, прагнення до самовдосконалення та адекватної особистої відповідальності за прийняті рішення. До того ж, з метою забезпечення якості освіти, контролю її рівня по закінченню навчання та після клінічної практики, існує необхідність впровадження міжнародного досвіду з проведення іспитів. Це забезпечить сталий рівень освіченості лікарів, високопрофесійну медичну допомогу населенню, з одного боку, та якісну галузь охорони здоров'я в країні.

Література:

1. Литинська Я.Г. Генезис законодавства про допуск до медичної діяльності в деяких країнах світу до 1914 року / Вісник Запорізького національного університету. — № 3. — 2010. — С. 79—80. — Запорізький національний університет, Украина.

2. Проект Національної стратегії побудови нової системи охорони здоровя України на період 2015—2025. — С. 25.

3. Кадрова політика реформування сфери охорони здоровя: аналіт. доп. / Т.П. Авраменко. — К.: НІДС, 2012. — 35 с.

4. Міністерство охорони здоровя: заходи щодо розвязання проблеми кадрового дефіциту [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http//www.vz.kiev.ua//?p=2283.

5. Слабкий Г.О. Кадрова політика [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uiph.kiev.ua/index.asp?p=information&s=2.

6. Медична освіта в світі та Україні: додипломна освіта, післядипломна освіта, безперервний професійний розвиток [Навчальний посібник для викладачів, магістрів, аспірантів, студентів] / Ю.В. Поляченко, В.Г. Передерій, А.П. Волосовець та ін. — Київ: ''Книга плюс'', 2005. — 384 с.

7. Освітньо-професійна програма підготовки фахівця за спеціальністю ''лікувальна справа''/ В.П. Широбоков, І.Є.Булах, І.С. Вітенко та ін. — К.: Книга-плюс 2004. — 119 с.

8. Программа розвитку вищої медичної освіти до 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_201012227_p.html

References:

1. Lytyns'ka, Ya.H. (2010), "Genesis legislation on access to medical activity in some countries in 1914", Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu, vol. 3, pp. 79—80.

2. Ministry of Health of Ukraine (2014), Proekt Natsional'noi stratehii pobudovy novoi systemy okhorony zdorovia Ukrainy na period 2015—2025 [Draft National Strategy for building a new system of Health of Ukraine for the period 2015—2025], Ministry of Health of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

3. Avramenko, T.P. (2012), Kadrova polityka reformuvannia sfery okhorony zdorovia [Personnel policy of reforming health care], NIDS, Kyiv, Ukraine.

4. Ministry of Health of Ukraine (2015), "Ministry of Health: Measures of solution for the problem of personnel shortages", available at: http//www.vz.kiev.ua//?p=2283 (Accessed 05 July 2015).

5. Slabkyj, H.O. (2015), "Personnel policy", available at: http://www.uiph.kiev.ua/index.asp?p=information&s=2 (Accessed 05 July 2015).

6. Poliachenko, Yu.V. Perederij, V.H. and Volosovets', A.P. (2005), Medychna osvita v sviti ta Ukraini: dodyplomna osvita, pisliadyplomna osvita, bezperervnyj profesijnyj rozvytok. [Medical Education in the world and Ukraine, undergraduate education, postgraduate education, continuous professional development], ''Knyha plius'', Kyiv, Ukraine.

7. Shyrobokov, V.P. Bulakh, I.Ye. and Vitenko, I.S. (2004), Osvitn'o-profesijna prohrama pidhotovky fakhivtsia za spetsial'nistiu ''likuval'na sprava'' [Educational and vocational training program for the profession 'Medicine'], Knyha-plius Kyiv, Ukraine.

8. Ministry of Health of Ukraine (2010), "The program of higher medical education by 2015", available at: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_201012227_p.html (Accessed 05 July 2015).

Стаття надійшла до редакції 13.07.2015 р.

УДК 351.823.1

А. М. Пугач,
к. т. н., доцент кафедри сільськогосподарських машин
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СФЕРІ АГРАРНОЇ ОСВІТИ, НАУКИ ТА ВИРОБНИЦТВА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА УМОВА РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

A. Pugach,
Candidate of Technical Sciences, reader, reader Dept. of agricultural machinery,
Dnepropetrovsk State Agrarian University of Economics

INTEGRATION PROCESSES IN THE FIELD OF AGRICULTURAL EDUCATION, SCIENCE AND INDUSTRY AS A DETERMINING CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL RESOURCE POTENTIAL IN UKRAINE

Досліджено поняття "інтеграція" та "інтеграційні процеси", та визначено чинники, які впливають на ці процеси. Розглянуто особливості сучасних інтеграційних процесів у розвитку аграрного ресурсного потенціалу України. Досліджено основні напрями діяльності Національної академії аграрних наук України. Визначено засади реалізації організаційно-економічних та правових передумов інтеграції аграрної освіти, науки та виробництва. Наведено різноманіття організаційних форм у сфері розвитку інтеграційних процесів аграрної освіти, науки та виробництва. Запропоновано напрями реалізації інтеграційних процесів у сфері аграрної освіти, науки та виробництва як визначальної умови розвитку аграрного ресурсного потенціалу України.

It explores the concept of "integration" and "integration process", and the factors that influence these processes. The features of modern integration processes in the development of the agricultural resource potential of Ukraine. The basic directions of activity of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine. It defines the principles of the implementation of the organizational, economic and legal preconditions for integration of agricultural education, science and industry. Given the variety of organizational forms in the development of integration processes of agricultural education, science and industry. The directions of realization of integration processes in the field of agricultural education, science and production as the determining conditions for the development of the agricultural resource potential of Ukraine.

Ключові слова: Державні органи влади, інтеграційний процес, інтеграція, інтеграція освіти, науки та виробництва, аграрна освіта, аграрний ресурсний потенціал, аграрна наука, аграрний сектор, науково-дослідний інститут.

Key words: Public authorities, the integration process, integration, integration of education, science and industry, agricultural education, agricultural resource potential, agricultural science, agriculture, scientific research institute.

ВСТУП

Інтеграційні процеси, як показує еволюція суспільного розвитку, набувають все більшу активність у всіх сферах людської діяльності. Вони є потужним чинником подальшого прогресу в розвитку продуктивних сил і вдосконалення виробничих відносин. Перед аграрним ресурсним потенціалом України в цілому і його центральною ланкою — сільським господарством, зокрема, стоїть серйозна стратегічна задача по здійсненню модернізації виробництва в ключових галузях цього найважливішого сектора економіки.

У даний час значний потенціал аграрної науки використовується не повною мірою, що негативно позначається на

реформуванні та модернізації аграрного сектора економіки. Основними причинами зниження наукоємності галузі стали: фінансова та організаційно-економічна слабкість сучасних товаровиробників, незатребуваність ними наукових розробок; невідповідність сформованої системи наукового забезпечення нових ринкових умов і багатоукладності сільського господарства; відсутність налагодженого механізму реалізації наукових розробок у виробництві; нерозвиненість інформаційно-сервісної сфери в інтегрованих формуваннях, господарствах і на підприємствах аграрного сектору; недостатня державна підтримка аграрної науки; старіння наукових і науково-педагогічних кадрів; відсутність пільгового оподаткування новацій та ін. Назріла необхідність вдосконалення системи наукового забезпечення аграрного сектору.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Ключовий елемент реформування системи державного управління сферою аграрної науки — вдосконалення механізмів фінансування та організації наукових досліджень. Система наукового забезпечення аграрного сектору має бути ефективною, гнучкою, багаторівневою і органічно вбудовуватися в організаційно-економічний механізм функціонування агропромислового комплексу держави. Багаторівнева система наукового забезпечення аграрного ресурсного потенціалу повинна бути представлена як головними науковими установами, які займаються розробкою фундаментальних та пріоритетних прикладних проблем, які мають значення для розвитку аграрного сектору країни, так і науково-дослідними установами, які впроваджують свої технології для відповідних регіонів та адаптують розробки головних науково-дослідних інститутів. Останні створюють моделі реформування господарств і базових об'єктів, що ефективно працюють у ринкових умовах системи ведення аграрного виробництва. Тому в роботі ставиться завдання обгрунтувати напрями реалізації інтеграційних процесів в сфері аграрної освіти, науки та виробництва як визначальної умови розвитку аграрного ресурсного потенціалу України.

РЕЗУЛЬТАТИ

З метою більш глибокого вивчення сутнісних аспектів інтеграції, з'ясування механізму дії інтеграційних процесів і взаємовідносин учасників, що входять в систему інтегрованих формувань, важливим є теоретичне осмислення понятійного апарату, використовуваного при розгляді досліджуваної проблеми.

Поняття "інтеграція" походить від латинського "integratio", що означає відновлення, заповнення. В економічній літературі даний термін використовується відносно недавно.

Інтеграція — сукупність взаємодії узгодженості, скоординованості в діях між елементами соціальної системи, що забезпечує її внутрішню єдність, цілісність, гармонійне функціонування, стійкість і динамічну стабільність.

Сучасні дослідники питань інтеграції приділили і продовжують приділяти досить велику увагу в своїх працях. При цьому вони неоднозначно трактують поняття інтеграції і порізному класифікують її види, а саме:

— інтеграція горизонтальна — поняття в маркетингу, що полягає в спробах фірми роздобути у володіння, а також поставити під більш жорсткий контроль ряд підприємств-конкурентів;

— інтеграція організації — процес об'єднання зусиль різних підрозділів для досягнення цілей організації;

— інтеграція прогресивна — поняття в маркетингу, полягає в спробах фірми роздобути у володіння, а також поставити під більш жорсткий контроль систему розподілу;

— інтеграція регресивна — поняття в маркетингу, полягає в спробах фірми роздобути у володіння, а також поставити під жорсткіший контроль своїх постачальників [1, с. 133].

Під інтеграційним процесом розуміється сукупність найрізноманітніших заходів з об'єднання зусиль розрізнених і самостійно функціонуючих підприємств і організацій, спрямованих на формування єдиної, цілісної виробничої, обслуговуючої чи іншої системи з метою забезпечення раціонального використання всього виробничого потенціалу і досягнення більш високих виробничих як загальних, так і індивідуальних результатів їх діяльності.

На розвиток інтеграційних процесів впливає цілий комплекс різного роду чинників, які можна об'єднати в три основні групи: внутрішньогалузеві, міжгалузеві і макроекономічні. До внутрішньогалузевих слід віднести: ступінь технічної оснащеності; собівартість виробництва сільськогосподарської продукції; якість і конкурентоспроможність продукції; коефіцієнт використання генетичного потенціалу тварин і рослин; концентрація, спеціалізація та диверсифікація виробництва; ступінь забезпечення потужностями зі зберігання продукції. Міжгалузеві чинники являють собою: монополізм промислових підприємств; диспаритет цін; розвиток ринкової, виробничої і соціальної інфраструктури; розвиток системи маркетингу в аграрній сфері.

Серед макроекономічних чинників слід виділити: цінову політику держави; податкову політику; фінансово-кредитну політику; страхову політику держави; рівень державного аграрного протекціонізму; правове забезпечення інтеграційних процесів.

Особливостями сучасних інтеграційних процесів у розвитку аграрного ресурсного потенціалу України є: наявність різноманіття всіх форм власності; переважання сучасних економічних стимулів у процесі створення агропромислових формувань та розвитку ринкових відносин; відносний рівень незалежності господарюючих суб'єктів від держави. Тому, концепція розвитку сучасної агропромислової інтеграції обов'язково грунтується на інноваційних принципах, а також механізмах взаємодії.

Пріоритетним напрямом в ній має бути маркетингова орієнтація господарських стратегій. Вирішення стратегічних напрямів та завдань передбачає всебічну комплексність, а також послідовність проведення заходів. Головна увага повинна приділятися своєчасному узгодженню різноманітних інвестиційних програм, своєчасному коригуванню всіх механізмів управління, а також економічних відносин. Основними принципами створення моделей інтегрованих формувань є: адаптивність, добровільність, комплексність, цілісність, а також сприяння та підтримка з боку державних органів влади, оптимальність розмірів, "провідна ланка" — підприємство інтегратор.

Виявлені характерні особливості дозволяють обгрунтувати взаємозв'язок інтеграції зі спеціалізацією і кооперацією. При цьому під спеціалізацією в сільському господарстві розуміється одна з форм суспільного поділу праці та її раціональна організація, що виявляється у зосередженні виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції в галузях, виробництвах і підприємствах, пов'язаних між собою ринковими відносинами [2, с. 172].

Слід зазначити, що інтеграція — це якісно нова форма виробничо-економічних зв'язків, що об'єднує підприємства різних галузей з відокремленими технологічними процесами в єдиний виробничий комплекс на основі поєднання послідовних стадій обробки сільськогосподарської продукції.

Економічна криза підприємств аграрного сектору обумовлена як макроекономічною ситуацією, так і комплексом чинників, пов'язаних з непристосованістю виробничо-фінансової діяльності більшості господарюючих суб'єктів до ринкових відносин.

З припиненням ефективної підтримки підприємств аграрного сектору з боку держави виникла проблема дегра-

дації ресурсного потенціалу більшості галузей аграрного сектору, з'явилася технологічна та економічна незбалансованість і дезінтеграція підприємств сільського господарства, переробки, обслуговування та торгівлі. Це означає, що в сформованих умовах сільськогосподарські, переробні та обслуговуючі підприємства не в змозі вийти поодинці з економічної кризи.

У зв'язку з цим, на всіх рівнях управління, і на виробничому рівні, в даний час йде інтенсивний пошук ефективних заходів щодо нормалізації ситуації, усуненню названих негативних чинників і проблем, пожвавленню економіки головних галузей аграрного сектору, та зокрема сільськогосподарського виробництва та переробки продукції.

Найважливішою умовою активізації діяльності підприємств аграрного сектору може стати розвиток інтеграційних процесів, як найважливішого чинника стабілізації економіки.

Активізація ринкових відносин між сферами ринку в аграрному секторі, зв'язки між підприємствами його різних сфер тепер стали вибудовуватися на принципах добровільного ринкового партнерства. Одним із стратегічних напрямків подальшого розвитку базових сфер і підкомплексів аграрного сектору є вдосконалення механізму інтеграційних процесів; пошук нових, найбільш ефективних форм інтеграційних агропромислових формувань і структур; створення умов для їх функціонування.

Що стосується системи аграрної освіти та наукового забезпечення державного регулювання розвитку аграрного ресурсного потенціалу України, то вони покликані сприяти високоефективному і конкурентоспроможному функціонуванню всіх сфер розвитку аграрного ресурсного потенціалу.

Сьогодні в Україні здійснює свою діяльність Національна академія аграрних наук України, яка є державною науковою організацією, що заснована на державній формі власності, а також користується правами самоврядності.

Національна академія аграрних наук України керується Конституцією України, а також законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, та іншими актами законодавства.

Самоврядність Академії полягає у:

1) колегіальності органів управління та їх виборності; здійсненні загальними зборами Академії функцій її найвищого органу управління;

2) самостійному визначенні своєї структури наукових досліджень; вирішенні кадрових та науково-організаційних питань; здійсненні міжнародних наукових зв'язків та провадженні господарської діяльності на основі законів України.

Академія є юридичною особою, яка має самостійний баланс, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, інші печатки та штампи, рахунки в органах Казначейства; фінансується з державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством. Академія щорічно звітує перед Кабінетом Міністрів України о результатах наукової діяльності, а також використання бюджетних коштів.

Головним завданням Академії є наукове забезпечення розвитку галузей агропромислового комплексу, яке передбачає:

1) здійснення фундаментальних наукових досліджень, проведення і координацію прикладних наукових досліджень у сфері агропромислового комплексу, що спрямовуються на здобуття нових сучасних знань про розвиток закономірностей функціонування існуючих, а також створення нових біологічних і фізичних об'єктів, а також розробка на базі знань наукових продуктів для інноваційного розвитку агропромислового комплексу, використання яких буде сприяти збільшенню рівня обсягів виробництва конкурентоспроможної національної продукції;

2) методичну координацію досліджень наукових установ, а також вищих навчальних закладів III—IV рівня акредитації, проектно-конструкторських та інших організацій, які здійснюють наукові дослідження у сфері агропромислового комплексу;

3) розробка нових, а також удосконалення існуючих форм, способів та методів проведення наукової роботи;

4) підвищення престижності наукової діяльності;

5) сприяння інтеграції вітчизняної аграрної науки до світового наукового простору;

6) участь у формуванні державної політики у сфері розвитку наукової, а також науково-технічної діяльності;

7) проведення аналізу стану та визначення пріоритетних напрямів розвитку агропромислового комплексу;

8) надання інформаційних послуг суб'єктам агропромислового виробництва незалежно від форми власності;

9) підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації [3].

До теперішнього часу не створено єдиної методології для більш широких інтеграційних процесів, які органічно поєднують освітній, науковий та професійний види діяльності. Разом з тим, з'явилися організаційно-економічні та правові передумови інтеграції аграрної освіти, науки та виробництва, для реалізації яких необхідно:

— розробити концепцію інтеграції аграрної освіти, науки та виробництва;

— провести експеримент на базі ряду провідних вузів, практикуючих інтегровану ("освіта — виробництво"; "освіта — наука — виробництво") систему навчання та розробити відповідні положення, що регламентують економічні та інші взаємини в партнерському ланцюжку "наука — освіта — виробництво";

— розробити детальні рекомендації щодо внесення змін до чинного законодавства, на основі концепції та проведеного експерименту з метою усунення перешкод і протиріч інтеграції аграрної освіти, науки та виробництва, а також розвитку інноваційної економіки.

Враховуючи особливості розвитку аграрного ресурсного потенціалу, а також проблеми модернізації сільського господарства, переведення його на інноваційні підходи та принципи розвитку, ми пропонуємо наступне трактування поняття "інтеграція аграрної освіти, науки та виробництва", під яким необхідно розуміти подолання розриву між науковими та освітніми організаціями в процесі виконання суспільно значущих засад виробництва, передачі та поширення знань, яке передбачає акумуляцію всіх ресурсів для забезпечення сталого інноваційного розвитку наукової та освітньої систем країни, а також створення науково-освітніх комплексів, які здатні діяти результативно і успішно вирішувати як дослідні, так і освітні завдання з одночасним розподілом відповідальності за належний розвиток системи професійної підготовки та перепідготовки між інститутами освіти та бізнесу, а також створенням навчально-виробничих комплексів, які здатні задовольнити потреби роботодавців у висококваліфікованих фахівцях.

В умовах різноманіття розвитку інтегрованих структур інноваційного характеру (університетські (академічні) комплекси, інноваційно-технологічні та науково-освітні центри, навчально-науково-виробничі комплекси, кластери та ін.) Відбувається плутанина, а часом і підміна понять і термінів, що визначають сутність інтегрованих формувань, які отримали розвиток в сфері освіти, науки та виробництва.

Тристороння інтеграція науки, освіти та виробництва — це, по суті, ключовий напрям розвитку економіки знань, тому що вона дозволяє ефективно вирішити завдання комплексного своєчасного забезпечення інноваційних процесів. Вона вибудовується на принципах симбіозу, обо-

пільного розвитку, релевантності, функціональності, комутації і сумісності.

В умовах розвитку інтеграційних процесів в сфері аграрної освіти, науки та виробництва найбільшого поширення набули асоціації та автономні некомерційні організації (вони представлені: університетськими та академічними комплексами; науково-освітніми центрами; інформаційно-консультаційними службами); державні наукові установи (представлені науково-дослідними інститутами); товариства з обмеженою відповідальністю (представлені малими інноваційними підприємствами, агрофірмами); акціонерні товариства та кооперативи (представлені агрохолдингами; виробничими сільськогосподарськими кооперативами; споживчими закупівельними, постачальними, обслуговуючими, кредитними кооперативами та ін.).

Різноманіття організаційних форм у сфері розвитку інтеграційних процесів аграрної освіти, науки та виробництва пов'язані з особливостями сільськогосподарського виробництва, різним характером наукових установ, впроваджувальних формувань, консультативних структур та їх зв'язком з сільськогосподарськими товаровиробниками.

У процесі дослідження встановлено, що організаційні форми у сфері інтеграції аграрної освіти, науки та виробництва можуть відрізнятися за такими класифікаційними ознаками:

1) за напрямом інтеграції:

— "аграрний навчальний заклад — суб'єкт господарювання";

— "аграрний навчальний заклад — наукова установа";

— "наукова установа — суб'єкт господарювання";

— "аграрний навчальний заклад — наукова установа — суб'єкт господарювання");

2) за числом партнерів (два або більше двох партнерів);

3) за характером інтеграційних зв'язків (прості, середньої складності, багатосторонні зі складними зв'язками);

4) за системоутворюючим ядром:

— група взаємопов'язаних науково-дослідних установ і виробничих організацій;

— група взаємопов'язаних науково-дослідних установ і виробничих організацій, розташованих у межах одного міста (селища);

— університет (академія);

— університет (академія) — науково-дослідна установа — підприємство;

— факультет (кафедра) — науково-дослідна установа — підприємство);

5) за основною метою створення:

— скорочення періоду від розробки ідеї до її втілення в кінцевий продукт — такі цілі переслідують агротехнополіси і агротехнопарк;

— підвищення ефективності та якості освітнього процесу та проведення наукових досліджень — дані цілі характерні для університетських комплексів, науково-освітніх центрів;

— відтворення чинників продуктивності у вигляді висококваліфікованих фахівців, науково-технічних розробок, високотехнологічної наукоємної продукції — перераховані цілі характерні для навчально-науково-виробничих комплексів;

6) за правовим статусом (державне підприємство, установа, відкрите акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, кооператив, асоціація, спілка тощо);

7) за ступенем економічної самостійності учасників інтеграції (повна самостійність, повна (часткова) залежність);

8) за джерелами фінансування (бюджетні; приватне фінансування);

9) за рівнем (масштабами) функціонування (державний, регіональний, міжрегіональний).

Процес взаємодії між виробниками і споживачами науково-технічної продукції на основі широко розгалуженої мережі різних організаційних форм науково-освітньої та впроваджувальної діяльності передусім має на меті отримати додатковий економічний ефект безпосередньо у виробництві від впровадження досягнень науки і передового досвіду. Цей принцип є головним. На ньому переважно і має грунтуватися формування ринку науково-технічної продукції та інновацій в інтеграційних процесах в сфері аграрної освіти, науки та виробництва.

ВИСНОВКИ

Отже, інтеграція освітніх установ, науково-дослідних інститутів та високоефективних господарюючих суб'єктів відбувається в основному з метою забезпечення якісно нового рівня підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів, активізації та розвитку наукових досліджень та інноваційної діяльності, підвищення їх результативності та ефективності для потреб реального сектора економіки, виховання фахівців з високою культурою мислення, широким кругозором, активним і свідомим ставленням до життя, перетворення університетів і академій в центри підйому і стабілізації економіки, духовного і культурного розвитку регіонів.

Для збереження і розвитку інноваційного потенціалу в агарних навчальних закладах слід проводити дослідження на конкурсній основі, освоювати завершену науково-технічну продукцію, організовувати експериментально-виробниче впровадження. Таким чином, у віданні Міністерства аграрної політики та продовольства України повинні знаходитися установи та підприємства, що виконують державні контрольні, нормативно-правові, інформаційно-консультативні та впроваджувальні функції, а також інші структури, що сприяють впровадженню інновацій. Необхідним є уточнення функцій наукових установ, завдань і пріоритетів в залежності від їх приналежності, інтеграція науково-дослідних інститутів та аграрних вузів, ліквідація неефективних і створення нових наукових установ.

Література:

1. Воловик Д.В. Розвиток системи управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств / Д.В. Воловик // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2014. — № 4. — С. 133—135.

2. Маршалок М.С. Формування та використання ресурсного потенціалу аграрної сфери в контексті розвитку біоекономіки / М.С. Маршалок // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. — 2014. — Вип. 200 (2). — С. 171—175.

3. Офіційний веб-сайт Національної академії аграрних наук України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://naas.gov.ua

References:

1. Volovik, D.V. (2014), "Development of the control system resource potential of agricultural enterprises", Visnik Poltavskoyi derzhavnoyi agrarnoyi akademiyi, vol. 4, pp. 133—135.

2. Marshalok, M.S. (2014), "Formuvannya ta vikoristannya resursnogo potentsialu agrarnoyi sferi v konteksti rozvitku bioekonomiki", Naukoviy visnik Natsionalnogo universitetu bioresursiv i prirodokoristuvannya Ukrayini. Seriya: Ekonomika, agrarniy menedzhment, biznes, vol. 200 (2), pp. 171—175.

3. The official site of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, available at: http://naas.gov.ua (Accessed 07 July 2015).

Стаття надійшла до редакції 08.07.2015 р.

УДК 351.86

А. С. Сицинский,
д. н. гос. упр., профессор, профессор кафедры государственного менеджмента
Национальная академия государственного управления при Президенте Украины
Д. Ю. Юрковский,
аспирант кафедры государственного менеджмента
Национальна академия государственного управления при Президенте Украины

О СОДЕРЖАТЕЛЬНЫХ И ОРГАНИЗАЦИОННЫХ АСПЕКТАХ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ ПОДГОТОВКИ К ПРОВЕДЕНИЮ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПЕРЕГОВОРОВ

A. Sitsinskiy,
doctor of Sciences in public administration, Professor,
Professor of public management National Academy of public administration under the President of Ukraine
D. Yurkovsky,
graduate Department of public administration
National Academy of public administration the President of Ukraine

ABOUT THE CONTENT AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF THE PREPARATORY PROCESS FOR THE INTERNATIONAL NEGOTIATIONS

У статье рассмотрены содержательные и организационные аспекты управления в процессе подготовки к проведению международных переговоров. Раскрыта сущность стратегии переговорного процесса и механизмы её реализации. Рассматриваются основные этапы проведения международных переговоров. Отмечено, что в процессе подготовки к переговорному процессу его участники должны разработать конкретные предложения, отвечающие различным вариантам решения, а также подготовить их аргументацию. Раскрыты вопросы переговорной концепции что является определением основных задач и целей, которые должны быть достигнуты во время переговоров, и разработка градации их приоритетов. В статье поднят вопрос определения уровня проведения переговоров, который зависит от важности обсуждаемых вопросов и предполагает согласование сторонами по дипломатическим каналам вопросов количественного и качественного состава делегаций, функций участников и уровня их представительства.

The article describes the substantial and organizational aspects of management in preparation for international negotiations. The essence of the strategy of the negotiation process and the mechanisms for its implementation. Examines the main stages of international negotiations. It is noted that in preparation for the negotiation process, the participants should develop specific proposals that meet various alternate solutions, and prepare their arguments. Disclosed issues of the negotiation concept is to define the basic objectives and goals to be achieved during the negotiations, and the development of grading their priorities. The article raised the question of determining the level of negotiations which depends on the importance of the issues discussed and involves the agreement of the parties through diplomatic channels of the issues of quantitative and qualitative composition of delegations, roles of participants and their level of representation.

Ключевые слова: международные переговоры, государственное управление переговорным процессом, подготовительный этап переговоров, организация международных переговоров, многосторонние переговоры.

Key words: international negotiations, governance negotiation process, the preparatory phase of the negotiations, the organization of international negotiations, multilateral negotiations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Международные переговоры на сегодняшнем уровне развития мировой цивилизации стали основным способом взаимодействия между государствами и важным механизмом для разрешения различных межгосударственных и международных вопросов (в двустороннем и многостороннем форматах), периодически возникающих в современном мире. Однако их систематическое научное изучение как отдельного и самостоятельного вида международной деятельности началось только в последние двадцать — тридцать лет. При этом в большинстве исследований не уделялось должного внимания вопросам организации государственного управления, а также внедрения эффективных механизмов его реализации в процессе подготовки к международным переговорам. Такая ситуация сложилась по двум причина. Первая — это недостаток документальных источни-

ков, относящихся к подготовительной стадии международных переговоров, а вторая — недооценка важности и влияния этого этапа на ход и результат переговоров. Вследствие вышеизложенного, недостаточная подготовка к международным переговорам влечёт за собой различные риски и угрозы для национальной безопасности страны, связанные прежде всего с проблемами защиты национальных интересов на международной арене.

Анализ последних исследований и публикаций свидетельствует о необходимости дальнейшего изучения и обобщения имеющегося опыта подготовки международных переговоров. На сегодня в отечественной литературе проблемы государственного управления процессом подготовки международных переговоров не нашли своего комплексного развития, что дает основания говорить о не достаточной разработанности данной проблематики в науке "государственное управление".

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Цель статьи — рассмотреть актуальные вопросы управления процессом подготовки к проведению международных переговоров.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА

Международные переговоры — это специфическая форма сотрудничества различных государств. Их используют для изложения позиции своей страны и ознакомления с мнениями других стран по различным аспектам международных отношений, обмена информацией, совместного решения спорных вопросов и нахождения взаимоприемлемого компромисса, налаживания взаимовыгодного сотрудничества в различных сферах, подготовки и заключения международных соглашений и т.п. [1].

Международные переговоры могут быть различными по форме (конгрессы, саммиты, конференции, встречи, сессии, совещания и др.) и по формату (двусторонние или многосторонние).

Сущность стратегии переговорного процесса состоит в создании таких механизмов государственного управления, которые позволяли бы гарантировано защитить национальные интересы своей страны на международной арене. Механизмом реализации этой стратегии является подготовка, организация, проведение переговоров.

Стратегия и механизмы государственно-управленческой деятельности по организации и ведению переговорного процесса отображаются в соответствующих нормативных актах. В зависимости от законодательства конкретной страны это могут быть акты президента, правительства, парламента, министерства иностранных дел или других органов государственной власти.

В этих документах, как правило, предусматривается:

1) определение комплексных организационных и практических задач органам государственной власти, участвующим в организации, подготовке и проведении переговорного процесса;

2) утверждение директив (полномочий) делегации в формате переговорного процесса;

3) формирование повестки дня, программы переговоров и состав делегации;

4) разработка проектов нормативно-правовых актов, которые планируются к обсуждению во время переговоров;

5) вопросы протокольного, организационного и технического обеспечения переговорного процесса.

Государственное управление процессом международных переговоров условно можно разделить на четыре основных этапа:

1) организационный (подготовительный этап);

2) непосредственное проведение переговоров;

3) анализ результатов переговоров и при необходимости — доклад высшему руководству;

4) реализация (использование) достигнутых договоренностей для обеспечения национальных интересов своего государства.

В этой статье рассматриваются основные аспекты государственного управления первого — организационного (подготовительного) этапа международных переговоров.

Данный этап начинается задолго до непосредственной встречи сторон и от того, насколько качественно она будет обеспечена и проведена, в немалой степени зависит конечный итог переговоров.

Подготовка проводится каждой стороной переговорного процесса отдельно, учитывая национальные интересы и приоритеты своего государства, и осуществляется в рамках предоставленных делегациям полномочий и директив. Она может продолжаться от нескольких дней до нескольких лет, в зависимости от специфики вопросов и сложности проблемы, выносимых на обсуждение.

Подготовка ведется, как правило, по двум основным направлениям: содержательному (теоретическому) и организационному.

Первое направление — это собственно подготовка к переговорам, а второе — связано с необходимостью контакта с другой стороной, для согласования обстоятельств проведения переговоров (так сказать "переговоры о переговорах").

Следует указать, что на практике эти два направления реализуются параллельно. Как правило, стороны переговоров, занимаясь содержательной подготовкой, одновременно согласовывают и организационные вопросы (время и место встречи, состав участников, повестка дня и др.).

Содержательная сторона подготовки к переговорам включает:

— анализ проблемы и выяснение интересов сторон, определение существующих BATNA — лучшая альтернатива переговорному решению (аббревиатура от английского Best Alternatives To a Negotiated Agreement). Термин введен в научный оборот М.М.Лебедевой [2];

— будущему решению (соглашению);

— определение вероятных вариантов решения проблемы и согласование интересов сторон;

— внутригосударственное согласование и формулирование переговорной концепции (позиции);

— формирование стратегии и тактики переговоров;

— подготовка предложений и их аргументации;

— разработка необходимых информационных материалов (выступлений, справок, проектов итоговых документов и т.д.).

Прежде чем участники переговоров начнут свою подготовку, необходимо проанализировать проблему, которая будет решаться, выяснить ее суть и определить возможные альтернативные пути ее решения, которые могут потребовать меньше усилий и/или затрат. Эта работа является основополагающим звеном подготовительной работы и главным моментом всей подготовки. Она предполагает выяснение необходимости в переговорах, определение интересов их участников (как своих, так и партнеров), а также позволяет оценить сильные и слабые стороны оппонента. Особенно важен точный анализ и определение интересов сторон в случае переговоров по различным конфликтным ситуациям.

По результатам анализа интересов и возможностей (как собственных, так и партнеров), формируется переговорное пространство, т.е. область возможного соглашения. Иными словами, устанавливается "вилка" между минимально и максимально допустимым вариантами. Важность данного элемента вытекает из главной функции переговоров — взаимного поиска решения существующих проблем. При этом варианты решений могут быть не равнозначными для разных участников переговоров: для одних — более приемлемыми, для других — менее. Но даже учитывая, что стороны путем взаимных компромиссов стараются достичь взаимовыгодного соглаше-

ния, должен быть разработан план действий на случай, если договоренности все-таки не будут достигнуты [2].

Главной задачей следующего этапа теоретической подготовки — разработки переговорной концепции — является определение основных задач и целей, которые должны быть достигнуты во время переговоров, и разработка градации их приоритетов. От того, насколько конкретно и ясно будут поставлены задачи, зависит качество и полнота их выполнения. Результатами проделанной работы должно стать формулирование согласованной на межведомственном уровне четкой переговорной позиции делегации по каждому вопросу, вынесенному на переговоры. В переговорной практике под позицией обычно понимается официальная точка зрения делегации на переговорах [3].

Однако следует отметить, что на практике не всегда внутригосударственное (межведомственное) согласование позиции, которое еще называют "внутренними переговорами", завершается успешно — выработкой единой платформы. Во время "внутренних переговоров" иногда могут возникнуть сложности более серьезные, чем в ходе переговоров "внешних". В этом случае государственный орган, координирующий подготовку к переговорам, должен обеспечить консенсус мнений и найти наиболее рациональное решение в рамках предоставленных ему полномочий и директив, исходя исключительно из национальных интересов государства [5].

После этого можно приступать к формированию стратегия и тактика ведения переговоров.

В процессе подготовки к переговорному процессу его участники должны разработать конкретные предложения, отвечающие различным вариантам решения, а также подготовить их аргументацию. Эти предложения становятся ключевыми элементами позиции. Даже самая лучшая идея, которая не облечена в понятную форму, может кануть в лету. Формулировка предложений должна быть краткой, ясной и недвусмысленной, а их аргументация — четкой и объективной.

Большое внимание на подготовительном этапе должно уделяется вопросам информационного обеспечения переговоров, в частности подготовки пакета информационно-справочных материалов, к которым можно отнеси:

— справки о стране, с представителями которой проводятся переговоры, ее политическом устройстве и государственном аппарате, обычаях, традициях и протокольных нормах;

— аналитические материалы о национальном законодательстве другой переговорной стороны, двусторонних и многосторонних договорах и соглашениях, которые заключались между участниками переговоров (а иногда между участниками и третьими государствами) по обсуждаемой проблематике;

— справки о хронологии, текущем состоянии и перспективах переговорного процесса;

— выдержки из научной литературы;

— биографические справки на участников переговорного процесса, с которыми планируется встреча, их политические портреты;

— тезисы выступлений на переговорах, а при возможности или необходимости — их мультимедийное сопровождение;

— проекты документов, которые планируются подписать по итогам встречи (если такие имеются);

— другие материалы по необходимости.

Кроме того, практический опыт показывает, что чрезвычайно большое влияние на ход и результаты переговоров может оказывать широкая и продуманная информационная кампания в средствах массовой информации. При этом очень важно учитывать как внутригосударственную ситуацию в странах-переговорщиках, так и значимые внешнеполитические факторы.

Завершается содержательная (теоретическая) часть подготовки формулированием инструкций участникам переговоров, в которых помимо указания основных элементов позиции, определения характер и основные пути достижения поставленных целей задач.

Что касается организационной стороны подготовки к переговорам, то в первую очередь следует отметить следующее: четкая организация переговоров — ключ к их эффективности. Как правило, эта работа включает:

— выбор места и времени встречи;

— согласование программы, повестки дня и, по возможности, итоговых документов переговоров;

— определение уровня проведения переговоров;

— формирование делегации;

— протокольное обеспечение.

Выбирая место и время переговоров, необходимо определит страну, где они будут проходить, наиболее подходящий город, здание и помещение в нем, обеспечить приемлемые условия для размещения (проживания) делегаций, а также согласовать время начала встречи.

При этом переговоры могут проходить как в одной из стран-участников, так и, в отдельных случаях, в нейтральной стране. Город и здание выбирает, как правило, приглашающая сторона. Для проведения переговоров необходимо выделять отдельное помещение, достаточное для размещения всех участников, а сами переговоры должны быть лимитированы по времени. Не ограниченные по продолжительности переговоры являются свидетельством неподготовленности и формального отношении к ним со стороны инициатора переговоров, его низком профессионализме и неуважении к своим партнерам.

Организовывая переговорный процесс, его участники большое внимание должны уделить подготовке и согласованию программы переговоров, повестке дня и, безусловно, проектов документов, которые будут обговариваться (а при необходимости — разработке их альтернативных вариантов).

Решение этих вопросов зачастую определяет успех или провал переговоров.

Определение уровня проведения переговоров зависит от важности обсуждаемых вопросов и предполагает согласование сторонами по дипломатическим каналам вопросов количественного и качественного состава делегаций, функций участников и уровня их представительства.

Как правило, международные переговоры проводятся на следующих уровнях:

1) межгосударственный (самый высокий уровень), который предусматривает участие в переговорном процессе руководителей государств;

2) межправительственный, предусматривающий участие руководителей правительств стран или правительственных уполномоченных;

3) руководства внешнеполитических ведомств стран;

4) делегаций (экспертных групп).

Главная роль при этом принадлежит переговорам на высшем уровне, в ходе которых принимаются ключевые стратегические решения в межгосударственных отношениях.

Персональный состав делегации определяются уровнем переговоров, международным протоколом и традициями. При этом общим правилом является обязательное соблюдение сторонами паритета в статусе и персональном составе делегаций.

Делегация обычно состоит из: главы делегации, его заместителей, экспертов (советников), технического и обслуживающего персонала.

Важными критериями при составлении делегации являются профессионализм и психологическая совместимость

ее членов. Только в этом случае можно добиться, чтобы все участники на переговорах работали слаженно и четко, как одна команда. В то же время на практике количественный состав делегации зависит от самых разнообразных, часто случайных факторов, иногда трудно поддающихся анализу.

Особое место в организации переговорного процесса занимают протокольные аспекты. К ним можно отнести: процедуру встречи гостей, способ их доставки к месту переговоров (размещения), подготовку помещения для переговоров с надлежащим образом установленными символами и атрибутами государств, план рассадки делегаций и другие аспекты. Важным может быть даже вопрос — кто за кем входит в помещение, кто, где и в какой последовательности садится за стол переговоров.

Эти вопросы только на первый взгляд кажутся не сложными. Однако они четко регламентированы международным протоколом, а их решением занимаются специальные службы.

В частности можно указать, что двусторонние переговоры проводятся за прямоугольным столом, в центре которого напротив друг друга сидят главы делегаций, справа и слева от них — члены делегаций по рангам по нисходящей, в торцах стола — секретари. Переводчик сидит слева или позади от главы делегации.

Традиционно гости занимают места лицом к окну, спиной к двери. При неофициальной встрече предпочтительнее смешанная рассадка ее участников, поскольку это облегчает откровенный обмен мнениями.

На многосторонних переговорах возможны различные варианты. В зависимости о формы стола порядок рассадки определяется в алфавитном порядке официального языка переговоров (встречи).

При проведении переговоров важнейшее значение имеет правильный выбор языка общения. Если все участники свободно владеют одним и тем же языком, то проблем не возникнет. Если же языковая среда различна, то как правило, переговоры ведутся на языке принимающей стороны с участием переводчика.

Кроме того, принимающая сторона должна организовать транспортное обеспечение делегаций, техническое обеспечение переговоров, в т.ч. перевод выступлений на рабочие языки встречи (при необходимости) и доступ к различным каналам связи (телефон, факс, Интернет); предусмотреть буфетное обеспечение встречи и культурную программу для участников переговоров, а в отдельных случаях — и их охрану.

Эти мероприятия должны обеспечить комфортные условия для участников переговоров, и минимизировать воздействие внешних факторов, которые могут отвлекать или усложнять работу делегаций [4].

На современном этапе развития цивилизации и постоянном ускорении процессов глобализации закономерно увеличивается количество многосторонних международных переговоров, организация которых априори на порядок сложнее, чем двухсторонних, и занимает больше времени и усилий.

Как правило, на многосторонних переговорах параллельно работает целый ряд различных рабочих органов (комиссий, комитетов и т.п.), что зачастую является необходимым условием для достижения положительного результата, но в определенной мере усложняет вопрос координации общей работы [6].

Практика показывает, что в таких случаях целесообразно создавать неформальный (или даже формальный) секретариат (или другой орган), члены которого будет заниматься оперативным решением организационных вопросов и вопросов всестороннего обеспечения многостороннего переговорного процесса.

Таковыми являются основные черты организационной части подготовки переговорного процесса. Их соблюдение создает предпосылки для достижения позитивного результата переговоров.

ВЫВОДЫ

Переговоры в международной жизни занимают важное место, потому что через них выражается смысл и направленность международной политики государства. Они справедливо относятся к древнейшим видам международных отношений и являются формой официального общения между представителями правительств и народов, одним из наиболее действенных средств урегулирования споров и конфликтных вопросов. Поэтому механизмы управления переговорным процессом должны быть направлены на эффективную защиту национальных интересов своего государства.

Одним из важнейших принципов конструктивного ведения международных переговоров является умение идти на взаимные уступки и компромиссы в рамках предоставленных делегациям директив и полномочий.

Кроме того, умение подготовиться к переговорам, возможно, наиболее важное из всех основных качеств, которыми необходимо обладать для проведения успешных переговоров. Если делегация будет подготовлена надлежащим образом, то сможет вести переговоры с позиции силы аргументированной позиции. Вооружившись фактами и справочной информацией, переговорщики значительно усиливают свои позиции и находят слабые места у своих коллег-оппонентов. Исходя из вышеизложенного, внедрение эффективных механизмов управления в процессе подготовки международных переговоров является важной государственной задачей.

Литература:

1. Зонова Т. В. Современная модель дипломатии: Истоки становления и перспективы развития. РОССПЭН. — М., 2003.

2. Лебедева М.М. Технология ведения переговоров: Учеб. пособие для студентов вузов / М.М. Лебедева. — М.: Аспект Пресс, 2010. — 192 с.

3. Белланже Л. Переговоры. — Пятое издание. — Санкт-Петербург: Нева, 2003. — 128 с.

4. Исраэлян В.Л. Дипломаты лицом к лицу / В.Л. Исраэлян. — М.: Международные отношения, 1990. — 352 с.

5. Ковалев А.Г. Азбука дипломатии / А.Г. Ковалев. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Интерпракс, 1993. — 240 с.

6. Загорский А.В., Лебедева М.М. Теория и методология анализа международных переговоров. — М.: МГИМО, 1989.

References:

1. Zonova, T. V. (2003), Sovremennaja model' diplomatii: Istoki stanovlenija i perspektivy razvitija [The modern model of diplomacy: Sources of formation and development prospects], ROSSPEN, Moscow, Russia.

2. Lebedeva, M. M. (2010), Tehnologija vedenija peregovorov: Ucheb. posobie dlja studentov vuzov [Technology of negotiation], Aspect Press, Moscow, Russia.

3. Bellange, L. (2003), Peregovory [Negotiations], 5rd ed, Neva, Saint-Petersburg, Russia.

4. Israelian, V. L. (1990), Diplomaty licom k licu [Diplomats face-to-face], Moscow, Russia.

5. Kovalev, A. G. (1993), Azbuka diplomatii [The ABC of diplomacy], 5rd ed, Interprets, Moscow, Russia.

6. Zagorski, V. A. and Lebedeva, M. M. (1989), Teorija i metodologija analiza mezhdunarodnyh peregovorov [Theory and methodology of the analysis of international negotiations], MGIMO, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2015 р.

УДК 315.86

М. М. Шевченко,
к. філос. н., доцент, доцент кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою, Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
А. О. Пелих,
аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою, Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАГУВАННЯ НА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНИМ ІНТЕРЕСАМ

M. Shevchenko,
Ph.D., associate professor, assistant professor of the Department of globalistics, European integration and national security administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv
A. Pelykh,
postgraduate student of the Department of globalistics, European integration and national security administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv

METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE FUNCTIONING OF THE STATE MECHANISM OF RESPONSE TO THE THREATS TO THE NATIONAL INTERESTS

У статті розглянуто методологічні підходи до оцінювання ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам, а також окреслено коло методологічних проблем побудови системи показників такого оцінювання.

Порівняльний аналіз підходів до оцінювання ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам, а саме: економічного, соціального, правового, соціально-орієнтовного, експертного, прагматичного, дозволив визначити останній як найбільш перспективний. Прагматичний підхід не вичерпується лише розрізненням ефективності результативної і економічної, а й дозволяє визначити цільову ефективність державної політики з точки зору відповідності її цілей нормативним ідеалам і ціннісним нормам, що приймається конкретним суспільством на певному етапі його розвитку. Автором запропоновано розрізняти загальну і поточну ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам.

In the article the author examines the methodological approaches to evaluation of the effectiveness of the functioning of the state mechanism of response to the threats to the national interests. Also the author defines the area of the methodological problems of the construction of scorecard of such evaluation.

Comparative analysis of the approaches to evaluation of the effectiveness of the functioning of the state mechanism of response to the threats to the national interests, namely economic, social, legal, socially oriented, expert, pragmatic, allowed defining the last one as the most promising. Pragmatic approach is not confined only to distinction of the resulting and economical effectiveness, but also allows defining purposeful effectiveness of the public policy from the point of view of correspondence of its aims to the normative ideals and value standards, which are accepted by the certain society on the certain stage of its development. The author suggests to distinguish between general and current effectiveness of the functioning of the state mechanism of response to the threats to the national interests.

Ключові слова: ефективність, ефективність системи забезпечення національної безпеки, державний механізм реагування на загрози національним інтересам, підходи до оцінки ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам, види ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам.

Key words: effectiveness, effectiveness of the system of national security provision, state mechanism of response to the threats to the national interests, approaches to evaluation of the effectiveness of the functioning of the state mechanism of response to the threats to the national interests, types of effectiveness of the functioning of the state mechanism of response to the threats to the national interests.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У Стратегії національної безпеки України зазначено про необхідність створення ефективного механізму реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці [1]. Ця обставина і визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями дослідження проблем теорії та практики державного управління національною безпекою України.

Таблиця 1. Підходи до оцінки ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам

Підхід	Основний характер оцінки ефективності	База для формування оцінки
Правовий	Оцінюється відсутність правових порушень під час діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки в процесі державного реагування на загрози національним інтересам	Дані перевірок податкових, контрольно-ревізійних, прокуратури, інших контролюючих органів
Соціально-орієнтований	Оцінюється наявність або відсутність скарг, а також позитивні відгуки громадян про діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки в процесі державного реагування на загрози національним інтересам	Аналіз звернень громадян, публікацій в пресі, опитування громадської думки
Експертний	Включення різних методів оцінки, основою яких є думка компетентних працівників про суспільну корисність і ефективність діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки в процесі державного реагування на загрози національним інтересам	Відомості, необхідні для проведення експертизи
Прагматичний	На основі оцінки кількісних і якісних показників оцінюється безпосередньо результат діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки, що були залучені до виконання завдань щодо державного реагування на загрози національним інтересам	Статистичні дані та інші відомості про результати діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки

Адже недосконаліть правового, інституційного та науково-методичного забезпечення національної безпеки гальмує не лише створення ефективного державного механізму реагування на загрози національним інтересам, а й успішну реалізацію стратегії реформ "Україна — 2020" [2].

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що питанням підвищення ефективності державного реагування на загрози національним інтересам України присвячено чимало наукових праць вітчизняних дослідників, а саме: Г.П. Ситника, О.М. Суходолі, О.В. Устименка [3], А.І. Семенченка [4], В.Ю. Богдановича [5], В.О. Косевцова, В.М. Телелима, А.А Лобанова [6] та інших. Зокрема в [3] вказується на актуальну проблему у державному реагуванні на загрози національним інтересам України — відсутність методологічного забезпечення такого реагування. В [4] запропоновано модель оцінювання поточної ефективності державної політики захисту життєво важливих національних інтересів та обгрунтовано варіанти її підвищення. В [5] запропоновано системні показниками оцінки ефективності функціонування системи забезпечення воєнної безпеки держави відповідно до визначених стратегічних завдань. В [6] запропоновано підхід до оцінювання ефективності функціонування системи забезпечення воєнної безпеки, який базується на залежності ефективності системи від властивостей, що характеризують механізм функціонування цієї системи.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Незважаючи на значну кількість робіт, в яких розглядаються актуальні питання підвищення ефективності державного реагування на загрози національним інтересам України, на сьогодні ще обмаль праць в яких би розглядалися методологічні проблеми оцінювання ефективності функціонування механізму державного реагування на загрози національним інтересам.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розгляд методологічних підходів до оцінювання ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Попередньо зауважимо, що для оцінки ефективності діяльності органів державного управління, що опікуються питаннями національної безпеки можуть бути використані два підходи — економічний та соціальний [3; 4].

У рамках економічного підходу під ефективністю (економічна ефективність) будемо розуміти кількісну оцінку відношення ефекту державного реагування на загрози національним інтересам до витрат в конкретних умовах: економія, що отримується за рахунок оптимізації і раціоналізації діяльності. Економічна ефективність характеризує збереження зусиль, засобів при функціонуванні діючих систем забезпечення безпеки в заданих умовах.

У рамках соціального підходу під ефективністю (соціальна ефективність) будемо розуміти якісну оцінку функціонування механізму державного реагування на загрози національним інтересам, що виражає відповідність мети діяльності органів державної влади, які опікуються питаннями забезпеченням безпеки у відповідних сферах суспільного життя інтересам людини, суспільства, держави.

У державному управлінні національною безпекою головним результатом діяльності органів державної влади здебільшого є соціальний ефект, під яким зазвичай розуміється створення безпечних умов для населення на території держави та за її межами, захист інтересів людини, суспільства, держави [7; 8]. У багатьох випадках соціальний ефект не піддається кількісному виміру (на відміну від економічного), і його визначають тими якісними зрушеннями, які відбуваються в державі. Він вимірюється непрямими результатами, наприклад, стабілізацією економічної та суспільно-політичної систем, покращенням соціально-психологічної обстановки тощо.

Проте необхідно зазначити, що зведення оцінки ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам до оцінки тільки економічного і соціального ефекту досить вузько інформує про реальний стан справ. Це пов'язано з тим, що ефективність функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам не може бути виміряна якимнебудь одним показником, а визначається як результат складної взаємодії різних чинників: природних, людських, соціально-економічних, екологічних, гуманітарних та ін., що чинять вплив на прийняття і реалізацію державно-управлінських рішень. При цьому складність вироблення і виміру об'єктивних показників ефективності функціонування дер-

Таблиця 2. Ефективність функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам

Види ефективності	Зміст окремих видів ефективності
Загальна ефективність:	
Загальна соціальна ефективність функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам	Безпека людини, суспільства, держави. Належний рівень і якість життя населення. Суспільно-політична стабільність
Поточна ефективність:	
Цільова ефективність державного механізму реагування на загрози національним інтересам у відповідній сфері	Міра досягнення основних цілей державного реагування на загрози національним інтересам у відповідній сфері
Результативна ефективність державного механізму реагування на загрози національним інтересам у відповідній сфері	1. Структурна відповідність складових державного механізму реагування на загрози національним інтересам визначеним функціям та завданням системи забезпечення національної безпеки у відповідній сфері. 2. Здатність складових державного механізму реагування на загрози національним інтересам до виконання завдань за призначенням. 3. Тривалість державного реагування на виявлені загрози національним інтересам у відповідних сферах. 4. Організаційно-технічний рівень системи державного реагування на загрози національним інтересам у відповідній сфері
Витратна ефективність державного механізму реагування на загрози національним інтересам у відповідній сфері	Відношення ефекту державного реагування на загрози національним інтересам до витрат в конкретних умовах

жавного механізму реагування на загрози національним інтересам визначається наступними особливостями:

— специфікою держави як складного суб'єкту управління, що має ієрархічну структуру;

— труднощами формалізованого опису політичних, соціально-економічних та гуманітарних процесів, що відбуваються в державі;

— складністю отримання достовірної початкової інформації;

— труднощами виміру окремих показників, які мають комплексний, узагальнений характер.

Усі ці труднощі об'єктивні. Так, стан узагальненого показника залежить і від стану його складових, і від їх взаємовпливу. Але у багатьох випадках є можливість визначення ефективності роботи органів державної влади і загальної ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам як деякої інтегральної суми ефективностей. Це у свою чергу дозволяє розрізнити загальну і поточну ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам. Загальна ефективність — це рівень захисту національних інтересів. Поточна ефективність визначається ефективністю роботи органів державної влади, яка полягає в розробці, прийнятті і організації виконання управлінських рішень щодо державного реагування на загрози національним інтересам у відповідних сферах.

Для оцінки ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам, тобто пов'язаною тільки з безпосередньою дією органів державної влади на процеси в суспільстві, можуть використовуватися різні підходи, що відображають ті або інші критерії ефективності (табл. 1).

Перші три підходи з наведених в таблиці 1 можна використовувати шляхом аналітичного формування на основі інтеграції в єдине ціле об'єктивних і суб'єктивних оцінок. Окремий інтерес представляє прагматичний підхід, оскільки він потенційно найбільш об'єктивний і повинен бути, на нашу думку, визначальним в оцінці ефективності державного механізму реагування на загрози національним інтересам. Проте для обгрунтованої оцінки ефективності діяльності держави як "бюджетної установи" на основі прагматичного підходу потрібні нормативи по кожному з видів послуг або єдина база для порівняння, що нині відсутні в Україні. Тому в сьогоднішніх умовах можливе проведення тільки часткової оцінки ефективності на основі прагматичного підходу. Для цього можуть бути використані методи:

— метод оцінки загальної ефективності державної політики захисту національних інтересів;

— метод оцінки поточної ефективності, що включає в себе оцінку цільової, результативної і витратної ефективності функціонування державного реагування на загрози національним інтересам у відповідних сферах;

— метод оцінки співвідношення цільової, результативної і витратної ефективності.

Зазначимо, що основними видами оцінки ефективності державного механізму реагування на загрози національним інтересам можуть бути:

1. Загальна соціальна ефективність державного механізму реагування на загрози національним інтересам, що передбачає комплексну оцінку рівня захисту національних інтересів.

2. Поточна ефективність державного механізму реагування на загрози національним інтересам у різних сферах, що включає в себе:

а) цільову ефективність, тобто оцінку міри досягнення основних цілей державного реагування на загрози національним інтересам у відповідній сфері;

б) результативну ефективність, тобто оцінку структурної відповідності та здатності складових державного механізму реагування на загрози національним інтересам до виконання завдань за призначенням, а також тривалість державного реагування на виявлену загрозу;

в) економічну (витратну) ефективність державного механізму реагування на загрози національним інтересам у різних сферах, тобто оцінку відношення ефекту державного реагування на загрози національним інтересам до витрат у конкретних умовах: економія, що отримується за рахунок оптимізації і раціоналізації діяльності (табл. 2).

Загальна соціальна ефективність функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам виражається в динаміці відстоювання на-

ціональних інтересів. При визначенні загальної соціальної ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам використовуються різноманітні методики за оцінкою якості відстоювання національних інтересів [4 — 6; 9 — 16]. Вони представляють собою експертні дослідження у сфері національної безпеки, соціологічні дослідження по вивченню суспільної думки щодо рівня забезпечення безпеки людини, суспільства, держави, а також існує низка методик, що грунтуються на кількісних методах і використовують статистичні дані.

Для ефективного функціонування й об'єктивного контролю в правовому просторі держави повинна бути визначена система показників оцінювання ефективності функціонування системи забезпечення національної безпеки. Така система показників буде ієрархічною й багатовимірною. На верхньому рівні будуть комплексні (системні) показники, на нижніх — окремі часткові показники, за допомогою яких будуть оцінюватися окремі елементи системи забезпечення національної безпеки або виконання ними окремих функцій.

Кожен показник визначається, як правило, на рік і повинен мати три градації [5, с. 280—281]:

— необхідний — установлюється в правовому просторі та закріплюється відповідними нормативно-правовими актами;

— запланований — визначений відповідно до встановленого рівня загрози та запланованого рівня фінансування сектору безпеки і оборони;

— реалізований — реально забезпечений наявними силами й способами при реально виділених ресурсах і фінансах (для оцінювання реалізованого показника розробляються в кожному випадку відповідні методики й інструкції).

Найбільш інтегральним показником повинен слугувати рівень національної безпеки (необхідний або життєво-необхідний, запланований і реально забезпечений за певний проміжок часу).

Заплановану ефективність системи забезпечення національної безпеки держави відповідно до встановленого обсягу фінансування тоді доцільно оцінювати по співвідношенню.

$$E_p = \frac{\text{Запланований рівень національної безпеки } K_p}{\text{Необхідний (життєво-необхідний) рівень національної безпеки } K_r \ (K_g)} \quad \text{за умови передбаченого фінансування й при припустимому матеріальному збитку, екологічних і людських втратах} \qquad (1).$$

Встановленням допустимої межі реальної ефективності системи забезпечення національної безпеки можна більш конкретно визначити сфери й рівні відповідальності керівних, адміністративних й забезпечуючих органів, а також посадових осіб у системі забезпечення національної безпеки.

Досить часто науковці вважають, що відношення досягнутих результатів до поставленої мети (цільова ефективність) і відношення ресурсів до цих результатів (витратна і ресурсна ефективність) вичерпують ефективність державного управління [4]. Проте прагматичний підхід не вичерпується тільки розрізненням ефективності результативної (доцільної) і економічної (витратної). Крім того, недостатньо говорити про доцільність і результативність витрат. Тут необхідно враховувати й результати аналізу обгрунтованості самих цілей діяльності, тобто ефективності державної політики з точки зору відповідності її цілей нормативним ідеалам і ціннісним нормам, що приймається суспільством на певному етапі його розвитку. Ця ефективність названа цільовою. Тому комплексному поняттю ефективності (Ек) згідно з вказаним методом прагматичного підходу відповідає вираження:

Ек = Еп х Ер х Ез,

де Еп = П/Ц, Ер = Ц/Р, Ез = Р/З (2).

Показник Еп визначає цільову ефективність і розраховується як відношення цілей до потреб, ідеалів і норм. Показник Ер визначає результативну ефективність і розраховується як відношення досягнутого результату до переслідуваних цілей. Нарешті, показник Ез слугує для визначення витратної ефективності і разраховується як відношення витрат до досягнутих результатів.

Вказаний метод дозволяє точніше оцінювати діяльність органів державної влади у сфері реагування на загрози національним інтересам, що підвищує практичну значущість результатів цієї оцінки. Проте ряд показників не завжди можливо з необхідною точністю визначити, що в основному відноситься до якісних значень. Тому при використанні прагматичного підходу вбачається доцільним також застосування методу оцінки ефективності державного механізму реагування на загрози національним інтересам на основі оцінки ефективності управління в кожній складовій державного механізму реагування. В цьому випадку завдання зводиться до вирішення часткових завдань оцінки ефективності державного механізму реагування на загрози національним інтересам в окремих сферах державної діяльності і виведенню сукупної оцінки на основі рейтингових значень важливості окремих сфер. Рейтингові значення в кожному випадку можуть бути визначені експертно, виходячи з актуальності окремих проблем в державі і в певний період часу.

ВИСНОВКИ

1. Порівняльний аналіз підходів до оцінювання ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам, а саме економічного, соціального, правового, соціально-орієнтовного, експертного, прагматичного, дозволив визначити останній як найбільш перспективний.

2. Автором запропоновано розрізняти загальну і поточну ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам. Загальна ефективність — це рівень захисту національних інтересів. Поточна ефективність визначається ефективністю роботи органів державної влади, яка полягає в розробці, прийнятті і організації виконання управлінських рішень щодо державного реагування на загрози національним інтересам у відповідних сферах.

3. Прагматичний підхід не вичерпується лише розрізненням ефективності результативної (доцільної) і економічної (витратної), а й дозволяє визначити цільову ефективність державної політики з точки зору відповідності її цілей нормативним ідеалам і ціннісним нормам, що приймається конкретним суспільством на певному етапі його розвитку. Тобто, запропонований метод оцінки комплексної ефективності дозволяє точніше оцінювати діяльність органів державної влади у сфері реагування на загрози національним інтересам, що значно підвищує практичну значущість результатів цієї оцінки.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачається у визначенні кількісних та якісних показників оцінки ефективності функціонування механізму державного реагування на загрози у сферах життєдіяльності суспільства.

Література:

1. Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України" від

26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/2872-015-19070

2. Указ Президента України "Про Стратегію сталого розвитку "Україна — 2020" від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/52015-18245

3. Державне реагування на загрози національним інтересам України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання: матеріали круглого столу (Київ, 19 лютого 2014 р.) / За ред. К.О. Ващенка, Г.П. Ситника. — К.: НАДУ, 2014. — 170 с.

4. Семенченко А.І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія / А.І. Семенченко. — К.: Вид-во НАДУ, 2008. — 428 с.

5. Богданович В.Ю. Теоретические основы анализа проблем национальной безопасности государства в военной сфере: монографія / В.Ю. Богданович. — К.: Основа, 2006. — 296 с.

6. Косевцов В.О. До питання оцінювання ефективності функціонування системи забезпечення воєнної безпеки держави / В.О. Косевцов, В.М. Телелим, А.А Лобанов // Наука і оборона. — 2010. — № 3. — С. 8—12.

7. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою України: монографія / Г.П. Ситник. — К.: Вид-во НАДУ, 2004. — 408 с.

8. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія / Г.В. Новицький. — К.: Інтертехнологія, 2008. — 496 с.

9. Вплив глобальних політичних, енергоресурсних та екологічних змін на воєнну безпеку держави: монографія / [В.В. Зубарєв, О.П. Кутовий, О.О. Свергунов, С.М. Химченко]. — К.: Інтертехнологія, 2009. — 256 с.

10. Україна 2020: гуманітарні виміри безпеки. — К.: УІПП, 2012. — 27 с.

11. Гуманітарна експертиза: круглий стіл (частина перша): круглий стіл // Філософська думка. — 2004. — №6. — С.134—156.

12. Гуманітарна експертиза: круглий стіл (частина друга): круглий стіл // Філософська думка. — 2005. — №1. — С.137—159.

13. Баланда А. Соціальні детермінанти національної безпеки України: монографія / Анатолій Баланда. — К.: Вид-во Національної бібліотеки ім. Вернадського, 2008. — 413 с.

14. Проблеми комплектування Збройних Сил України військовослужбовцями служби за контрактом: соціальний аспект аналізу: монографія / [Т.Д. Глушкова, І.С. Печенюк, В.П. Фатенко та ін.]; за заг. ред. М.М. Шевченка. — К.: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2007. — 172 с.

15. Безпека сталого розвитку України: побудова в умовах глобальних викликів: монографія / [В.О. Ананьїн, В.В. Горлинський, О.О. Пучков та ін.]; за заг. ред. В.О. Ананьїна. — К.: ІСЗЗІ НТУУ "КПІ", 2009. — 271 с.

16. Економічна безпека України в умовах глобальних викликів: монографія / [А.А. Мазаракі, О.П. Корольчук, Т.М. Мельник та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. — К.: КНТЕУ, 2010. — 718 с.

References:

1. The President of Ukraine (2015), Decree of the President of Ukraine "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine on May 6, 2015 "On National Security Strategy of Ukraine", available at: http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070 (Accessed 20 July 2015).

2. The President of Ukraine (2015), Decree of the President of Ukraine "On the Strategy for Sustainable Development "Ukraine — 2020", available at: http://www.president.gov.ua/documents/52015-18245 (Accessed 20 July 2015).

3. Derzhavne reahuvannia na zahrozy natsional'nym interesam Ukrainy: aktual'ni problemy ta shliakhy ikh rozv'iazannia [State response to the threats to the national interests of Ukraine: urgent problems and their solutions], materialy kruhloho stolu [roundtable matter], NADU, Kyiv, Ukraine, 19.02.2014, 170 p.

4. Semenchenko, A.I. (2008), Metodolohiia stratehichnoho planuvannia u sferi derzhavnoho upravlinnia zabezpechnniam natsional'noi bezpeky Ukrainy [The methodology of strategic planning in the sphere of state management of Ukrainian national security maintenance], Vyd-vo NADU, Kyiv, Ukraine.

5. Bogdanovich, V.Ju. (2006), Teoreticheskie osnovy analiza problem nacional'noj bezopasnosti gosudarstva v voennoj sfere [The theoretical framework for the analysis of problems of national security in the military sphere], Osnova, Kyiv, Ukraine.

6. Kosevtsov, V.O. Telelym, V.M. and Lobanov, A.A. (2010), "On the issue of evaluating the effectiveness of the system of military security of the state", Nauka i oborona, vol. 3, pp. 8—12.

7. Sytnyk, H.P. (2004), Derzhavne upravlinnia natsional'noiu bezpekoiu Ukrainy [Public administration of national security of Ukraine], Vyd-vo NADU, Kyiv, Ukraine.

8. Novyts'kyj, H. V. (2008), Teoretyko-pravovi osnovy zabezpechennia natsional'noi bezpeky Ukrainy [Theoretical and legal foundations of national security of Ukraine], Intertekhnolohiia, Kyiv, Ukraine.

9. Zubariev, V.V. Kutovyj, O.P. Sverhunov, O.O. and Khymchenko, S.M. (2009), Vplyv hlobal'nykh politychnykh, enerhoresursnykh ta ekolohichnykh zmin na voiennu bezpeku derzhavy [The impact of global political, energy resources and environmental changes on the military security of the state], Intertekhnolohiia, Kyiv, Ukraine.

10. Ukraina 2020: humanitarni vymiry bezpeky [Ukraine 2020: Human Dimension of Security], (2012), UIPP, Kyiv, Ukraine.

11. Humanitarna ekspertyza: kruhlyj stil (chastyna persha) [Humanitarian expertise: round table (Part One)], (2004), Filosofs'ka dumka, vol. 6, pp. 134—156.

12. Humanitarna ekspertyza: kruhlyj stil (chastyna druha) [Humanitarian expertise: round table (Part Two)], (2005), Filosofs'ka dumka, vol. 1, pp. 137—159.

13. Balanda, A. (2008), Sotsial'ni determinanty natsional'noi bezpeky Ukrainy [Social determinants of national security of Ukraine], Vyd-vo Natsional'noi biblioteky im. Vernads'koho, Kyiv, Ukraine.

14. Hlushkova, T.D. Pecheniuk, I.S. Fatenko, V.P. and Shevchenko, M.M. (2007), Problemy komplektuvannia Zbrojnykh Syl Ukrainy vijs'kovosluzhbovtsiamy sluzhby za kontraktom: sotsial'nyj aspekt analizu [Problems of the Armed Forces of Ukraine military contract service: social impact analysis], Naukovo-doslidnyj tsentr humanitarnykh problem Zbrojnykh Syl Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

15. Anan'in, V.O. Horlyns'kyj, V.V. and Puchkov, O.O. (2009), Bezpeka staloho rozvytku Ukrainy: pobudova v umovakh hlobal'nykh vyklykiv [Safety sustainable development of Ukraine: the construction in terms of global challenges], ISZZI NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.

16. Mazaraki, A.A. Korol'chuk, O.P. and Mel'nyk, T.M. (2010), Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hlobal'nykh vyklykiv [The economic security of Ukraine in conditions of global challenges], KNTEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2015 р.

УДК 061.2:005.941(1-87)(477)

К. С. Павлюк,
здобувач кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ ПРАКТИКИ

K. Pavliuk,
post-graduate student of the department of globalization, european integration and national security management,
National Academy of Public Administration under the Office of the President of Ukraine

THE VOLUNTEER MOVEMENT: AN INTERNATIONAL EXPERIENCE AND NATIONAL PRACTICES

У статті розглядаються підходи до організації волонтерської роботи в Україні та за кордоном. Розглянута діяльність волонтерів в умовах протистояння представників громадянського суспільства із бюрократичною системою, діяльності сепаратистських рухів на Півдні та Сході України та зовнішньої військової агресії, котра поставила під загрозу існування України як національної держави

The paper focuses on approaches towards organization of voluntary work in Ukraine and abroad. The article consideres the volunteers activity in conditions of confrontation of representatives of civil society with bureaucracy system of separatist movements in the south and east of Ukraine, and foreign military aggression which endangered the existence of Ukraine as a nation state.

Ключові слова: волонтерський рух, волонтерство, волонтерська діяльність, волонтерські ініціативи, волонтери, громадянське суспільство.
Key words: volunteering, volunteerism, volunteer activities, volunteer initiatives, volunteers, civil society.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з важливих рис нашого часу є розвиток волонтерського руху, котрий залучає громадян до участі в зміні всіх сфер життя на краще, формування нових відносин у суспільстві, що в цілому сприятиме вирішенню проблем сьогодення. Волонтерська діяльність є основою побудови та розвитку громадянського суспільства. Вона втілює в себе найшляхетніші прагнення людства — прагнення миру, свободи, безпеки та справедливості для всіх людей.

Світове співтовариство визнає волонтерський рух способом збереження та зміцнення загальнолюдських цінностей, реалізації прав і обов'язків громадян, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу. У Всесвітній Декларації Волонтерства відзначається, що волонтерська діяльність становить фундамент громадянського суспільства, привносячи в життя людей потребу в мирі, свободі, безпеці та справедливості. Вагомість волонтерської діяльності в світовому вимірі підтверджується її визнанням Організацією Об'єднаних Націй як суспільно-корисної діяльності на добровільній основі, яка повинна бути важливою складовою будь-якої стратегії, націленої на вирішення проблем, особливо в таких сферах, як боротьба з бідністю, сталий розвиток, охорона здоров'я, упередження лих та вчасне реагування, соціальна інтеграція, подолання соціальної нерівності та дискримінації тощо. Відповідні положення Резолюції ООН та рекомендація щодо підтримки волонтерського руху пропонують урядам всіх держав включити волонтерство в національні плани розвитку як компонент з досягнення цілей сталого розвитку [1].

Для України, як і для усього світу, волонтерська діяльність є актуальною та важливою. Революція Гідності та спричинені нею події в Україні призвели до суттєвих змін в українському суспільстві. Зокрема внаслідок низки чинників, передусім зовнішньої агресії Російської Федерації проти України, територіальної анексії та окупації частини української території проявилася неспроможність державних структур ефективно реагувати на виклики та діяти в екстремальних умовах суспільного конфлікту. Що у свою чергу змусило вітчизняне громадянське суспільство продемонструвати вражаючу здатність до консолідації й мобілізації, взяти на себе вирішення найбільш гострих та невідкладних проблем.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукових досліджень дозволяє зробити висновок про те, що досвід волонтерської роботи як в Україні, так і за кордоном, у тій чи іншій формі є в кожній країні світу. У багатьох із них він є законодавчо зафіксованим та має деякі особливості щодо використання нових підходів.

Сучасний стан та особливості статусу волонтерського руху досліджували вчені різних країн, зокрема: М. Бостанджогло, Р. Колосова, М. Фурлан, К. Хаджи-Міцева, Г. Чейнен, О. Щекова, Д. Еберлі та інші. В узагальненні вітчизняного досвіду волонтерства можна виокремити праці Д. Горєлова, О.Корнієвського, Г.Крапівіної, Т. Лях. Проте комплексне грунтовне вивчення усіх аспектів волонтерства є актуальним питанням подальших досліджень у цій сфері.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Дослідити історичний розвиток, стан і статус волонтерського руху у світі та Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Волонтерський рух широко розвинений у світі й розглядається як глобальний процес об'єднання людей, які прагнуть зробити внесок для покращення добробуту свого та світового співтовариства. Волонтери — люди різного віку і професій з різноманітних сфер і прошарків суспільства, які віддають частину своїх сил, часу, знань на користь інших людей і суспільства в цілому. Уряди більшості країн, у число яких входять і найбільш розвинені країни світу, визнали і сприяють розвиткові у своїх державах національного волонтерського руху, розглядаючи його дієвим інструментом розвитку суспільства.

Світовий досвід розглядає волонтерство як форму соціальної роботи, яка здатна подолати ефект уникнення людей від громадських проблем, сформувати модель колективної участі, відтворення людських цінностей.

Вивчення в історичному аспекті становлення волонтерського руху тісно пов'язане з розвитком громадської праці, яку можна розглядати з двох позицій: праця як важка повинність людини та як вільне творче розкриття й актуалізація особистості. Свобода є ключовим моментом для розуміння сутності праці в цілому, у тому числі й волонтерської.

У рабовласницькому суспільстві вільною вважалася праця соціально вільних громадян, які брали участь в управлінні державою, на відміну від праці рабів, соціально залежних людей. У середньовіччя "праця в поті чола" вважалася прокляттям людини за її первородний гріх. Поява соціально вільного працівника стала найважливішою умовою формування економічно вільної людини західного типу. Феномен США полягає в тому, що в цьому індустріально розвиненому суспільстві склалися виняткові умови, котрі визначили формування громадянського суспільства, основу якого становила здатність до самоорганізації перших поселенців, які на добровільних засадах будували школи, дороги, будинки, вирішували спільно будь-які проблеми спільноти. Як показали дослідження в галузі соціальної роботи в США [2], відносини між соціальними працівниками та волонтерами в XIX і XX ст. складалися напружено через протидію з боку перших, які прагнули змінити свої статус та роль. Суть полягала в тому, що оплачувані працівники (самі колишні добровольці), які організовують працю волонтерів, намагалися перемістити роботу з надання соціальних послуг із сфери безкорисливої діяльності в оплачувану й професійну, що їм вдалося і принесло певний статус і винагороди за їхній професіоналізм. На цьому прикладі простежується тісний зв'язок добровільної і професійної праці: серед добровольців з'являється група, яка прагне зробити цей вид праці своїм постійним заняттям, оплачуваною професією.

Виникнення феномена волонтерства пов'язують з серединою XIX ст., а 1859 рік вважається роком виникнення волонтерського руху у світі. Саме в цей період відомий французький письменник-журналіст Жан Анрі Дюнан запропонував створення Червоного Хреста — організації, яка б працювала на волонтерських засадах і надавала першу медичну допомогу полоненим та пораненим. Принципами, сформульованими Анрі Дюнаном, керуються і досі волонтерські організації усього світу. Деякі дослідники виділяють XX століття як основну віху розвитку волонтерського руху. Саме в цей час були створені перші волонтерські організації [3; 4; 5].

Особливого розвитку волонтерство набуло в США, де цей рух зародився ще в XIX ст. Саме в цей період за ініціативи Ф.Рузвельта в рамках політики "Нового курсу" з метою зниження рівня безробіття та для виконання важливої роботи зі збереження довкілля та природних ресурсів була створена організація Civilian Conservation Corps. Програма здобула надзвичайну популярність серед населення, ставши прообразом для великої кількості масових, передусім, екологічно орієнтованих проектів [6]. Та вже із 1990-х років волонтерський рух у США набуває масового характеру. Участь у ньому дозволено брати різним верствам населення, незалежно від рівня освіти, доходів чи професії. Проте, незважаючи на добровільність, волонтерство не виключає відповідальності за виконання норм і вимог, збереження матеріальних цінностей тощо. Участь у волонтерському русі є визначальним показником особистісних якостей і характеристик людини (участь у добровільних проектах допомоги є безумовною перевагою при пошуку

роботи; безоплатна допомога з боку висококваліфікованих фахівців, особливо лікарів чи юристів забезпечують їм репутацію та популярність; волонтерський досвід істотно збільшує шанси на отримання стипендій на навчання та вступ до престижних навчальних закладів; робота в якості волонтера зараховується при визначенні трудового стажу так, як і оплачувана праця).

Варто також відзначити підтримку волонтерського руху органами державної влади у таких країнах, як США, Канаді, Австралії, Англії, Італії, Японії та інших розвинутих країнах, де вважається, що волонтерська діяльність сприяє підтримці та укріпленню основних принципів демократії, в першу чергу тим, що залучає велику кількість громадян до процесу прийняття рішень. Уряди цих країн надають волонтерському руху вагому підтримку, у тому числі шляхом прийняття законодавчих актів, які стимулюють його розвиток, створенням системи державних волонтерських центрів та спеціальних волонтерських програм [7].

Серед європейських країн один з найвищих показників участі населення у волонтерській діяльності спостерігається у Великій Британії — до 30 % та Ірландії — 33 %, а однією з найбільш популярних сфер виступає соціальна робота, хоча за останні роки зросла популярність волонтерства на спортивних заходах та в акціях зі збереження довкілля.

У Великобританії до кінця 40-х років XX ст., основні медичні та соціальні послуги надавалися волонтерськими організаціями, їхня діяльність доповнювала безпосередню допомогу родини й громади. Після того, як держава взяла на себе відповідальність за ці аспекти життя, волонтерська робота стала неактуальною. Однак глибоке переконання у тому, що професійні державні соціальні працівники не можуть якісно задовольнити потреби й виправдати очікування суспільства, настільки укріпилися, що 60-ті роки можна визначити як "золоте століття волонтерства". З того часу незалежна організована соціальна робота переживає швидке зростання, офіційно зареєстровано велику кількість неприбуткових організацій.

Відповідно до англосаксонської традиції, неурядові громадські організації (далі — НУО) повинні мати певну мету, на відміну від органічних співтовариств чи природоохоронних і професійних союзів. Залучення членів як волонтерів має тут як прагматичну (співробітництво для більш ефективного досягнення загальних цілей), так і моральну основу. НУО чітко відділені від держави, хоча вони можуть користуватися і користуються державними коштами, особливо для надання медичних і соціальних послуг. Однак, їхня діяльність багато в чому опирається на незалежно зібрані кошти. Організації, які бажають залучити спонсорів, проводять інформаційні та рекламні кампанії, та, фактично, змагаються за ресурси. Законодавець, як зацікавлений у розвитку цього сектора, вводить положення щодо звільнення від податку донорів соціальних організацій.

Масштаб діяльності НУО дуже великий: від прямої допомоги до різнобічної соціальної підтримки і здійснення впливу на місцеву та національну владу. Волонтерський рух у Великобританії має вагому підтримку від уряду, що пояснюється визнанням його як важливого елементу соціальної політики. Особливо це було помітно у 80-ті роки, коли рівень безробіття зріс, і політики, як і суспільство загалом, почали вважати волонтерську роботу частковим вирішенням цієї проблеми.

У Німеччині, на відміну від англо-американської традиції, термін "волонтер" і "волонтерство" зустрічається рідко. Проте використовуються терміни "робота" та "діяльність на громадських засадах". Другий термін охоплює традиційне визначення волонтерської роботи — вона добровільна та безкоштовна. Волонтерська робота в Німеччині виникла в 1788 р. завдяки Гамбурзькому кодексу для бідних. Протягом наступних десятиліть у більшості німецьких поселень соціальний захист бідних було організовано саме завдяки волонтерській роботі, котра була інституціоналізована комунальною реформою в Прусії в 1808 році. Завдяки волонтерам стало можливим надання соціальної допомоги з мінімальним використанням суспільних ресурсів. Волонтерська робота часто означає більше, ніж надання підтримки, а це піднімає проблеми достатньої кваліфікації, компетенції та відповідальності за роботу. Тож, організації та групи організацій розвивають різні моделі волонтерської роботи, що допомагають людям працювати для інших.

Волонтерство Німеччини відрізняють свої особливості, відображені в законодавчих ініціативах, зокрема: із 1964 р. реалізується державна програма "Добровольчий соціальний рік" (Freiwilliges Soziales Jahr (FSJ або Freiwilliges Okologisches Jahr (далі — FOJ), котра дозволяє німецькій молоді протягом року здійснювати практичну діяльність в соціальній або екологічній сферах; із 2002 року волонтерська діяльність зараховується як альтернатива службі в армії. FOJ — це допоміжна практична діяльність на повний робочий день впродовж 6-12 місяців (з можливістю продовження до 18-ти), котра здійснюється в лікарнях; будинках для пристарілих; дитячих закладах; закладах для людей з фізичними або розумовими вадами. До екологічної складової FOJ відносять добровільну роботу на фермах, у лісних господарствах, музеях, притулках для тварин тощо. Участь в таких програмах дає можливість здобути цінний життєвий досвід, визначитися із майбутньою професією та є невід'ємною складовою успішного співіснування громади [8].

У Франції, близько 20% дорослого населення бере участь у добровільних ініціативах на постійній основі, волонтери також залучаються й до роботи в місцевих органах влади, державних установах, в органах поліції та громадської безпеки, посольствах і консульствах. Найбільш популярними напрямами є проекти в сферах охорони здоров'я та реабілітації, боротьба з ізоляцією та дискримінацією, адаптація іммігрантів, освітні та культурологічні проекти.

У Чехії акредитується діяльність неурядових організацій, котрі здійснюють відбір і навчають волонтерів, підписують з ними контракти і направляють на роботу в організації, які їх потребують. Це можуть

бути як державні органи, так і територіальні органи влади та самоврядування.

В Угорщині організаторами волонтерської діяльності можуть бути добродійні організації, державні установи, державні або приватні постачальники послуг в сферах соціальної допомоги, культури, освіти і захисту меншин. Організації, котрі залучають на роботу волонтерів, повинні зареєструватися в компетентному міністерстві. Законом Угорщини про суспільно-корисну волонтерську діяльність встановлено детальну бюрократичну процедуру реєстрації й умови, при яких в реєстрації може бути відмовлено.

В Італії діють встановлені принципи і критерії, котрі регулюють відносини між державними установами і волонтерськими організаціями. Волонтерам надається певний захист та права, для волонтерських організацій встановлено низку обов'язків, зокрема, обов'язкове страхування здоров'я і відповідальності перед третіми особами. Однією з найбільших волонтерських організацій є Італійський фонд волонтерства, створений за ініціативи Римської ощадної каси, котрий надає консультаційні та освітні послуги волонтерам і волонтерським організаціям. Також він є засновником національних премій задля підтримки найбільш перспективних та ініціативних волонтерських груп, які вирішують соціальні проблеми. В Італії також діє Постійний комітет голів волонтерських організацій і фондів, який представляє інтереси 2 млн волонтерів Італії перед урядом, парламентом, церквою, різними суспільними інститутами.

На сьогодні засновано Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою у Парижі [3; 4; 5]. Основними інноваційними засобами діяльності міжнародних волонтерських об'єднань є [9]:

— Альянс європейських волонтерських організацій (Alliance of European Voluntary Service), Асоціація волонтерських організацій (Association of Voluntary Service), Координаційний комітет міжнародних волонтерських організацій (Coordinating Committee for International Voluntary Service) координують діяльність європейських національних волонтерських організацій, короткострокових і довгострокових волонтерських робочих таборів, просуваючи ідеї міжнародного співробітництва, миру та взаєморозуміння й інтереси волонтерства на рівні урядів, соціальних інститутів;

— Федерація Intemaitional Christian Youth Exchange реалізує ідеї глобальної освіти та міжкультурного виховання дітей, людей похилого віку й інвалідів, організує дитячі центри та реалізує екологічні проекти;

— Міжнародна волонтерська організація Service Civil International у формі волонтерських антивоєнних проектів, пацифістських семінарів і тренінгів просуває ідеї світу, міжнародного взаєморозуміння та солідарності, соціальної справедливості й захисту навколишнього середовища;

— Міжнародні волонтерські об'єднання United Nations Volunteers — організація, що безпосередньо підпорядковується ООН, займається підтримкою стійкого глобального розвитку на планеті шляхом просування ідей добровольчества й мобілізації добровольців для вирішення конкретних практичних завдань з надання допомоги біженцям, ВІЛ-інфікованим, дітям-інвалідам; в галузі дитячої й дорослої освіти, охорони здоров'я, міського розвитку, виборчого права й захисту прав виборців, гендерної рівності й прав жінок тощо, практично у всіх країнах-учасницях ООН;

— Молодіжна міжнародна організація Youth Action for Peace просуває ідеї миру й співробітництва між країнами й активно виступає проти військових конфліктів, займається організацією волонтерських антивоєнних проектів, пацифістських семінарів і тренінгів, розробкою методів ненасильницького вирішення військових конфліктів, роботою з біженцями, соціально незахищеними групами, лобіюванням антивоєнних і миротворчих ідей серед політичних партій й організацій;

— Християнський дитячий фонд Christian Children's Fund сприяє поліпшенню становища дітей та молоді у світі шляхом розробки та реалізації програм, надання соціальних послуг, навчання спеціалістів та волонтерів соціальної роботи, розвитку міжнародного співробітництва в партнерстві з державними та недержавними структурами;

— Українська Асоціація соціальних педагогів та спеціалістів із соціальної роботи — самодіяльна, благодійна громадська організація, діяльність якої здійснюється на засадах розвитку соціальних ініціатив, самоврядування, гласності, добровільності членства та участі в її справах. Основними завданнями діяльності Асоціації є консолідація зусиль у становленні та розвитку соціальної педагогіки й соціальної роботи в Україні; підтримка зацікавлених організацій та фізичних осіб у покращенні соціальних та економічних умов життя, у розвитку творчого потенціалу людей, формування особистості, яка може діяти самостійно, ініціативно, відповідально; організація діяльності соціальних педагогів та спеціалістів з надання допомоги громадянам і групам, котрі мають труднощі соціалізації, адаптації та соціальної реабілітації; сприяння підвищенню професійного рівня та становленню соціального статусу соціальних педагогів та соціальних працівників, захисту їхніх професійних інтересів, створення сприятливих умов роботи, здійснення контролю за виконанням етичних норм. Із 1994 року є повноправним членом Міжнародної Федерації соціальних працівників;

— Український фонд "Благополуччя дітей", який використовує вітчизняний та міжнародний потенціал громади в наданні різних соціальних послуг людям, які потребують допомоги;

— Волонтерська служба за місцем проживання (Community Service Volunteers) (Великобританія) надає молодим людям від 16 до 35 років можливість зайнятися волонтерською діяльністю в таких сферах, як соціальна робота, освіта, охорона навколишнього середовища, засоби масової інформації й волонтерські інновації. Щорічно завдяки їй понад 63 000 молодих людей беруть активну участь у громадському житті;

— Національна асоціація волонтерських агентств (National Association of Volunteer Bureaux (Велика

Британія), яку називають "біржею праці волонтерів", виступає як мережа контактних бюро для людей, які хочуть працювати добровільно; головним завданням волонтерських агентств є консультації, навчання й направлення людей в організації, де потрібна їхня допомога.

У незалежній Україні розвиток волонтерського руху датується початком 90-х років XX ст., коли було створено службу під назвою "Телефон Довіри", де працювали волонтери. Із 1992 року почала активно розвиватися мережа соціальних служб для молоді. Нині волонтерська діяльність в нашій країні є особливо актуальною та важливою, оскільки: по-перше, є ефективним способом вирішення складних проблем окремої людини, суспільства та довкілля, які часто виникають на грунті недостатньої турботи про суспільне благо; по-друге, волонтерська діяльність привносить нові, як правило, творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем, а тому саме завдяки їй безвихідні, на перший погляд, ситуації знаходять своє вирішення; по-третє, волонтерська діяльність — це спосіб, за допомогою якого кожний представник суспільства може брати участь у покращенні якості життя. У травні 1998 року Україна серед інших країн центральної та східної Європи, а також кількох країн Азії розпочала реалізацію регіональної програми "Ініціативи в роботі на добровільних засадах". Ідея програми належить Нью-Йоркському інституту Відкритого Суспільства "Фонд Дж. Сороса" і впроваджується через мережу національних відділень. Головною її метою є відновлення руху волонтерів як запоруки громадянського суспільства та незворотності демократичних перетворень, збільшення частки добровільної праці громадян, спрямованої на вирішення конкретних проблем. До своїх цілей і завдань в Україні програма передусім відносить активізацію громадської діяльності шляхом розвитку руху волонтерів спрямованого на якнайширше залучення населення до суспільно-корисної праці на добровільних засадах у громадських організацій, службах соціального захисту та медичній сфері, для допомоги у розв'язанні проблем суспільства. У межах цієї програми був створений Центр волонтеріату "Добра Воля", який почав залучати волонтерів і направляти їх до громадських організацій. Крім цього надзвичайно важливим було і є навчання представників організацій управлінню діяльністю волонтерів, оскільки це одна із основних проблем через яку не залучають громадськість до співпраці.

Внутрішньополітична криза, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіцит якісних управлінських рішень, брак ресурсних можливостей, та зовнішня агресія, котра поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян обумовили зростання активності волонтерського руху. Кризові процеси в країні та зовнішні впливи поставили під загрозу існування України як національної держави, що було сприйнято громадянами як особистий виклик, загрозу їх самоідентифікації [10]. Оскільки, формальні державні структури не в змозі реагувати на всі запити суспільства, вітчизняне громадянське суспільство вимушене прийняти виклик на себе, в чому й демонструє вражаючу здатність до консолідації і мобілізації, зумівши створити дієву мережу громадських ініціатив та об'єднань, котрі взяли на себе вирішення найбільш гострих та невідкладних проблем. Особливої ваги набуває громадський та волонтерський рух. Волонтерська діяльність набула усіх ознак найбільш дієвої форми самоорганізації населення. Гнучкі форми волонтерської діяльності на практиці виявилися найбільш продуктивними, оскільки обхід бюрократичних процедур за екстраординарних обставин призводить до економії часу та врешті-решт рятує людські життя. За соціально-економічної та політичної нестабільності маємо також відзначити всебічну підтримку добровольчої активності українських громадян, закріплення цієї тенденції як невід'ємної складової суспільного буття [10].

2014 рік особливо позначився суттєвим зростанням кількості громадян України, залучених до благочинної та волонтерської діяльності. Згідно із даними дослідження "Волонтерський рух в Україні", підготовленого на замовлення ООН в Україні, українці надають великого значення волонтерському руху в розвитку суспільних процесів: 62% визнають роль волонтерів у змінах останнього року; 85% вважають, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру; 81% схильні до того, що волонтерський рух є обов'язковою складовою громадянського суспільства. Експерти вказують, що основними напрямами діяльності волонтерів цього року стали допомога українській армії та пораненим, а також соціально-незахищеним групам населення та благоустрій громадського простору [11].

Проте, не зважаючи на те, що волонтерські ініціативи є дуже ефективними, без чіткої організації взаємодії їх із владою втрачається потенційний синергетичний ефект. Тож, вдалим рішенням організації такої взаємодії стало створення Ради волонтерських організацій при Міністерстві оборони України, залучення до департаментів та управлінь оборонного відомства, служб Тилу Збройних Сил України представників волонтерських організацій, що зробило роботу Міністерства оборони України більш відкритою й ефективною, та значною мірою покращило матеріальне забезпечення військ. Представникам волонтерських організацій були запропоновані посади в Департаменті державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України, службах Тилу Збройних Сил України з метою проведення оперативного моніторингу переліку цінових пропозицій та інформації щодо постачання та своєчасної закупівлі майна, пально-мастильних матеріалів, продовольства тощо [12].

З огляду на позитивні результати роботи волонтерів у підрозділах Міністерства оборони України, потребує вивчення питання щодо доцільності введення представників волонтерського руху до інших силових відомств. На нашу думку, створення рад волонтерів є необхідним кроком у процесі реформування усього вітчизняного силового блоку.

Вітчизняний волонтерський рух започаткований у традиції безкорисливої допомоги нужденним, історично притаманній українській національній культурі та взявши на озброєння досвід ряду передових у цій сфері західних країн, з кожним роком набуває все більшої потужності, об'єднує все більше громадян, залучає значні ресурси та потребує чіткого законодавчого регулювання. Базовим нормативним актом, що регулює відносини, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності в Україні є Закон України "Про волонтерську діяльність" від 19 квітня 2011 року № 3236-VI [13]. Та оскільки він містив ряд обмежень для розвитку волонтерської діяльності в Україні, зокрема в частині набуття статусу "волонтерська організація", визначення повноважного центрального органу виконавчої влади у сфері волонтерської діяльності, обмеження за віком щодо участі фізичних осіб у волонтерській діяльності, покладення зобов'язань щодо обов'язкового страхування волонтерів, а також не передбачав участь волонтерів у подіях, аналогічних тим, які розгорнулися в Україні, починаючи з грудня 2013 року, виникла необхідність удосконалення законодавчого регулювання суспільних відносин, пов'язаних з провадженням волонтерської діяльності в Україні. Так, Президентом України підписано Закон України "Про внесення змін у деякі закони України щодо волонтерської діяльності" (далі — Закон), прийнятий Верховною Радою 5 березня 2015 року № 246-VIII [14]. Більше того, цей закон, котрий регулює суспільні відносини, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності в Україні є прикладом взаємодії із громадськістю, оскільки він увібрав пропозиції представників волонтерських організацій, експертів, які працюють в сфері неурядового права. Закон визначає напрями волонтерської діяльності, уточнює терміни "волонтерська діяльність", "волонтер", знімає обмеження для здійснення волонтерської діяльності організаціями та установами, уточнює права та обов'язки волонтерів, організацій та установ, які залучають до своєї діяльності волонтерів, пояснює особливості відшкодування витрат, пов'язаних з наданням волонтерської допомоги. Також встановлено, що в разі загибелі волонтера під час надання волонтерської допомоги в районі АТО, бойових дій і збройних конфліктів сім'ї загиблого, його батькам та утриманцям виплачується одноразова грошова допомога; у разі встановлення інвалідності волонтера внаслідок поранення, отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі АТО, бойових дій і збройних конфліктів, залежно від ступеня втрати працездатності йому виплачується одноразова грошова допомога тощо.

Щодо питання визначення повноважного центрального органу виконавчої влади у сфері волонтерської діяльності змінено підхід держави загалом до розвитку волонтерського руху, адже знято процедуру додаткової реєстрації чи якоїсь певної координації з боку органів влади, аби вони могли вільно самоорганізовуватися та працювати. Уповноважений орган — це Кабінет Міністрів України, і його завдання — винятково — сприяти розвитку волонтерської діяльності. У своїй діяльності волонтери не підпорядковуються нікому, вони керуються законом, який і встановлює ряд важливих норм, гарантій як для волонтерів, волонтерських організацій, так і для людей, які їм сприяють. Тому, що є регулювання щодо договорів волонтерської діяльності, надання допомоги. Також введено обов'язок органів місцевого самоврядування на, скажімо, локальному рівні публікувати на сайтах інформацію про організації і людей, які потребують волонтерської допомоги. Втім, це винятково — сприяння, інформування, а не регулювання чи обмеження самоорганізації волонтерського руху. Безперечно, можуть створюватися певні консультативні ради, консультаційні центри щодо координації окремих видів допомоги, та це не значить, що котрась волонтерська організація підпадає під чиєсь куруванння. Водночас закон достатньо прозоро регулює всі ризики, які стосуються волонтерської діяльності. Звісно, це безкорислива діяльність, спрямована на суспільну користь, проте закон передбачає певні гарантії й для волонтера. По-перше, це безпечні умови праці, зокрема обов'язок волонтерської організації гарантувати безпечні умови праці волонтерів. По-друге — це відшкодування витрат. По-третє — питання страхування життя, раніше воно було обов'язковим, зараз — добровільне. Та, як вже зазначалося, держава взяла на себе обов'язок із виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі або інвалідності волонтера, якщо він працює в зоні антитерористичних операцій та збройних конфліктів. Звичайно, такого відшкодування як оплата праці для волонтерів немає, тому, що в цьому якраз і полягає їх відмінність від людей, які працюють за трудовим договором чи цивільно-правовим договором, але певний соціальний пакет з вище переліченого для волонтера зберігається та існує.

Підсумовуючи результати аналізу зарубіжних досліджень, ми повинні визнати, що теорія і практика волонтерської роботи в зарубіжних країнах мають вищий офіційний статус і більший практичний досвід, аніж в Україні. Волонтерська діяльність є актуальною та важливою для усього світу, адже, волонтерський рух — це спосіб збереження та зміцнення загальнолюдських цінностей, реалізації прав і обов'язків громадян, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу. Втім, зазначимо, кожна країна має знайти власну модель регулювання волонтерської діяльності, виходячи зі своїх соціальних, культурних та економічних умов, вагомим компонентом якої все ж повинна бути чітка та ефективна взаємодія громадськості із владою задля отримання синергетичного ефекту їх діяльності.

Зазначимо, що волонтерська робота іноземних країн, спрямована на підвищення добробуту суспільства, має свої напрями й форми роботи, які доцільно практично реалізовувати в нашій державі. Звичайно, далеко не всі їхні напрацювання можуть бути застосовні в нас через значні розбіжності, зокрема в соціально-економічному рівні. Разом із тим, взаємозбагачення ідеями й досвідом організації волонтерської роботи — важливий чинник її розвитку в Україні.

Отримані результати стали лише першим кроком для проведення подальших досліджень з вивчення особливостей становлення та перспектив розвитку волонтерського руху в сучасному суспільстві.

Література:

1. Recommendations on support for volunteering. General Assembly. Fifty-sixth session, 76th plenary meeting, 5 December 2001. Agenda item 108 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unv.org/fileadmin/docdb/pdf/2007/N0147881.pdf

2. Шлихтер А.А. Некоммерческие организации и добровольческий труд в США / А.А. Шлихтер // Труд за рубежом. — 2000. — № 4.

3. Бидерман К. Координация работы добровольцев и менеджмент волонтерских программ в Великобритании / К. Бидерман // Виртуальный ресурсный центр — 1999 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.trainet.org

4. Смит Д. Добровольцы — капитал будущего? / Д. Смит // Курьер ЮНЕСКО. — 2001.

5. Rick Lynch and Steve Mc Curley "Essential Volunteer Management". Directory of Social Change UK. — 2000.

6. Neil M. Maher, Nature's New Deal: The Civilian Conservation Corps and the Roots of the American Environmental Movement. New York: Oxford University Press, 2008. — 328 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://global.oup.com/academic/product/natures-new-deal

7. Слободская М.А. Добровольческая деятельность как ресурс общественного развития [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nogo.ru/speeches/other9.doc

8. Freiwilliges Soziales Jahr (FSJ) oder Freiwilliges Okologisches Jahr (FOJ) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/f_jfg/gesamt

9. Conway L. Working with Volunteeres: Support / L. Conway. — London. — 1994. — 32 p.

10. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. — К.: НІСД, 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf

11. Звіт дослідження "Волонтерський рух в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gfk.com/ua/news-and-events/news/pages/report.aspx

12. Полторак анонсировал кадровые решения в Минобороны: к работе в департаментах привлекут волонтеров [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://army.unian.net/1004055-poltorak-anonsiroval-kadrovyie-resheniya-v-minoboronyi-k-rabote-v-departamentah-privlekutvolonterov.html

13. Про волонтерську діяльність: Закон України № 3236-VI від 19 квіт. 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17

14. Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності: Закон України № 246-VIII від 05 бер. 2015 р. Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/246-19

References:

1. Fifty-sixth session, 76th plenary meeting General Assembly (2001), "Recommendations on support for volunteering", available at: http://www.unv.org/fileadmin/docdb/pdf/2007/N0147881.pdf, (Accessed 27 June 2015).

2. Shlihter, A.A. (2000), "Non-profit organizations and volunteer work in the USA", Trud za rubezhom, vol. 4.

3. Virtual Resource Center Offers Online Information (1999), "Coordination of volunteers and volunteer management program in the UK", available at: www.trainet.org, (Accessed 27 June 2015).

4. Smit, D. (2001), "Volunteers — the capital of the future?", Kur'er YUNESKO.

5. Lynch, R. and Mc Curley, S. (2000), Essential Volunteer Management, Directory of Social Change, UK.

6. Nature's New Deal: Oxford University Press, (2008), "The Civilian Conservation Corps and the Roots of the American Environmental Movement", available at: http://global.oup.com/academic/product/natures-new-deal (Accessed 27 June 2015).

7. The official site of Institute for Civil Society (2015), "Volunteering as a resource for social development", available at: www.nogo.ru/speeches/other9.doc, (Accessed 27 June 2015).

8. Virtual Resource Center Offers Online Information (2015), "Freiwilliges Soziales Jahr (FSJ) oder Freiwilliges Okologisches Jahr (FOJ)", available at: http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/f_jfg/gesamt.pdf, (Accessed 27 June 2015).

9. Conway, L. (1994), Working with Volunteeres: Support, London, UK.

10. The official site of the National Institute for Strategic Studies (2015), "Volunteerism: world experience and Ukrainian civil practice", available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf, (Accessed 27 June 2015).

11. The site of GfK (2014), "Volunteerism in Ukraine", available at: http://www.gfk.com/ua/news-and-events/news/pages/report.aspx, (Accessed 27 June 2015).

12. The site of information agency — UNIAN (2014), "Stepan Poltorak personnel decisions annouced by the Ministry of Defense", available at: http://army.unian.net/1004055-poltorak-anonsiroval-kadrovyie-resheniya-v-minoboronyi-k-rabote-v-departamentah-privlekutvolonterov.html (Accessed 27 June 2015).

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On volunteering", available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17 (Accessed 27 June 2015).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On amendments to some laws of Ukraine on volunteering", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/246-19 (Accessed 27 June 2015).

Стаття надійшла до редакції 07.07.2015 р.

УДК 354:322(327.82)

В. П. Масовець,
аспірант, кафедра глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою,
Національна академія державного управліннянри Президентові України,

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

V. Masovets,
graduate student,
Department on globalistics, European integration andnational securityadministration,
National Academy for Public Administrationunder the President of Ukraine

THE ROLE OF RELIGIOUS FACTOR IN WORLD POLITICS

У сучасних умовах релігійний фактор опинився у центрі суспільно-політичної уваги. У українському суспільстві широко використовуються релігійні символи і сюжети для здобуття привабливого іміджу, у тому числі політичного. Релігія в сучасних умовах все частіше розглядається як фундамент моралі, як незамінний засіб морально-духовного відродження України. Вплив релігійного фактору відбувається і на світову політику, на політичну стабільність держав, а внаслідок ряду етнополітичних конфліктів сучасні дослідники приділяють у своїх наукових працях все більшу увагу їх релігійній складовій. У даній статті досліджується один з аспектів в проблематиці впливу релігійного чинника на національну безпеку держав. Відповідно, релігійний фактор розглядається як причина, здатна спровокувати небезпечні для суспільства і держави явища. Мова йде про визначення змісту таких понять, як "релігійна небезпека" і "релігійна безпека". Автор спирається на теоретичну базу для дослідження впливу релігійного чинника на суспільно-політичні процеси завдяки глибокій розробці таких категорій, як "релігійний фанатизм", "релігійний екстремізм", "релігійний тероризм", "релігійна ворожнеча", "релігійна нетерпимість". Зокрема у статті розглядається ймовірність і можливі наслідки перетворення релігії на значущий фактор світової політики та досліджується значення релігійного фактору на сучасні світові політичні процеси.

The religious factor became the center of social and political attention in modern terms. In Ukrainian society are widely used religious symbols and scenes to produce an attractive image, including political one. Religion in modern conditions is increasingly seen as the foundation of morality as indispensable means of moral and spiritual revival of Ukraine. The influence of the religious factor happening in world politics, the political stability of the state, and as a result a number of ethno-political conflicts in modern scholars devote their scientific works increasing attention to their religious component. This article examines one aspect of the problems in the influence of the religious factor in national security. Accordingly, the religious factor is seen as the reason could provoke dangerous for society and state phenomenon. This is the definition of the content of such concepts as "religious danger" and "religious security". Author based on theoretical framework for the study of the influence of the religious factor in socio-political processes through the deep development of such categories as "religious fanaticism", "religious extremism", "religious terrorism", "religious hatred", "religious intolerance." In particular, the article discusses the likelihood and possible consequences of converting religion in significant factor in world politics and investigate the importance of the religious factor in modern global political processes.

Ключові слова:релігійний фактор, релігійний чинник, ризикогенні фактори, релігійний конфлікт, етнополітичні конфлікти, релігійна небезпека, релігійна безпека, політизація релігії, світова політика.

Key words: religious factor, religious factor,risk factors, religious conflict, ethno-political conflicts, religious danger, religious security, the politicization of religion, world politics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах глобалізації, постійної трансформації сучасних суспільств, зміни характеру суспільно-політичних ризиків велике значення набувають проблеми забезпечення національної безпеки. Практика світового політичного життя показує, що одним з невизначених і ризикогенних факторів є релігія. У зв'язку з цим актуальними проблемами представляються такі, як: уточнення теоретико-

методологічного простору для дослідження релігійного чинника в контексті забезпечення національної безпеки, виявлення особливостей релігійного впливу на суспільно-політичне життя в українському суспільстві, визначення стратегічних пріоритетів у галузі взаємини інститутів державної влади з релігійними організаціями. Завдання забезпечення національної безпеки вимагають експертної оцінки потенційного і дійсного релігійного впливу на суспільно-політичну систему. Перш за все, необхідне знання потенційних загроз національній безпеці урелігійній сфері. Актуальність обраної тематики зумовленатакож необхідністю переосмислення оцінок і ролі впливу релігії на суб'єктів забезпечення національної безпеки. Зважена політична оцінка ролі релігійного чинника сприятиме створенню можливості використання потенціалу релігії в інтересах національної безпеки України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження — оцінити ймовірність і можливі наслідки перетворення релігії (на прикладі східної гілки християнства)на значущий фактор світової політики та дослідити значення релігійного фактору на сучасні політичні процеси. Об'єкт дослідження — процес політизації релігії, тобто перетворення їїна релігійну ідеологію, здатну стати значущим чинником світової політики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Існує велика кількість вітчизняної та зарубіжної літератури, присвяченої політизації конкретних релігій в конкретний період часу і на конкретній території. На жаль, процеси політизації різних релігій часто вивчаються ізольовано: за рідкісним винятком фахівці з політизації ісламу не намагаються порівняти відбувається в ісламському світі з політизацією протестантизму або католицизму і навпаки. Це досі не дозволяло створити цілісну картину впливу релігійного фактору на світову політику. Небагато роботи, що містять узагальнення світового досвіду, часто присвячені не політизації релігій, а релігійного фундаменталізму.

На сьогодні існує велика література, присвячена політизації ісламського світу і "ісламському фактору" — як на світовому рівні, так і на рівні окремих країн (Ірану, Алжиру, Пакистану і т.д.), включаючи роботи таких відомих дослідників, як В. Донцов, А. Ігнатенко, Р. Ланда, А. Малащенко, С. Модестов, О. Пересипкін та ін. Певною мірою розроблена проблема політизаціїкатолицизму в Латинській Америці та інших регіонах. Політизації інших релігій присвячено значно менше спеціальної літератури (в основному це статті у збірниках).

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Що стосується політизації християнства, і зокрема православ'я, то поки не було зроблено жодної спроби поставити даний процес в один ряд з уже вивченими випадками політизації інших релігій. В існуючій науковій літературі це питання розглядається ізольовано, без серйозних спроб порівняти політизацію православ'я з політизацією ісламу, католицизму та інших релігій. Роботи мають, за рідкісним винятком, форму наукових статей або тез виступів на конференціях. Більшість авторівробіт про політизацію православ'я обмежується розглядом позиції церков і їх відносин з державою, залишаючи без уваги те, що не вписується в систему відносин "церква-держава". Тим часом, процеси політизації у всьому світі йдуть за межами офіційних релігійних структур. Тим самим стосовно православ'я особливо часто відбувається змішання понять "релігійний фактор" і "конфесійний фактор". Слід також зазначити, що переважна більшість робіт про політичне православ'я присвячено Росії і не розглядає процесів політизації в інших куточках "православного світу". Більша частина робіт, присвячених православ'ю і політиціу Греції, Румунії, Югославії, веде мову про релігію лише у зв'язку з націоналізмом.

Існує об'єктивна потреба в дослідженнях, де політизація православ'я розглядалася б не ізольовано від світового досвіду політизації релігій, а як частина цього досвіду. Важливо, щоб ці роботи описували не процес політизації в кожній окремій "православній країні", а загальні тенденції, які закладають основи "православного світу". Це не дозволяє об'єктивно оцінитиможливість перетворення православ'я в один із факторів, що впливають на хід світової політики. Існує також потреба у працях, що розмежовують процес політизації та сферу церковно-державних відносин, тобто релігійний і конфесійний чинник у світовій політиці.

Вище нами було зазначено про змішання понять "релігійний фактор" і "конфесійний фактор" у деяких джерелах. Вважаємо за доцільне зупинитися на диференціації даних термінів. На наш погляд, багатозначність слова "релігія" і його похідних ("релігійний", "релігійність") перешкоджає адекватному розумінню ролі релігійного фактору у світовій політиці. У повсякденному слововживанні існує стільки тлумачень сенсу цього слова, що для наукових цілей доводиться навмисно звужувати його значення. Серед основних значень слова "релігія" можна згадати релігію як світогляд; релігію як набір ритуалів (культ); релігію як особистий досвід переживання надприродного (по Вільяму Джеймсу) і релігію як сукупність інститутів. Як фактор світової політики релігія виступає, головним чином у двох своїх іпостасях: як система переконань (світогляд) і як набір інститутів.

Виходячи з цих двох значень слова "релігія", ми пропонуємо відрізняти релігійний фактор у світовій політиці від конфесійного чинника. Під терміном "конфесія" мається на увазі організована релігія, втілена в будь-яких соціальних інститутах (церква у

християн, система улемів у мусульман, буддистська сангха та ін.). Практика показує, що будь-яка релігія, навіть не припускає строгої ієрархічної організації (подібної організації католицької і православної церков), тим не менш, завжди має певну інституційну структуру ("церква" в широкому сенсі слова). Інституціональні структури різних релігій є учасниками світового політичного процесу, виступаючи як варіант або аналог неурядових організацій (НУО). Видається, що відносити діяльність релігійних організацій до "релігійному фактору" у світовій політиці не зовсім коректно, тому що мова йде не про вплив релігії як світогляду, культу або досвіду, а саме: про вплив організацій. Наприклад, слід розрізняти "католицький фактор" (який часто реалізується поза церквою) і "фактор католицької церкви" у світовій політиці.

На жаль, проблема взаємин релігії і політики часто зводиться до проблеми відносин церкви (або іншого релігійного інституту) і держави. Явища позацерковного і позадержавного характеру (транснаціональні релігійні рухи, релігійно вмотивований тероризм, релігійно-етнічні конфлікти) згадуються побіжно. Тим часом, релігія не тотожна "церкві" або будь-який інший офіційній структурі. Релігія часто з'являється на світовій арені у вигляді системи транснаціональних зв'язків між державами, окремими групами, громадами та політичними рухами. Ці зв'язки встановлюються "над" державними кордонами, створюючи додаткову систему взаємозв'язків, співіснує із системою міждержавних відносин. У якомусь сенсі, відбувається часткове повернення світу до додержавного стану, коли лояльність людини може належати як державі, так і транснаціональною релігійної спільності.

На думку найбільшого сучасного дослідника націоналізму Бенедикта Андерсона, релігійні спільноти досучасної епохи були прив'язані до певної території: будучи глобальними, вони простягалися майже безмежно, об'єднані священними мовами і загальними сакральними текстами [1, с. 36]. Мовами-об'єднувачами були іврит, латинь, арабська, церковнослов'янська та інші мови священних текстів. Але вже упізньому Середньовіччі починається процес "територіалізації віросповідань", який передбачає перехід до сакралізації нації і території. Одним з явних проявів цієї територіалізації стала заміна латині — спільної мови західно-християнського світу — на безліч національних мов Європи. Вже у XVIII столітті націоналізм в якомусь сенсі прийшов на зміну релігії в якості всеосяжного світогляду. Він перетворився на особливу релігію, яка не передбачала віри в надприродне, але наділяла сакральним значенням державу-націю та її символи: герб, прапор, могили героїв боротьби за національну незалежність тощо. В рамках націоналізму виробляються власні квазі-релігійні ритуали поклоніння: зміна варти на могилах невідомих солдатів, церемонія підняття прапора, звичай відзначати національні (існуючі тільки у даної нації) свята. Націоналізм говорить про наявність містичного зв'язку між громадянином держави та її територією, "пояснюючи" громадянину кожної конкретної держави, чому він повинен зберігати цій державі лояльність, навіть народившись за їїмежами.

Однак не для всіх громадян націоналістичні пояснення звучали переконливо. Вже на початку XX століття світ розділився на дві частини, виник Комуністичний Інтернаціонал і тисячі, якщо не мільйони, громадян різних країн втратили лояльність "своїм" урядам, перенісши її на віддалені ідеологічні центри. Комуністична ідеологія стала першим конкурентом націоналізму. Лише кілька держав дійсно розділилися на частини під впливом ідеологічних протиріч (Південний і Північний В'єтнам, Південна і Північна Корея, Західна і Східна Німеччина і т.д.). Але навіть всередині монолітних держав існували потужні дисидентські рухи, які вели боротьбу (іноді збройну) з урядами своїх країн. Можна навести як приклад і лівих терористів 1960-х років, і людей, з ідейних мотивів ставали агентами СРСР, і різні збройні групи опору ("лісові брати"), що діяли в СРСР. Існування потужних "внутрішніх ворогів" всіляко замовчувалося владою відповідних держав (як правило, їх проголошували "окремими відщепенцями" і прирівнювали до кримінальних злочинців), оскільки сама їх наявність підривала націоналістичну міфологію. Втім, ці сили не володіли достатніми можливостями, щоб перейти від партизанської війни до масштабних збройних конфліктів.

"Повернення" релігії в світову політику змусило деяких західних вчених заговорити про "нове середньовіччя" (neomedievalism) — тобто про епоху, коли лояльність громадян належить не державі, а транснаціональним релігійним спільнотам [7]. У цей період, як і в епоху середньовіччя, територія не має особливого значення, оскільки люди отримують можливість вступати один з одним у безпосередні контакти, не перетинаючи фізично державні кордони. Більш того, немає необхідності і у використанні старих засобів зв'язку, таких як пошта або телефон, які занадто вразливі перед силою держав (прослуховування, перлюстрація). Втрата зв'язку з територією, зниження значущості фізичного контакту робить різні недержавні суб'єкти, так би мовити, все менш і менш вловимими. Багато політологів вважають за краще говорити не про міжнародні відносини (відносинах між "народами", тобто, державами), а про світову політику, в якій взаємодіють держави, етнічні групи, що проживають на території однієї або кількох держав, а також транснаціональні суб'єкти.

Епоха середньовіччя з її нечіткою територіальністю і розмитою лояльністю залишилася так далеко в минулому, що мова теорії міжнародних відносин не дозволяє адекватно висловити нові явища. Під питанням опиняється сам термін "транснаціональні релігійні спільноти". Як зазначає американський дослідник Хосе Казанова, називати релігії транснаціональними можна тільки по відношенню до системи суверенних національних держав, яка замінила середньовічний християнський світ (Christendom), де світська (національна) і папська

(інтернаціональна) влади перебували в стані нестійкої рівноваги [8]. Самі "транснаціональні" політичні релігії себе з цією системою ніяк не співвідносять; в цьому сенсі їх правильніше називати "наднаціональними" або навіть "позанаціональними". Слово "транснаціональний" — не більше ніж евфемізм, що дозволяє "старому" світу суверенних держав хоч якось примиритися з новими суб'єктами світової політики. Сьюзан Хебер Рудольф (Університет Чикаго) пропонує використовувати метафору "прозорих пластикових схем", які накладаються на традиційну політичну карту світу, не скасовуючи суверенних держав, а співіснуючи з ними [8, с. 121]. У реальності між світом держав і світом транснаціональних суб'єктів має місце не стільки співіснування, скільки битва на виживання, результат якої залежить від того, наскільки успішними виявляються національні проекти.

Кожна транснаціональна релігійна система ("світ" або "цивілізація") складається з різнорідних елементів, включаючи держави, релігійні анклави в межах інших держав, транснаціональні руху і т.д. Щоб проілюструвати наше розуміння структури "цивілізацій", візьмемо загальновживане поняття "ісламський" або "мусульманський" світ. Саме про ці "світи" існує найбільше літератури, як аналітичної, так і концептуальної. Ідеальне уявлення про ісламський світопорядок полягає в тому, що поділ спільноти мусульман (умми) на суверенні держави немає сенсу. Єдиним суверенним правителем всіх держав є Бог. На семінарі "Держава і політика в ісламі" (1983 р, Лондон) було прийнято рішення про необхідність ліквідувати націоналізм у всіх його проявах, особливо у формі "нація — держава" [11, с.12]. В ідеалі спільнота мусульман має збігатися з єдиною ісламською державою. На практиці реалізації цієї ідеї виявилося домогтися важко. Між окремими мусульманськими державами існують суперечності, які не є непереборними, але не дозволяють говорити про про їх об'єднання в єдину державу. Міждержавні союзи, засновані на ісламі (Організація "Ісламська конференція", Ісламська комісія Міжнародного червоного півмісяця, Ісламський банк розвитку, Ісламська організація з освіти, науки і культури), носять формальний характер. Як пише відомий ісламознавець А.Ігнатенко, "ісламський світ як консолідований суб'єкт міжнародної політики існує тільки віртуально, як деякий проект, точніше, проекти ..." [4, с. 9]. Картина змінюється, якщо врахувати існування недержавних суб'єктів (наприклад, неурядових транснаціональних ісламських рухів, ісламських меншин всередині держав тощо). На транснаціональному рівні ісламський світ — не проект, а реальність.

Доказом існування потужних транснаціональних ісламських зв'язків може служити, наприклад, бурхлива негативна реакція всього ісламського світу на книгу "Сатанинські вірші" Салмана Рушді. Демонстрації та інші акції протесту з цього приводу проходили не тільки в "офіційних" ісламських країнах, а й скрізь, де живуть прихильники політичного ісламу. Тим самим багато західних країн несподівано виявилися частиною транснаціонального "ісламського світу". Стало очевидним, що хоча в ісламський світ можуть входити цілі держави (т.зв. ісламські, тобто, ідеократичні, наприклад, Іран), його рівноправною частиною є також політично активні ісламські елементи в світських державах: партії, рухи, окремі особистості. Ці елементи, звичайно, можуть прагнути дозавоювання влади в своїх державах, але можуть і встановлювати контакти з однодумцями поза державних кордонів [2, с. 115]

Виникає враження, що розпорядження лідера однієї держави, що користується особливим авторитетом в ісламському світі, зобов'язують до дій громадян інших держав, причому світських і навіть не мусульманських в культурному сенсі. При цьому ніхто не піднімав питання про протиріччя між шиїтами і сунітами. Однією з ілюстрацій недержавного розуміння ісламської солідарності може слугувати той факт, що під час кризи 1991, навіть у тих країнах, де правлячі режими включили збройні сили до антиіракської коаліції своїми (Марокко, Бангладеш, Єгипет, Сирія, Пакистан), проходили масові демонстрації на підтримку Саддама Хуссейна. У всіх цих випадках очевидний контраст між позицією уряду і позицією неурядових організацій та окремих громадян [11, с. 244].

Що стосується протиріч в середині ісламського світу, як і деякі вчені заздалегідь оголошують непримиренними, з цього приводу можна навести таке висловлювання Бессаме Тібі: "Західні дослідники ісламу, щомають, як правило, не соціологічну, а філологічну освіту, по праву вказують на різноманіття ісламу. Однак з цього вони роблять неправильний висновок — про неприпустимість узагальнюючих суджень. Можливо, у філології це і правильно, але не в політиці та суспільстві: у цих сферах подібного роду аргументація явно помилкова. При належному знанні предмета узагальнення певною мірою не тільки можливе, але навіть необхідне, в іншому випадку піддаєш себе на небезпеку не розпізнати справжню проблему. Ісламський світ надзвичайно різноманітний, але його різноманіття вкладається в загальний спектр, який слід іменувати ісламською цивілізацією. Ісламізм, відповідно, також багатоликий і все-таки це — єдиний феномен " [6]. В рамках ісламського світу взаємодіють найрізноманітніші суб'єкти: держави вступають в контакти з транснаціональними терористичними групами, шиїти підтримують сунітів, а суніти — шиїтів. Так, Іран і Саудівська Аравія постачали зброю мусульманам Боснії-Герцеговини, а радикальні ісламісти з різних країн билися в боснійській армії [3, с. 279—281]. Лівійський лідер Муаммар Каддафі надав керівникові афро-американської організації "Нація ісламу" Л. Фаракану мільйон доларів на ведення ісламської пропаганди в США, а Фаракан у відповідь виступив із закликами припинити санкції проти Лівії [4, с. 88—89]. Список подібних прикладів можна продовжити.

Жодну державу не можна розглядати як моноліт: у світських державах є сегменти суспільства, що відчувають себе частиною ісламського світу, а в

ісламських ідеократичних державах, зрозуміло, існує опозиція (таємна або явна), яка себе частиною ісламського світу не відчуває. Ще яскравіше дисперсна, переривчаста структура "цивілізацій" проявляється у зв'язку з "католицьким світом" в розумінні теологів визволення, тобто, з католицьким соціалістичним світом. Мабуть, лише Нікарагуа можна назвати державою, що втілила ідеологію прогресивного католицизму в життя на загальнонаціональному рівні; з цієї причини ніякого союзу держав на основі теології звільнення виникнути не могло. "Католицький соціалістичний світ" теологів визволення складався виключно з недержавних суб'єктів: політичних рухів, базових християнських громад та окремих осіб. У наш час "цивілізації" можуть набувати віртуальний характер: наприклад, радикальні протестантські групи, засновані на ідеології "переваги білої раси", ще на початку 1980-х років почали використовувати можливості комп'ютерних мереж для обміну інформацією. Ця "цивілізація" (якщо можна застосувати такий термін до віртуальної спільноти) є повністю нетериторіальною і складається з "фантомних стільникових мереж" або "одиниць автономного управління", що не залежать один від одного, але здатних до одночасних дій в ім'я поставленої цілі [9, с. 71—72].

Всі "цивілізації", таким чином, є дисперсними за структурою: ісламськийсвіт, наприклад, включає в себе не тільки офіційні ісламські країни (в конституціях яких згадується іслам як основа законодавства), а й численні анклави на територіях різних держав. А. Ігнатенко пише, що у Великобританії існують установи, "частково виведені з-під юрисдикції британської Корони" — зона, обмежена окремими мечетями, підприємствами тощо. "Люди, розселені дисперсно, але включені в цю зону, характеризуються ізоляціонізмом, живуть за ісламським правом (для них вирішальною ідеологічною і судовою інстанцією є так званий" шаріатський суд Великобританії")" — пише він [4, с.16—17]. Такі розірвані в просторі анклави утворилися вже усіх європейських країнах. У Німеччині діють турецькі ісламські організації, такі як "Національний погляд — ісламське суспільство" з центром у Кельні. Вона містить у 252 містах Європи табори і школи з 14 тисячами учнів [5, с. 321]. "Другий релігією" стає іслам у Франції та Італії. Чи означає це, що Великобританія, Німеччина і Франція — "ісламські держави"? Ми вважаємо, що ні. Парадокс в тому, що держава, не будучи ісламською, може, несподівано для свого керівництва, опинитися частиною транснаціонального "ісламського світу".

Логічно, що багато вчених-ісламознавців запозичують лексикон міжнародного комуністичного руху, кажучи щось про "Комінтерн ісламу", то про "ісламську громадянську війну в Іспанії" (тобто, про війну в Афганістані) [11, с. 13]. Однак, на нашу думку, "ісламський світ" не слід розуміти як аналог Комінтерну; навпаки, це структура, зворотна Комінтерну. Комінтерн, при всьому його недержавному, навіть антидержавному характері, вдавав із себе жорстку ієрархічну структуру. У нього був єдиний центр, який розсилав обов'язкові до виконання директиви. Нічого подібного не можна знайти в сучасних транснаціональних релігійних рухах, зокрема, в транснаціональному ісламі. Формальні структури тут відсутні або не володіють достатнім впливом. Тим не менш, у спостерігача виникає враження цілком скоординованої діяльності. Яким чином транснаціональні релігійні рухи домагаються такої координації (якщо, звичайно, не брати до уваги версію із законспірованим керівним центром)?

Відповідь на це питання політологи бачать в принципі емуляції, який полягає в тому, що, незважаючи на відсутність формальних керівних структур, релігійно-політичні групи відтворюють організаційні форми і доктрини одне одного. Коли мова заходить про транснаціональні релігійні спільноти, багато хто вважає, що це означає формальні структури, більшменш керовані з єдиного центру [8, с. 22—24]. Але на практиці не завжди йдеться про формальні організації і заплановані кампанії. Враження координації створюється через те, що групи з подібними завданнями виникають за принципом емуляції в різних куточках світу. Саме так створювалися в кінці 1960-х — початку1970-х років католицькі організації, засновані на принципах теології звільнення (ватиканська ієрархічна структура була тут не при чому, оскільки Ватикан не підтримував цих організацій). "Транснаціональний вплив здійснюється більш складними і різноманітними способами. Мережі можуть набуватирізних форм, варіюючи від вертикальних та ієрархічних структур — Класична католицька модель — до безлідерних моделей, в яких переважає емуляція, а не проекція" — пише американський фахівець з теології звільнення С. Рудольф [11, с. 73]. Зокрема, на його думку, у теології звільнення не було чіткого "моменту появи". "Замість цього зміни виникають на основі одночасного створення і неформальній емуляції, коли групи священиків і звичайних людей починають експериментувати з новими ідеями і моделями змін приблизно в один і той же час по всьому регіону" [11, с. 74]. Приблизно так само, на основі емуляції, виникають і діють по всьому світу ісламські політичні угруповання, а також групи "білого арійського опору". Зрозуміло, після того як кількість таких організацій зростає, вони можуть встановлювати контакти між собою і створювати координаційні центри.

Підкреслимо, що коли ми говоримо про цивілізації або "світи", йдеться про транснаціональні релігійні спільноти, заснованих не на "просто релігіях", а на релігійних ідеологіях (політичних релігіях). Сам факт, що люди сповідують будь-яку релігію не є політичною проблемою. "Просто релігії" в наш час не утворюють транснаціональних спільнот: їх прихильники, включаючи релігійне керівництво, відчувають себе насамперед лояльними громадянами своїх держав. Наприклад, та частина мусульман, що живуть в Західній Європі, яка не ідентифікує себе з політичним ісламом, не є джерелом загроз для цілісності європейських держав. Загрозу представляють прихильники політичного ісламу, які в традиційному сенсі можуть навіть не бути мусульманами:

не знати основ ісламу, що не практикувати його, не дотримуватися харчових заборон тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Релігійний фактор у світовій політиці слід відрізняти від конфесійного чинника, де під терміном "конфесія" мається на увазі організована релігія, втілена в будь-яких соціальних інститутах. У разі релігійного чинника мова йде про вплив на світову політику релігії,визначеної як система переконань (світогляд). На основі світогляду можливе утворення транснаціональних суб'єктів світової політики — цивілізацій. Цивілізації мають переривчасту структуру: вони складаються не тільки з держав, а й з транснаціональних рухів, внутрішньо-національних груп, громад та окремих осіб. Ідейною основою формування цивілізацій є не релігії як такі, а релігійні ідеології (політичні релігії). Від "чистих" релігій вони відрізняються тим, що служать основою політичної дії, від "чистих" ідеологій — тим, що апелюють до надприродних сил. Політичні релігії відрізняються і від релігійного фундаменталізму (який можна назвати також традиціоналізмом або релігійним консерватизмом), оскільки прагнуть не до відродження минулого, а до вирішення нагальних проблем сучасності. Прихильникам політичних релігій притаманне дуалістичне сприйняття світу як арени протистояння "своїх" і "чужих". Однак вододіл, в їх розумінні, проходить не між прихильниками своєї релігії і прихильниками інших релігій, а між "нашими" і "усіма іншими". У число "всіх інших" можуть потрапити і стійкі прихильники вихідної релігії, та навіть її офіційні лідери. Навпаки, "нашими" часто стають люди, далекі від православ'я: атеїсти, неоязичники, католики-слов'яни, мусульмани і т.д. Те ж саме характерно для всіх політичних релігій: першою мішенню їх критики стають не стільки представники інших релігій, скільки офіційні лідери "їх" релігії або її аполітичні прихильники. Основним напрямом подальшого досліджень є дослідження процесів політизації релігії, що не піддаються контролю з боку офіційних релігійних лідерів, авторитет яких мало що значить для прихильників політичної релігії. Прихильники політичнихрелігій можуть взагалі не бути "віруючими" в традиційному сенсі: вони сповідують не релігію, а релігійну ідеологію.

Література:

1. Андерсон Б. Уявні спільноти. Роздуми про витоки та поширення націоналізму / Б. Андерсон. — К.: Канон, 2011. — 206 с.

2. Верховський А., Михайлівська Є. Політична ксенофобія: Радикальні групи. Уявлення політиків. Роль церкви. — Х.: Панорама, 2009. — 386 с.

3. Гуськова Є. Історія югославської кризи (1990—2000) / Є. Гуськова. — К.: Промінь, 2001. — 389 с. — С. 279—281.

4. Ігнатенко А. Самовизначення ісламського світу / / Іслам і політика. (Взаємодія ісламу і політики в країнах Близького і Середнього Сходу, на Кавказі та в Центральній Азії). — К.: ІВАН, 2011. — 106 с.

5. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник / Г.П. Ситник. — К.: НАДУ, 2012. — 544 с.

6. Тиби Б. Политизация религии // II Internationale Politik. — № 2/2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу. http://www.deutschebotschaft-moskau.ru/ru/bibliothek/internationale-politik/2000-02/article04.html

7. Bull H. (2008) The Anarchical Society. — Columbia Univ. Press, N.Y., USA.

8. Casanova J. (2013) Globalizing Catholicism and the Return to a "Universal" Church II Transnational religion and fading states. Westview, London, UK.

9. Hoffman B. (2008) Inside Terrorism. — Columbia Univ. Press, N.Y., USA.

10. Maier H. (2005) Politische religionen. Die totalitaeren regime und das Christentum. Freiburg. Basel, Wien, Austria.

11. Rudolph S.H. (1997) Dehomogenizing Religious Formations II Transnational religion and fading states. Westview, London, UK.

References:

1. Anderson, B. (2011), Uyavni spil'noty'. Rozdumy' pro vy'toky' ta poshy'rennya nacionalizmu [Imagined communities. Reflections on the origins and spread of nationalism], Kanon, Kyiv, Ukraine.

2. Verkhovsky, A. and My'khajlivs'ka, Ye. (2009), Polity'chna ksenofobiya: Rady'kal'ni grupy'. Uyavlennya polity'kiv. Rol' cerkvy'[Political xenophobia, radical groups. The idea of politicians. The role of the church]. Panorama, Kharkiv, Ukraine.

3. Gus'kova, Ye. (2001), Istoriya yugoslavs'koyi kry'zy' (1990—2000) [History of the Yugoslav crisis (1990—2000)], Promin', Kyiv.

4. Ignatenko, A. (2011), Samovy'znachennya islams'kogo svitu[Self Islamic world], IVAN, Kyiv, Ukraine.

5. Sy'tny'k, G.P. (2011), Derzhavne upravlinnya u sferi nacional'noyi bezpeky' (konceptual'ni ta organizacijno-pravovi zasady')[Public administration in the field of national security (conceptual, organizational and legal principles)], NADU, Kyiv, Ukraine.

6. Tyby, B. (2010), "Politisation of Religion", available at:http://www.deutschebotschaft-moskau.ru/ru/bibliothek/internationale-politik/2000-02/article04.html (Accessed 4 March 2015).

7. Bull, H. (2008), The Anarchical Society. Columbia Univ.Press, N.Y., USA.

8. Casanova, J. (2013), Globalizing Catholicism and the Return to a "Universal" Church II Transnational religion and fading states. Westview, London, UK.

9. Hoffman, B. (2008), Inside Terrorism. Columbia Univ. Press, N.Y., USA.

10. Maier, H. (2005), Politische religionen. Die totalitaeren regime und das Christentum. Freiburg. Basel, Wien, Austria.

11. Rudolph, S.H. (1997), Dehomogenizing Religious Formations II Transnational religion and fading states. Westview, London, UK.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2015 р.

УДК 353.2

А. В. Кінщак,
аспірант, Академія муніципального управління

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

A. Kinschak,
Postgraduate Academy of Municipal Management

REGULATORY FRAMEWORK OF STATE REGIONAL POLICY UKRAINE

Конкретизовано дефініцію нормативно-правове регулювання державної регіональної політики. Здійснено аналіз нормативно-правового забезпечення розвитку державної регіональної політики в Україні. Запропоновано шляхи модернізації правового регулювання розвитку державної регіональної політики в контексті європейської інтеграції.

Region, state regional policy, regulatory and legal framework, laws, regulations, government programs, European integration. Proved that national regional legislation is legislation that reflects the objective needs of society in reionalniy politics and policy vision formed by relevant state institutions based on a coherent concept, which is subject to the activity of state bodies.

The analysis of legal provision of state regional policy in Ukraine. Legislation on state regional policy consists of the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine "On the Foundations of Domestic and Foreign Policy", "On Stimulation of Regional Development", "On local government in Ukraine", "On local state administrations", "On transfrontier cooperation", "On regulation of urban development", "On state targeted programs", "On state forecasting and elaboration of programs of economic and social development of Ukraine", "On General Scheme of Planning in Ukraine", acts of the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine and international treaties of Ukraine ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine.

Stated that at the highest political level to take some necessary political decisions on the direction of the state regional policy reform and reorientation of state regional policy on people by creating a favorable environment for its accommodation regardless of place of residence and preparing the necessary legal framework such reform. Thus, constitutional rules and developing detailed in the laws that determine the forms, methods and mechanisms of state for regional development.

It is proved that the law on regional development, which was formed during the 1991-2015 biennium., Was to create a coherent and mutually system that determines the list of strategic and planning documents on regional development defines the institutions that shape and implement national and regional policy regional development projects, and to identify and secure sources of funding for regional development.

It was found out in force today to the laws and regulations of the Government and the President of Ukraine is not harmonized with each other. They are based on different concepts contain various priorities and methods of legal regulation.

Approval of the Concept proved promising reform of administrative and territorial reform, local government reform Concept, Concepts improvement of training local government officials and local councils. A concept based on the law of Ukraine adopt appropriate and complete creation of institutional mechanisms for public administration reform regional development through the application of the following measures: legislative definition of the limits of the territorial jurisdiction of state and local governments; regulation procedures for delegating regional councils regional administrations; accelerating the introduction of tools to stimulate socio-economic development under the Law of Ukraine "On Stimulation of Regional Development" and, consequently, overcoming depression and territories; intensify work on the practical implementation of the Regional Development Agreements between the Government of Ukraine and regional councils.

Ключові слова: регіон, державна регіональна політика, нормативно-правове забезпечення, закони, нормативно-правові акти, державні програми, європейська інтеграція.

Key words: Region, state regional policy, regulatory and legal framework, laws, regulations, government programs, European integration.

ВСТУП

Розвиток демократичної держави неможливий без розвитку регіонів. Від часу проголошення незалежності наша країна намагається перейти від радянської концепції побудови системи місцевого самоврядування до загальноєвропейської, яка грунтується на децентралі-

зації державного управління, деконцентрації владних повноважень та співпраці між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Безперечно, правове забезпечення державної регіональної політики України є необхідною передумовою розвитку територій. Слід констатувати, що реформування економічних відносин в Україні за роки її незалежності здійснювалося не системно, із значними законодавчими прогалинами, внаслідок чого відбулася руйнація територіальних зв'язків, спостерігаються значні диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів та їх диференціація за рівнями соціального розвитку і потужністю економічного потенціалу. Відтак, ефективне управління розвитком регіонів, що належить до пріоритетних завдань державного управління, потребує належного організаційно-правового забезпечення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Упродовж багатьох років існування України як незалежної держави, законодавство у сфері публічного управління, зокрема регіонального розвитку, так і не було остаточно сформовано, тому досі перебуває на стадії становлення. Аби розуміти можливості для формування та реалізації державної регіональної політики в аспекті її європейської інтеграції, а особливо в контексті останніх ініціатив вищого політичного керівництва держави щодо реформ у цій сфері, варто розглянути всю систему чинного законодавства в історичному контексті та взаємозв'язку законодавчих актів між собою.

РЕЗУЛЬТАТИ

Державна регіональна політика у Україні, як і у будь-якій державі світу, формується та реалізовується на основі комплексу національного законодавства, яке в свою чергу має відображати об'єктивні потреби суспільства у такій політиці та бачення політики, що формується відповідними державними інституціями на основі цілісної концепції, якій підпорядковується діяльність державних органів.

Законодавство з питань державної регіональної політики складається з Конституції України, Законів України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики", "Про стимулювання розвитку регіонів", "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про місцеві державні адміністрації", "Про транскордонне співробітництво", "Про регулювання містобудівної діяльності", "Про державні цільові програми", "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України", "Про Генеральну схему планування території України", актів Президента України та Кабінету Міністрів України, а також міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Відтак, слід підкреслити, що хоча задекларовані засади не завжди впроваджуються в практику, проте за останні роки напрацьовано значну законодавчу базу яка забезпечує регіональний розвиток. Першим кроком, який свідчить про бажання перейти від радянської системи самоуправління до європейської, став Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України щодо розподілу владних повноважень між ними.

Взагалі, систему законодавства, котра стосується питань формування та реалізації державної регіональної політики можна систематизувати у певні групи законодавчих актів. Першою групою є загальне законодавство в якому у загальному вигляді визначаються принципи державної регіональної політики — норми Конституції України та Закон "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" (2010 р.).

Відтак, основа законодавчого управління регіональним розвитком закладена в Конституції України, де зазначено, що територіальний устрій України грунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій [2].

Друга група — спеціальне законодавство з регіонального розвитку. Важливим кроком для подальшого розвитку регіонів стало прийняття Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів" в якому визначено комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому.

До третьої групи можна віднести бюджетне законодавство. Одним з найважливіших факторів для повноцінного регіонального розвитку є забезпеченість регіонів фінансовими ресурсами. Бюджетний Кодекс України є важливим законодавчим актом, що регулює питання формування та виконання державного та місцевих бюджетів, а також способу фінансування регіонального розвитку. З точки зору регіонального розвитку важливим є не тільки власні можливості регіонів у фінансуванні програм розвитку, але й фінансування таких програм з боку Державного бюджету України.

Четверта група — планувальне законодавство, що складається із законів, які визначають ієрархію планувальних документів в системі планування економічного розвитку та просторового планування території: "Про Генеральну схему планування території України" (2002 р.). Закон визначає деякі особливості використання територій окремих регіонів та міст, які мають враховуватись при розробці державної стратегії регіонального розвитку, регіональних стратегій, галузевих програм [3]; "Про регулювання містобудівної діяльності" (2011 р.) — визначає систему та ієрархію планувальних містобудівних документів, порядок їх розроблення та затвердження, а також ведення та прийняття в експлуатацію будівництва. Для планування регіонального розвитку важливим є вимога щодо розробки схем планування території області та районів; "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України" (2000 р.). Цей закон є чи не єдиним за-

коном, до якого за весь цей період не було внесено жодної зміни, відтак він не враховує нові планувальні документи, які зявились в Україні за останній період, зокрема у сфері регіонального розвитку. У цьому законі не знайшли відображення увязка регіональних прогнозних та програмних документів із регіональними стратегіями розвитку, схемами планування території регіонів.

Статусне законодавство — п'ята група. Воно визначає статус та повноваження органів в системі формування та реалізації державної регіональної політики та регіонального розвитку. Це закони про органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування: "Про місцеве самоврядування в Україні" (1997 р.); "Про місцеві державні адміністрації" (1999 р.); "Про центральні органи виконавчої влади" (2011 р.).

Шоста група — інвестиційне законодавство. Це група законів, що регулюють питання внутрішнього та зовнішнього інвестування. В рамках цієї великої групи законів виділяється підгрупа спеціальних законів, які стосуються окремих територій.

Законами щодо інвестиційної діяльності є: "Про інвестиційну діяльність" (2014 р.); "Про захист іноземних інвестицій на Україні" (1991 р.); "Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом "єдиного вікна"" (2010 р.);"Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць" (2012 р.). Останній із законів встановлює, що держава може надавати підтримку інвестиційним проектам за певних умов: це пріоритетна для держави сфера, проект відповідає умовам, викладеним у законі і в цьому зацікавлений регіон. За цим законом регіони отримали ще один механізм залучення інвестицій у регіональний розвиток, в той же час закон не визначає вимог щодо відповідності інвестиційного проекту стратегії розвитку регіону, але це можуть враховувати уже органи виконавчої влади на рівні регіонів.

До того ж, з метою прискорення економічного розвитку окремих територій України ухвалювались закони, які встановлювали особливості правового регулювання інвестиційної діяльності на окремих територіях.

Сьома группа — законодавство окремих інструментів розвитку — складається із законів, якими визначаються специфічні інструменти розвитку через різні партнерства, технопарки тощо.

Наприклад, Закон України "Про державні цільові програми" (2004 р.) визначає загальні вимоги щодо підготовки державних цільових програм, які в першу чергу носять галузевий чи секторальний характер [1]. Але процес підготовки, взаємоузгодження програми з державними та регіональними стратегічними документами має свої особливості, відмінні від підготовки галузевих програм, що не знаходить свого відображення в цьому законі. Також у законі не відображено координуючі функції у розроблені програм регіонального розвитку центрального органу виконавчої влади у сфері регіональної політики.

Ще ціла група законів регулює окремі інструменти, які можуть бути використані для стимулювання регіонального розвитку, через розвиток регіональної економіки на основі партнерств, концесій, наукових, технологічних, індустріальних парків: "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків"; "Про концесії"; "Про наукові парки"; "Про індустріальні парки"; "Про державно-приватне партнерство".

Враховуючи, що транскордонне співробітництво є важливою складовою регіональної політики (проекти транскордонного співробітництва є одним із елементів регіонального розвитку), слід назвати також окремі нормативно-правові акти, що сприяють розвитку як регіонального, так і єврорегіонального співробітництва. У першу чергу це Закон України "Про транскордонне співробітництво" та Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на період 2007—2010 рр.

Законодавство для окремих територій — закони, які регулюють особливості діяльності на окремих територіях (наприклад гірських, курортних, тощо). Так, в українському законодавстві, яке має відношення до розвитку регіонів чи їх окремих територій є ще група законів прямо орієнтованих на чітко визначені в законі території в межах яких існують певні особливості правового регулювання різних сфер економічної діяльності, правового статусу земель тощо. До цієї групи законів можна віднести такі закони: "Про статус гірських населених пунктів в Україні" (1995 р.); "Про оголошення природних територій міста Миргорода Полтавської області курортом державного значення" (2011 р); "Про оголошення природних територій міста Хмільника Вінницької області курортом державного значення" (2011 р.).

Важливу роль у координації регіональної співпраці відіграють також підзаконні акти регіонального рівня. Діяльність областей та єврорегіонів щодо регіонального співробітництва базується на укладених договорах та угодах міждержавного рівня та угодах і рішеннях про співпрацю між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади з адміністративно-територіальними одиницями країн, що входять до складу єврорегіонів. Угоди реалізуються як в цілому на території областей, так і на території єврорегіонів.

У контексті розгляду даного питання варто надати перелік інших нормативно-правових актів, що стосуються розвитку регіонів.

У розвиток базових законів, в Україні діє ціла низка нормативно-правих актів Уряду та центральних органів виконавчої влади, що стосуються реалізації окремих законів, а також використання державних коштів на реалізацію заходів у регіонах, які стосуються регіонального розвитку.

До того ж, державна регіональна політика України спирається на нормативно-правові документи Європейських інституцій, зокрема: Європейську хартію місцевого самоврядування; Європейську конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, а також додаткові протоколи до неї; Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту; спільне рішення Європейського Парламенту та Європейської Ради "Про Європейські групування з метою територіальної

кооперації" та інші документи Ради Європи та Європейської Комісії.

Впровадження нових підходів до реалізації державної регіональної політики має забезпечити виконання Україною своїх зобов'язань перед Радою Європи у галузі розвитку регіональної та місцевої демократії, виконання Резолюції та Рекомендації Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи щодо України.

Отже, нова державна регіональна політика України передбачає розвиток прикордонного, транскордонного та міжрегіонального співробітництва, активну участь України у виконанні міжнародних проектів та програм, як важливих інноваційних форм міжнародного співробітництва, що сприятиме більш ефективному вирішенню питань соціально-економічного розвитку регіонів, дозволить значно розширити представництво регіонів України в Європейському економічному та політичному просторах.

У 2006 р. було затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 року. Прийняття цього документа стало надзвичайно важливим етапом удосконалення інституційного забезпечення державної політики регулювання регіонального розвитку. Створення інституційних та нормативно-правових передумов реформування системи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою передбачало прийняття законодавчих документів з питань реформування адміністративно-територіального устрою та розвитку місцевого самоврядування на всіх рівнях, бюджетної децентралізації. Реалізація Державної стратегії регіонального розвитку передбачала запровадження нових форм взаємодії центральних органів виконавчої влади з місцевими виконавчими органами та органами місцевого самоврядування, проведення у 2009—2015 рр. адміністративно-територіальної, бюджетної та податкової реформ з метою зміцнення фінансово-економічної основи територіальних громад.

Невід'ємною складовою загальнодержавної регіональної стратегії стала Програма економічних реформ на 2010—2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава", в якій визначено цілі, завдання та етапи реформи міжбюджетних відносин, поліпшення бізнес-клімату й залучення інвестицій, розвитку науково-технічної та інноваційної сфери, реформи житлово-комунального господарства.

Враховуючи важливість концепції державної регіональної політики 2008 р., яка стала підгрунтям для подальших розробок у сфері державної регіональної політики, відтак сприяла підготовці та ухваленню нових норма-тивно-правових актів України й внесення необхідних змін до чинних актів, варто коротко ознайомитися з її основними новелами. Відтак, у проекті Концепції було викладено стратегічне бачення ролі держави у досягненні мети діяльності державної влади — високого рівня життя українських громадян незалежно від місця їхнього проживання через забезпечення територіально цілісного та збалансованого розвитку України, інтеграції регіонів в єдиному політичному, правовому, інформаційному та культурному просторі, максимально повного використання їх потенціалу з урахуванням природних, економічних, історичних, культурних, соціальних та інших особливостей, підвищення конкурентоздатності регіонів та територіальних громад.

Особливістю проекту концепції державної регіональної політики став новий алгоритм розроблення політики: аналіз викликів — ідентифікація проблем — визначення пріоритетів — вироблення інструментів політики — розроблення стратегій, програм, проектів, заходів — втілення їх на рівні держави та регіонів — моніторинг виконання заходів, одержання результатів та досягнення впливу — розроблення на цій основі державного реагування — впровадження заходів державного реагування.

Фактично зміни підходів до формування та реалізації державної регіональної політики, яка передбачалась у концепції державної регіональної політики 2008 р. не відбулося, але й просування законодавчих актів не було активним. Пізніше було ухвалено Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" (2010 р.), яким у загальних рисах визначено головні засади державної регіональної політики.

Незважаючи на практичне зупинення Урядом протягом 2010—11 рр. робіт у сфері реформування системи управління регіональним розвитком, протягом цього періоду політична позиція щодо необхідності таких реформ була неодноразово артикульована. Найбільш важливим документом, який у концентрованому вигляді містить як оцінку ситуації, так і визначення шляхів щодо вирішення проблем формування та реалізації державної регіональної політики, є щорічне послання Президента України до Верховної Ради України у 2012 році.

Політичними завданнями для Уряду у посланнях визначено: модернізацію стратегічних засад державної регіональної політики; завершення формування інституційно-правового середовища реалізації державної регіональної політики; розвиток мережі інституцій підтримки регіонального розвитку, зокрема агентств регіонального розвитку.

У контексті розгляду даного питання, слід звернути увагу і на Закон "Про засади державної регіональної політики" (2015 р.), який визначає основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики як складової частини внутрішньої політики України.

Проаналізувавши вищезазначену нормативно-правову базу слід констатувати, що на вищому політичному рівні прийнято деякі необхідні політичні рішення щодо напряму реформи державної регіональної політики і переорієнтацію державної регіональної політики на людину через формування сприятливого для її проживання середовища незалежно від місця її проживання та підготовки необхідної нормативно-правової бази такої реформи. Таким чином, конституційні норми розвиваються та деталізуються у законах, які визначають форми, методи та механізми впливу держави на розвиток регіонів. Відтак, законодавство у сфері регіонального розвитку, яке було сформоване протягом 1991—2015 рр., повинно було створити цілісну та взаємоузгоджену систему,

що визначає перелік стратегічних і планувальних документів у сфері регіонального розвитку, визначає інституції, що формують і реалізують державну регіональну політику та проекти регіонального розвитку, а також визначити та закріпити джерела фінансування регіонального розвитку.

Проте чинні на сьогодні закони та нормативно-правові акти уряду і Президента України не є гармонізованими між собою. Вони побудовані на різних концепціях, містять різні пріоритети та способи правового регулювання.

Проведений аналіз організаційно-правового забезпечення реалізації державної регіональної політики засвідчив наявність проблеми побудови ефективного механізму взаємовідносин центру з регіонами та регіонів між собою. В законодавстві України закладено значні суперечності в регулюванні адміністративно-територіального устрою країни, взаємовідносин органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, дублювання функцій на різних рівнях управління. На сьогодні не створено необхідні умови для подолання негативних тенденцій у соціально-економічному розвитку на регіональному та місцевому рівнях. Нагальними залишаються проблеми удосконалення та зміцнення ресурсного потенціалу регіонів, подолання бідності. Існують диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів, регіональних дезінтеграційних, зокрема, економічних процесів, що відбуваються в Україні. Також є певні соціогуманітарні та політичні проблеми територіального розвитку, що негативно впливають на розвиток регіонів і мають потенційні та реальні загрози. Така тенденція потенційно загрожує подальшому розшаруванню регіонів за рівнем життя населення, виникненню депресивних територій, що може уповільнити економічне зростання країни в цілому.

Відтак, інституційно-правове забезпечення регіонального розвитку України є ще недостатнім і недосконалим. Невиконання значної кількості завдань, передбачених Державною стратегією регіонального розвитку, зокрема проведення реформ системи управління регіональним розвитком, реформи місцевого самоврядування та територіального устрою, не дало змоги створити повноцінну правову систему формування та реалізації державної регіональної політики, яка б могла поступово, але невідворотно забезпечувати реалізацію конституційних норм щодо збалансованого розвитку українських регіонів, на основі притаманних ним особливостях.

На сьогоднішній день виглядає критично важливим переосмислення суті державної регіональної політики як скоординованих у просторі її секторальних з метою забезпечення єдності всієї державної території, вирівнювання диспропорцій в регіональному розвитку для забезпечення належної якості життя людини незалежно від її місця проживання. Отож, сьогодні необхідним є відповідний перегляд усього масиву законодавства, що в тій чи іншій мірі має відношення до реалізації цієї політики.

На нашу думку, у сфері інституційно-правового забезпечення реалізації державної регіональної політики та реформування системи державного управління регіональним розвитком і підвищення дієздатності місцевого самоврядування необхідно унормувати: основи державної регіональної політики у спосіб внесення змін до Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів" у частині державного стимулювання розвитку де-пресивних територій; правовий режим поняття "кластер" і режим його функціонування; інституційні механізми та залучення державних, приватних коштів і коштів міжнародних установ на потреби регіонального розвитку, досягнення довгострокових цілей держави у сфері регіональної політики; концептуальне бачення реформування місцевого самоврядування у спосіб оновлення редакцій Законів України "Про місцеве самоврядування в Україні" та "Про місцеві державні адміністрації"; розширення повноважень органів місцевої влади з питань вирішення завдань регіонального та/або місцевого розвитку, розв'язання проблем,спільних із проблемами сусідніх регіонів, а також регіонів сусідніх держав (у т.ч. у межах прикордонного, міжрегіонального та єврорегіонального співробітництва).

Правове забезпечення має передбачати:

— формування належного правового середовища з урахуванням національного та міжнародного досвіду, міжнародних зобов'язань України, керівних документів Ради Європи і Європейської Комісії, а також особливої, координуючої ролі державної регіональної політики у забезпеченні сталого розвитку України та її регіонів, визначенні секторальних політик шляхом прийняття нових законів, спрямованих на забезпечення реалізації державної регіональної політики, внесення відповідних змін до законодавства, насамперед у бюджетній, земельній, податковій сферах, з питань діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, реформи адміністративно-територіального устрою;

— проведення інвентаризації та аналізу раніше прийнятих державних програм з питань регіонального розвитку, розроблення з урахуванням фінансових, інституційних та інших можливостей пропозицій щодо перегляду, системного узгодження, об'єднання таких програм для забезпечення комплексної й ефективної реалізації Концепції, удосконалення механізмів формування та реалізації таких програм;

— аналіз та узгодження нормативно-методичного забезпечення прогнозування та планування соціально-економічного розвитку, просторового планування територій, земле та лісоустрою, інших інструментів реалізації державної регіональної політики для їх системного, інтегрованого використання;

— розмежування повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері формування та реалізації державної регіональної політики з визначенням ефективних правових механізмів реалізації повноважень головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань забезпечення реалізації державної регіональної політики.

До того ж, варто закріпити на законодавчому рівні концептуальні підходи державної політики у сфері регіонального розвитку, а саме: схвалити Концепцію реформи адміністративно-територіального устрою, Концепцію реформи місцевого самоврядування, Кон-

цепцію вдосконалення системи підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад. Більш того, на базі концепцій прийняти відповідні законі України та завершити створення інституційних механізмів реформування системи державного управління розвитком регіонів шляхом застосування таких заходів: законодавчого визначення меж територіальної юрисдикції органів державної влади та органів місцевого самоврядування; регламентації процедур делегування повноважень обласними радами обласним державним адміністраціям; прискорення запровадження інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, передбачених Законом України "Про стимулювання розвитку регіонів", та, як наслідок, подолання депресивності окремих територій; активізації роботи щодо практичного запровадження Угод регіонального розвитку між Кабінетом Міністрів України та обласними радами.

За сучасних умов акцент у реалізації соціально-економічної політики має все більше зміщуватися в регіони, де вирішується проблема життєзабезпечення населення, а самі регіональні органи управління несуть головну відповідальність перед населенням і центральними органами влади за становище в регіоні. Для досягнення цієї мети слід внести зміни до чинного законодавства України щодо розширення повноважень місцевих органів влади в питаннях формування конкурентноспроможного господарства регіону, його фінансової самодостатності, а також передбачити розмежування прав і відповідальності центру та регіонів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, за роки незалежності в Україні в основному сформовано організаційно-правові та інші основи реалізації державної політики у цій сфері. Відтак, за останні роки ринкових перетворень у національній економіці процес формування регіональної політики та механізми її реалізації здійснювалися за двома напрямами — практичним і теоретичним. Практичний напрям представлено, насамперед, відповідними розділами у програмах дій урядів, посланнях Президента до Верховної Ради України, прогнозно-планових документах, а також Концепцією та Стратегією державної регіональної політики. У цих матеріалах основна увага приділяється певним завданням регіональної політики, механізмам і методам, за допомогою яких уряд планує їх здійснити. Проте в силу численних об'єктивних та суб'єктивних факторів наявні можливості забезпечення збалансованого розвитку України та її регіонів, поліпшення якості життя людей реалізовуються недостатньо.

Система українського законодавства з питань державної регіональної політики сформувалась в розвиток конституційних норм і складається також із законів України, Указів Президента, нормативно-правових актів Уряду які регулюють питання формування та реалізації державної регіональної політики, регіонального розвитку загалом. Система базових нормативних документів постійно доповнюється і вдосконалюється відповідно до вимог законодавства Європейського Союзу, що свідчить про послідовну координацію державними органами практичної роботи з реалізації євроінтеграційного курсу. Україна адаптується у європейський правовий простір, спираючись на досвід ЄС, з урахуванням особливостей взаємовідносин та національних інтересів держави.

Здійснюючи аналіз нормативно-правової бази забезпечення регіонального розвитку можна стверджувати, що в Україні існує правове поле для ефективного розвитку регіонів та місцевого самоврядування.

Разом з тим, не зважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, в Україні так і не сформоване законодавче поле для системного регіонального розвитку, гармонізації інтересів регіонів та держави у сфері розвитку, створення умов для зближення регіонів та формування єдиного загальноукраїнського простору в межах усієї території України.

Правове поле, потребує систематизації та упорядкування, оскільки деякі питання ще й досі залишаються не остаточно не врегульовані. Основним завданням нормативно-правового забезпечення регіонального розвитку має бути створення сприятливих умов для розвитку регіонів, встановлення необхідного балансу між ними та зміцненням демократичних основ розвитку держави. Щоб успішно виконати зазначені завдання, потрібен виважений системний підхід законодавців.

До того ж зазначимо, що поки що існує значний пласт проблем щодо адаптації законодавчих актів України з проблем регіонального розвитку до вимог законів Європейського Союзу. Зокрема це проявляється в недоліках дійового інституційного забезпечення реалізації державної регіональної політики, несформованість ефективного механізму взаємовідносин центру з регіонами та регіонів між собою. За такої ситуації держава зобовязана посилити увагу до питань регіональної політики, створити дійову систему інституцій, які могли б працювати на забезпечення сталого розвитку окремих територій.

Література:

1. Долішній М. Регіональна політика на рубежі XX—XXI століть: нові пріоритети / М. Долішній — К.: Наукова думка, 2006. — 117 с.

2. Керецман В. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти / В. Керецман. — К.: Видавництво УАДУ, 2002. — 188 с.

3. Чумаченко М. Управління соціально-економічним розвитком регіону / М. Чумаченко // Економіка України. — 2008. — № 4. — С. 94—99.

References:

1. Dolishniy, M. (2006), Rehional'na polityka na rubezhi XX—XXI stolit': novi priorytety [Regional policy at the turn of the XXI century: new priorities], Scientific thought, Kyiv, Ukraine.

2. Keretsman, V. (2002), Derzhavne rehuliuvannia rehional'noho rozvytku: teoretychni aspekty [State regulation of regional development: theoretical aspects], Publisher UAGU, Kyiv, Ukraine.

3. Chumachenko, M. (2008), "Management of socio-economic development of the region", Ekonomika Ukrainy, vol. 4, pp. 94—99.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2015 р.

УДК 351.77

В. В. Євтушенко,
здобувач, кафедра управління охороною суспільного здоров'я,
Національна академія державного управління при Президентові України

НАРОДНА МЕДИЦИНА ЯК ГАЛУЗЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ (ДО ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ)

V. Ievtushenko,
applicant, Dept. of Public Health service management
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

TRADITIONAL MEDICINE AS A BRANCH OF UKRANIAN CULTURE AND AN INTERGRAL COMPONENT OF THE UKRANIAN NATIONAL HEALTH SERVICE SYSTEM (TO THE PROBLEM OF STATE MANAGEMENT IN TRADITIONAL MEDICINE)

У статті досліджено народну медицину як невід'ємну складову національної системи охорони здоров'я України та як важливу галузь української культури.

This article is investigating traditional medicine as an integral component of Ukrainian Health Service system and as an important branch of Ukrainian culture.

Ключові слова: українська народна медицина, національна система охорони здоров'я, важлива складова, українська культура.
Key words: Ukrainian traditional medicine, national health service system, important component, Ukrainian culture.

"Минуле й сьогодення — наші засоби, тільки майбутнє — наша мета".
Б. Паскаль[1]

ВСТУП

На наших очах розпочався перехід від домінування аналітичного методу пізнання світу до цілісного системного його сприйняття. Сучасні природо- і людинознавство впритул наблизилися до релігійних основ бачення світу. Все більшого поширення набуває розуміння людини як складної відкритої біоенерго-інформаційної саморегульованої надсистеми, складовими якої є тіло (сома), психіка (душа) і духовна сфера. Людина — здорова, коли між вказаними її складовими існує гармонія, а їхні взаємозв'язки є збалансованими. Будь-які відхилення від стану рівноваги, які організм неспроможний компенсувати за рахунок регуляторних механізмів, у кінцевому результаті призводять до зменшення потенціалу здоров'я і прояву патологічного стану, себто хвороби. Хвороба ніколи не є ізольованою проблемою окремого органа чи системи. Це — завжди проявлений наслідок негараздів у всьому організмі [8].

Медичні знання людства немов безкінечна і могутня ріка, що несе крізь тисячоліття надбання багатьох рас, цивілізацій і народів. В окремі періоди розвитку людства та в окремих своїх частинах воно, керуючись пануючим на той час світоглядом, баченням людини, її проблем та шляхів їх вирішення, певну частину медичних знань сприймає, формуючи на цій основі офіційну медичну науку і практику та називаючи її традиційною (академічною) медициною. Інші медичні знання, не менш цінні, автоматично стають маргінальними і, в кращому випадку, "делікатно" звуться нетрадиційними. Незалежно від цих процесів стало існує глибинна течія, що живиться джерелами народної мудрості, часто незбагненна, а тому і незатребувана, яка так і зветься, народна медицина.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідаючи на виклики сьогодення, Всесвітня організація охорони здоров'я (далі — ВООЗ) констату-

[1] Паскаль Блез (1623—1662), французький філософ.

вала, що численні надбання народно і нетрадиційної медицини (далі — НіНМ), як складові цілісного медичного знання людства, мають позитивний вплив на стан здоров'я, та що з метою оздоровлення і лікування до них звертаються майже 80% населення світу. Тому ВООЗ заохочує і підтримує країни в їх діяльності з виявлення і впровадження цих методів у медичну практику.

Передумови розвитку та впровадження народної медицини в Україні сягають в тисячолітнє минуле давніх культур. За своєю сутністю, це найстаріша медицина, яка відома людству. Протягом віків медицина в основному базувалась на природних речовинах і холістичному підході до людини. Цей досвід збирався, збагачувався, а найбільш цінна його частина використовувалась науковою медициною. У всіх народів існують свої традиційні методи лікування, які віками відбирались і ретельно зберігались у пам'яті поколінь [4; 7].

Україна відноситься до країн, в яких НіНМ не тільки легально співіснує з офіційною медициною, про що свідчить, зокрема, стаття 74 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я", де вказано, що "як виняток за спеціальним дозволом Міністерства охорони здоров'я (далі — МОЗ) України або уповноваженого ним органу охорони здоров'я особам без спеціальної освіти дозволяється діяльність у галузі народної і нетрадиційної медицини", але й вони дедалі більше інтегруються, підтвердженням чого є включення в офіційний "Перелік лікарських посад у закладах охорони здоров'я посади "лікар з народної і нетрадиційної медицини" [5; 8; 10].

Народна і нетрадиційна медицина: основні поняття та їх офіційні тлумачення (Офіційні визначення ВООЗ та МОЗ України).

Народна медицина — це сума всіх знань і практичних методів (як тих, що можливо пояснити, так і тих, що пояснити неможливо), які застосовуються для діагностики, попередження і усунення порушень фізичної, психічної та соціальної рівноваги і які опираються виняткова на практичний досвід і спостереження, що передаються із покоління в покоління як в усній, так і в письмовій формі.

Народний цілитель — людина, яка, на думку свого суспільства, знає способи надання медичної допомоги з використанням рослин, речовин тваринного і мінерального походження та деякі інші методи, що мають в своїй основі соціальні, культурні та релігійні витоки, а також знання, уявлення і вірування, що визнаються членами цього суспільства і стосуються фізичного та соціального благополуччя, причин хвороб і недуг.

Нетрадиційна медицина — це знання та практичні методи народної медицини, які мають певного автора.

Лікар з народної і нетрадиційної медицини (спеціальність офіційно визнана в Україні в 1997 р.) — це спеціаліст з вищою медичною освітою, який має юридичне право надавати первинну багатопрофільну медико-соціальну допомогу населенню із застосуванням методів народної і нетрадиційної медицини.

Медицина Київської Русі та місце в ній народної медицини.

Як свідчить здійснений нами аналіз літературних джерел, народна медицина українців — це складний комплекс, в якому знайшли поєднання позитивні емпіричні знання, засоби лікувальної магії, народна традиція, а згодом — елементи професійної медицини, явища широкого міжнародного побутування і досвід місцевих спостережень [3; 6].

Медицина Київської Русі була доволі розвинена й не відставала від загальнолюдських середньовічних канонів. А народне цілительство випередило свій час й успішно застосовується й зараз.

З покоління в покоління передавалися в Київській Русі знання по фітотерапії. Не лише "народні цілителі", але й кожна господарка знала лікувальні властивості рослин і уміла готувати "зілля" — відвари, настої, чаї. Популярна в народі була "домашня фізіотерапія" — лазні, компреси, розтирання, масаж, укутування, "банки", клістири.

Однак специфічним "києворуським" методом була психотерапія. Вона базувалася на язицьких традиціях — заговорах, позбавленні від "пристріту", "порчі", "поробленого". Рідко в яких інших державах (аж ніяк не в Європі з їхньою інквізицією) були так популярні ворожки, шептухи, чаклуни, заклинателі, відьми. Що характерно, ці традиції не прийшли до нас ззовні — ні з Візантії, ні з півночі, ні з античності. Вони збереглися на наших землях з незапам'ятних часів, і є невід'ємною частиною центрально-слов'янського сприйняття зв'язку живої людини з "іншим" світом.

Істориками зроблений узагальнюючий висновок про існування трьох основних типів медицини: древньої, народної язичницької; більш пізньої міської світської ремісничої; монастирської.

Одна з найбільш складних наукових проблем вивчення медицини Київської Русі — час виникнення і характер діяльності перших монастирських лікарень. Ще в історичній науці XIX ст. склалася традиція зв'язувати відкриття першої лікарні з ім'ям Феодосія Печерського. Н.А. Богоявленський, виходячи з "Житія Феодосія Печерського", написаного Нестором, також вважає, що для лікарні було відведено особливе місце, відгороджене забором від інших будівель, що додавало їй характер ізолятора. Хворим надавалася стаціонарна допомога. У монастир приводили і приносили людей з різними хворобами. Серед них були і діти, і дорослі. Кількість звертань досягала великих цифр. Більше за все було незаможних, але зверталися і представники вищого стану [2].

Досліджуючи розробленість даної проблеми за матеріалами Інтернет-ресурсу, робимо висновок, що в проаналізованій автором історико-медичній літературі значне місце приділяється опису образів давньоруських лікарів, донесених нам "КиєвоПечерським патериком", насамперед Агапіту. Лікар повинен бути зразком гуманності, що межує із самопожертвою. Цими якостями володів Агапіт, що без заклику йшов до хворого і служив йому доти, поки хворий не вставав. У такій особистій участі лікаря в долі хворого "Патерик" і бачить мету й внутрішній зміст лікарського покликання. Самовіддане ставлення лікаря до хворого створює його надзвичайну популярність і любов народу. Усі лікарі Києво-Печерського монастиря були доступні, їм було невідоме марнославство. Лікар повинен бути вільним від будь-якої думки, спрямованої на збагачення за рахунок на-

даної медичної допомоги (Агапіт наказує роздати всі гроші жебракам і церквам і відмовляється їх брати). Високими моральними якостями відзначалися і Даміан, і Алімпій. У "КиєвоПечерському патерику" розробляється концепція лікування як духовного служіння. Здатність зціляти людей трактується як дарунок Божий, що відкривається праведникам за їхній духовний подвиг (наприклад, опис житія Даміана: "Даміан відрізнявся покірністю; дивував усіх своєю лагідністю. Його подвижницьке життя, пильнування по ночах, старанне заняття читанням святих книг, часте повстання на молитву, усе це було гарно відомо братії і викликало благоговіння. За все це сподобив Господь Бог Даміана дарунка чудотворного..."). Відповідно, лікування сприймається в першу чергу як невід'ємна частина служіння Господу. З відношенням до лікування як до дарунку Божого пов'язується і "безмездність", неможливість плати за лікування. Агапіт говорить: "... ніколи ні від кого не беру за зцілення, тому що зціляю силою не моєю, але Христовою ...". Серед високих моральних якостей ченців "лічців" особливо підкреслюється християнська смиренність, зречення від мирської слави, багатства. Давньоруський історик залишив нам барвисті описи високогуманних діянь перших лікарів — ченців Києво-Печерської лаври: "...під чернечими клобуками в них були солідні знання медицини" (до слова, автори патерика — не історики, а священики). В одному із сюжетів розповіді про Агапіта ми бачимо колізію загальнолюдських і станових, монастирських норм: коли важко занедужує в Чернігові князь Володимир (майбутній Володимир Мономах), Агапіт відмовляється їхати до нього, залишається в лаврі. Ця колізія розв'язується здатністю Агапіта зціляти на відстані. У літературі детально досліджується складне питання про методи лікування, які застосовувались Антонієм, Агапітом та іншими монастирськими лікарями. Медики високо оцінюють рівень описаного у різних розповідях "Патерика" догляду за хворими (наприклад, така деталь — виснаженому ченцю не дають відразу багато їжі). Власне кажучи, це і є головна форма "служіння" лікарів. Не викликає сумнівів у дослідників і психотерапевтичний фактор: молитви (адже йдеться про ченців і парафіян), "накладення рук", що припускали безумовну віру у можливості цілителя (на цьому автори патерика особливо наполягають: у розповіді про Алімпія у випадку першого звертання прокаженого без відповідної віри монастирські засоби не допомогли). Неоднозначно трактується згадуване в житіях "брашно", "зілля", що давалося хворим. Автор-монах неодноразово і наполегливо підкреслює, що це була звичайна їжа з монастирського раціону.

Н.А. Богоявленський, намагаючись знайти раціоналістичне пояснення, вважає, що "лікувальна слава Агапіта значною мірою спочивала на його тонкому умінні вибирати звичайні харчові засоби і вміло застосовувати їх у постелі хворого". І.Л. Анікін вважає, що Агапіту були відомі і деякі лікарські засоби, що Київська Русь імпортувала зза кордону. Він посилається на епізод, коли лікарвірмен відвідав Агапіта і став допитуватися, якими ліками останній лікує хворих: "Оглянувши ліки, лікарвірмен сказав: "Нести се від наших зіль, але думаю, яко се від Олександріа приносять". І дійсно літопис від 1060 р. повідомляє, що лікарські зілля йдуть у Київ з Олександрії. Але ж Агапіт на цю репліку відповідає негативно, і, таким чином, вона вказує лише на те, що ліками, які привозилися, користалися світські лікарі, а монастирські, якщо і робили це, то не зізнавалися. М.Б. Мирський без коментарів однозначно пише про "зілля" як про ліки: хворим Агапіт сам готував ліки ("сваряше зелие"). Це питання залишається невирішеним, тому що раціоналістичну основу в даному випадку можна тільки реконструювати, вона розходилася з метою написання житія, і відповідно, усіляко маскувалася [1; 2; 7].

Ґрунтуючись на викладеному вище, робимо висновок про те, що народна медицина як галузь народної культури стоїть на межі двох наук — медицини та етнографії і привертає увагу як медиків, так і етнографів. Але якщо представників медико-біологічного циклу наук цікавлять насамперед прикладні аспекти народної медицини, тобто лікувальні засоби, які являють собою з точки зору медичної практики найціннішу й найсуттєвішу її частину, то коло зацікавлень етнографії значно ширше. Крім чисто практичних завдань, її цікавить народна медицина як складова частина традиційно-побутової культури, в якій знайшов відображення світогляд народу, його багатий життєвий досвід.

Перспективи розвитку української народної медицини.

Автор не може погодитися з усталеним в науковій медичній думці поглядом на українську народну медицину та на методи її лікування як на нетрадиційні. Адже в ній акумульований багатовіковий досвід Українського народу, традиційні знання багатьох поколінь. Від неї веде свої витоки наукова медицина. Основними чинниками, які перешкоджають поступальному розвитку та утвердженню в державі потужного сектора української народної медицини є такі [9]:

— недосконаліть нормативно-правової бази з регулювання народної медицини в Україні;

— відсутність у галузі охорони здоров"я України координації та контролю за здійсненням медичної практики в галузі народної медицини.

Аналіз літературних джерел за темою дослідження дає право стверджувати, що державні механізми з регулювання української народної медицини належним чином не сформовані. Їх подальше удосконалення має здійснюватися, виходячи з наступних принципів: пріоритетності цілей безпеки медичної послуги; обов'язковості отримання споживачами медичних послуг у фахівців з народної медицини вичерпної інформації щодо методів лікування, їх наслідків, можливих ускладнень та якості медичних послуг з оформленням письмової інформованої згоди пацієнта на медичне втручання; наявності та дієвості державного контролю за діяльністю медичних працівників з народної медицини з можливістю санкцій за невиконання або неналежне виконання зобов'язань угоди про медичну послугу, недотримання виконавцем послуги термінів її виконання тощо.

ВИСНОВКИ

1. Доведено, що відповідаючи на виклики сьогодення, Всесвітня організація охорони здоров'я констатувала, що численні надбання народної і нетрадиційної медицини, як складові цілісного медичного знання люд-

ства, мають позитивний вплив на стан здоров'я, та що з метою оздоровлення і лікування до них звертаються майже 80% населення світу. Тому ВООЗ заохочує і підтримує країни в їх діяльності з виявлення і впровадження цих методів у медичну практику.

2. Виявлено, що передумови розвитку та впровадження народної медицини в Україні сягають в тисячолітнє минуле давніх культур. За своєю сутністю, це найстаріша медицина, яка відома людству. Протягом віків цей досвід збирався, збагачувався, а найбільш цінна його частина використовувалась науковою медициною.

3. Обгрунтовано, що медицина Київської Русі була доволі розвинена й не відставала від загальнолюдських середньовічних канонів. З покоління в покоління передавалися в Київській Русі знання по фітотерапії. Не лише "народні цілителі", але й кожна господарка знала лікувальні властивості рослин і уміла готувати "зілля" — відвари, настої, чаї. Популярна в народі була "домашня фізіотерапія" — лазні, компреси, розтирання, масаж, укутування, "банки", клістири.

4. Визначено, що впродовж років незалежності, сектор охорони здоров'я України, де використовуються методи і принципи народної медицини, збільшує свої потужності та розширює кількість і різноманітність медичних послуг.

5. Виявлено, що державні механізми з регулювання української народної медицини належним чином не сформовані. Їх подальше удосконалення має здійснюватися, виходячи з наступних принципів: пріоритетності цілей безпеки медичної послуги; обов'язковості отримання споживачами медичних послуг у фахівців з народної медицини вичерпної інформації щодо методів лікування, їх наслідків, можливих ускладнень та якості медичних послуг з оформленням письмової інформованої згоди пацієнта на медичне втручання; наявності та дієвості державного контролю за діяльністю медичних працівників з народної медицини з можливістю санкцій за невиконання або неналежне виконання зобов'язань угоди про медичну послугу, недотримання виконавцем послуги термінів її виконання тощо.

Література:

1. Аникин И.А. Монастырская больница Древней Руси // Советское здравоохранение, 1987. — № 11. — С. 58—61.

2. Богоявленский Н.А. Древнерусское врачевание в X — XVII вв. Источники для изучения русской медицины. — М.: Медгиз, 1960. — 326 с.

3. Величко В. Цілительство на Русі // Здоров'я киян, 2013. — № 9 (226). — С. 12.

4. Верхратський С.А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини: навч. посібник. — К.: Вища школа, 1991. — 431 с.

5. Дудка В.В., Євтушенко В.В. Теоретичне підгрунтя проблеми державного регулювання народної та нетрадиційної медицини у наукових працях українських і зарубіжних авторів (до проблеми державного регулювання здоровоохоронної сфери) // Інвестиції: практика та досвід. — 2012. — № 4. — С. 111—115.

6. Ievtushenko V.V., Pokanevych O.V., Radysh Ya.F. Folk Medicine on the territory of Ukraine: Introduction to the Problem. — The Pharma Innovation, 2014. — № 3. — С. 28—29.

7. Мирский М.Б. Медицина средневековья // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. — 2000. — № 4. — С. 55—58.

8. Островерха Ю. Народна і нетрадиційна медицина в сучасному світі та Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.holimed.lviv.ua/u_02_tradmed_002.html

9. Поживілова О.В. Народна та нетрадиційна медицина — важлива складова системи охорони здоров'я / О.В. Поживілова // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. — 2011. — № 1. — С. 4—10.

10. Поканевич О. Аналіз стратегії Всесвітньої організації охорони здоров'я в галузі народної медицини 2014 — 2023 рр. / О. Поканевич, В. Євтушенко, Я. Радиш // Публічне адміністрування: теорія та практика: ел. зб. наук. пр. — Д.: ДРІДУ НАДУ, 2014. — Вип. 1. — Режим доступу: http. www/dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-01(11)/13.pdf

References:

1. Any'ky'n, Y'. A. (1987), "Monastic Hospital of ancient Russia", Sovetskoe zdravooxraneny'e, vol. 11, pp. 58—61.

2. Bogoyavlensky'j, N.A. (1960), Drevnerusskoe vrachevany'e v X—XVII vv. Y'stochny'ky' dlya y'zucheny'ya russkoj medy'cy'ny [Ancient healing in X — XVII centuries. Sources for the study of Russian medicine], Medgyz, Moskow, Russia.

3. Vely'chko, V. (2013), "Healing in Russia", Zdorov'ya ky'yan, vol. 9 (226), pp. 12.

4. Verxrats'ky'j, S. A. and Zabludovs'ky'j, P. Yu. (1991), Istoriya medy'cy'ny' [History of Medicine], Vytsha shcola, Kyiv, Ukraina.

5. Dudka, V. V. and Yevtushenko, V. V. (2012), "The theoretical foundation problems of state regulation of alternative medicine in scientific works of Ukrainian and foreign authors (the issue of government regulation zdorovoohoronnoyi areas)", Investy'ciyi: prakty'ka ta dosvid, vol. 4, pp. 111—115.

6. Ievtushenko, V. V. and Pokanevych, O. V. and Radysh, Ya. F. (2014), "Folk Medicine on the territory of Ukraine: Introduction to the Problem", The Pharma Innovation, vol. 3, pp. 28—29.

7. My'rsky'j, M. B. (2000), "Medicine Middle Ages", Problemy socy'al'noj gy'gy'eny, zdravooxraneny'ya y' y'story'y' medy'cy'n, vol. 4, pp. 55—58.

8. Ostroverha, Yu. "Folk and alternative medicine in the modern world and Ukraine", available at: http://www.holimed.lviv.ua/u_02_tradmed_002.html (Accessed 29 Jun 2015).

9. Pozhy'vilova, O. V. (2011), "Of alternative medicine — an important component of the health system", Visny'k Akademiyi praci i social'ny'x vidnosy'n Federaciyi profspilok Ukrayiny', vol. 1, pp. 4—10.

10. Pokanevy'ch, O. Yevtushenko, V. And. Rady'sh, Ya. (2014), "Analysis of the strategies of the World Health Organization in the field of traditional medicine 2014—2023 rr.", Publichne administruvannya: teoriya ta prakty'ka, [Online], vol. 1. available at: http. www/dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-01(11)/13.pdf (Accessed 29 Jun 2015).

Стаття надійшла до редакції 13.07.2015 р.

УДК 35.082.7

Я. Ф. Радиш,
д. держ. упр., професор,
Національна академія державного управління при Президентові України
О. В. Кожухар,
слухач, Національна академія державного управління при Президентові України

РОЛЬ ЖІНКИ У ФОРМУВАННІ Й ФУНКЦІОНУВАННІ ДЕРЖАВНОСТІ: ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ)

Y. Radysh,
Doctor of public administration, professor,
O. Kozhukhar,
applicant, Dept. of Public Health National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

ROLE OF WOMEN IN FORMATION AND FUNCTIONING OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY: INTRODUCTION TO THE PROBLEM (BASED ON LITERATURE)

У статті, на основі аналізу низки літературних джерел українських та зарубіжних авторів, досліджено роль жінки у формуванні державності.

The role of women in the formation of national identity have been investigated on the basis of literature analysis of Ukrainian and ether authors.

Ключові слова: державність, жінка, княгиня, освіта, державотворення.
Key words: state, woman, princess, education, state formation.

"...totapulchraeset macula originalis non est in te"
"О, как прекрасна ты в своей непорочной первозданности"
(пісня-гімн, яку християни століттями співають Діві Марії)
"Красота и власть являються результатом искусства совершенствования ума"

Антоніо Менегетті

"Прозрінь не бійся, бо вони, як ліки"

Ліна Костенко

ВСТУП

Ми живемо в дуже цікавий час. У системі світового оновлення й реформування Україна прагне до творення громадянського суспільства на нових, гуманістичних засадах, що є передумовою демократичного устрою. Демократичне громадянське суспільство, його система життєздатні лише при формуванні демократичної культури соціуму. Розвиток та підвищення рівня демократичної репрезентативності — один із аспектів становлення паритетної щодо гендеру демократії. Можна стверджувати, що зміцнення ідей та практики рівної участі чоловіків і жінок у політичному житті має розглядатися не як загроза суспільному розвитку, а як чинник, що йому сприяє [4, с. 96 — 97; 5, 13].

Як відомо, у системі "політика" найважливіше місце належить державності, її творенню та функціонуванню. Сучасне політичне життя України спрямоване саме на розбудову та функціонування держави на засадах демократичності, гуманності, соціальної орієнтованості, миролюбності.

Ґрунтуючись на тому, що сучасне українське суспільство має у своєму складі понад 55% жінок, саме цій частині Українського народу належить вагома роль у формуванні соціальної бази та фундаментальних цінностей незалежної України.

Жінки України мають цікаву, багату і на загалщене вивчену історію, яка може певною мірою послужити дороговказом для зорганізованого жіночого руху в нашій державі [11] .

У контексті викладеного вище, автори поділяють думку М. Богачевської-Хом'як про те, що наші співвітчизниці заслуговують особливої уваги щонайменше з трьох причин. По-перше, знаходимо серед них багато визначних особистостей. По-друге, в періоди, коли українство заборонялося

або не було модним, праця жіночих рук великою мірою зберігала та дбайливо передавала з покоління в покоління народні цінності. Врешті, по-третє, жінки створювали різні жіночі організації на всіх територіях, де знаходились українські громади. Зорганізоване жіноцтво робило свій вагомий внесок у розвиток громади та народу [1, с. 7][1].

Ґрунтуючись на цьому, робимо висновок, що дослідження ролі та місця жінок в історії українського державотворення значною мірою поглиблює наші знання з історії Українського народу.

Наша розвідка, де використано низку матеріалів зарубіжних авторів, присвячена висвітленню ролі української жінки у формуванні та функціонуванні державності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Роль жінки в житті нації та творенні держави переоцінити важко. Історія України знає багато славетних жінок, які доклали воістину титанічних зусиль, щоб утвердилася наша нація на своїй землі [10]. Деякі антропологи твердять, що київська софійська Оранта — це відмінне зображення древньої праматері-берегині. В Київській Русі, в Галицько-Волинській державі були жінки володарів і жінки, які переймалися державними справами. У найгірші часи татарського лихоліття українські жінки не прийняли татарських звичок, як це сталося в Московії. В бурхливий період козаччини навіть звичайні жінки виконували надзвичайні діла, бо в кризисні часи різниця статі затирається. Можемо нагадати такі імена, як Марта Борецька, Галшка Гулевичівна, Марія Магдалена Мазепа-Колодинська, Ганна Орлик... [7, с. 7 — 8].

Історія Руси-України сповнена багатьма звитяжними і трагічними сторінками. Широко відомі і її видатні (та менш видатні) провадирі — князі руські. Однак, за рідкісними винятками, майже зовсім невідомими широкому загалові є імена та долі жінок, що супроводжували у життєвому шляху своїх чоловіків і, так чи інакше, увійшли до вітчизняної історії [3].

Як стверджує В. Гусєв, цікавою особливістю давньоруських літописів XII — XIII століть є вкрай обмежена кількість свідчень про жінок із князівських родин, особливо дочок та внучок князів. Зрозуміло, літописці передусім звертали увагу на діяння державців, події суспільного, релігійного та міжнародного життя. Тому навіть про знатних жінок часів Давньої Русі ми дізнаємося найчастіше з іноземних писемних пам"яток середньовіччя, свідчення яких суперечливі й залишають простір для гіпотез та фантазії науковців і публіцистів [6, с. 32].

Свята, рівноапостольна, Велика княгиня Київська Ольга.

Універсальний словник енциклопедія (1999 р.) подає про неї наступну інформацію: Ольга (Гелга; християнське ім'я Олена), ? — 969, дружина Ігоря, київського князя варязького походження, канонізована Православною Церквою; після загибелі чоловіка (945 р.) правила Руссю до змужніння сина Святослава (кін. 50-х або початок 60-х років X ст.); жорстоко придушила повстання древлян; упорядкувала збирання данини, організувала опорні пункти центральної влади на місцях (погости); прийняла християнство, але не зумітла зробити його державною релігією; 957 р. — візит до Константинополя, угода з імператором Констянтином VII Багрянородним [16, с. 981 — 982].

У довідковому виданні "Видатні постаті в історії України (IX—XIX ст.)" стверджується, що "Під пером Нестора багатогранна особистість Ольги стає легендарною. За плетивом фактів важко відтворити історичну реальність ...Неможливо ручатися за достовірність фактів, що наводяться в літописі, оскільки вони трансформовані народною свідомістю. Водночас епічні сюжети передають характерні риси реальної княгині Ольги: державницький розум, виваженість дій, послідовність у досягненні мети. ...Вона намагалася продовжувати активну зовнішню політику, започатковану її попередниками, основну увагу приділяла відновленню взаємовигідних контактів з Візантією. ...Давні перекази нарекли Ольгу хитрою, православна церква ще у до монгольські часи прилучила її до сонму святих. Сучасні науковці називають її мудрою правителькою" [2, с. 19—21].

Укладачі іншого довідкового видання "100 знаменитых людей Украины"на підставі літописних джерел стверджують, що завдячуючи княгині Ользі "...на Русі виникло також і нове відношення до жінок. ...вони включились в процес просвіти, не уступаючи чоловікам у "книжності", а також мали "в жіночому єстві чоловічу міцність", іншими словами, переймалися державними справами — освітою, культурою, будівництвом, медициною, воювали, приймали послів. Прикладом такого характеру була сама княгиня, яка фактично до кінця свого життя (11 липня 969 р.) управляла Руссю, так як Святослав майже весь час проводив у походах. Коли в 968 р. князь воював на Балканах, їй навіть прийшлося витримати облогу Києва печенігами. ...Літописець Нестор назвав її зорею, яка передує сходу сонця над Руссю. Перші зображення княгині появилися в хроніках і літописах, а потім почали відтворюватися в іконах, в храмових фресках і розписах Візантії та Русі. Існує припущення, що залишки фресок Софійського собору в Києві, зведеного при Ярославі Мудрому, відображають прийом руського посольства на чолі з Ольгою в Константинополі. ...Князювання княгині Ольги стало поворотом в історії Київської Русі, яка увійшла в політичну систему християнського світу. Завдячуючи її мудрості держава не попала у залежність ні від Візантії, ні від Німеччини [15, с. 11—14].

Рівноправні відносини з грецьким Сходом та латинським Заходом визначили загальний характер зовнішньої політики Києва на два наступні століття. Система укріплень, завдячуючи якій Київ витримав печенізьку облогу, і яка в науковій літературі минулих років одержала назву "міста Володимира", закладена була за Ольги [14, с. 11—14].

Відомий російський історик Н. Карамзін писав, що Ольга "...оволоділа кормилом держави і мудрим керівництвом доказала, що слаба жінка може інколи рівнятися з мудрими чоловіками" [15, с. 321—325].

Комплексний аналіз літературних джерел за темою дослідження дає підстави стверджувати, що основна діяльність княгині[2] Ольги припадає на 50-ті й 60-ті роки X-го століття. Мало кому з руських володарів літописи приділили стільки уваги, як княгині Ользі. Її княжіння припало на визначний період у суворий середньовічний час. У всій Європі панувала фізична сила, кожен можновладець передусім був воєначальником, а на Київському престолі володарювала жінка [3; 8].

Немає достовірних даних щодо походження Ольги. Варіацій з приводу цього питання надзвичайно багато і всі вони

[1] При цитуваннях збережено стиль викладу та правопис автора посилання.

[2] Відомий вчений з діаспори Іван Кузич-Березовський на підставі використання зарубіжних архівних матеріалів та наукових праць німецьких хронік, писаних за тодішнім звичаєм латинською мовою, стверджує, що "...Постать володарки Русі-України Олени-Ольги показана в нашій історії в кривому дзеркалі байок для дітей. ...Не може бути ніяких сумнівів, щоб п'ять німецьких істориків помилилися в титуляритурі та замість "княгиня" ..., написали РЕГІНА-королева — імператорка. ...Королеву Олену-Ольгу титулом РЕГІНА називає Магдебурзький єпископ Адальберг, що був у Києві під кінець 961 р. і на початку 962 р. ...Думаю, що після свідчень стількох німецьких істориків не маємо причини стидатися титулу "королева" та вперто за грецько-руським літописом ... називати імператору Русі "княгинею". ...Це була геніальна жінка-володариня, яку лише раз мала земля і історія українська" [10, с. 7—11].

підтверджуються літописними або церковними джерелами. В одному з літописів, зокрема стверджується, що Ігор привів собі дружину із Плескова — але чи це був Псков, чи болгарське місто Плискувод — невідомо. За іншими джерелами, вона була з роду князів Ізборських і приходилась родичкою князю Олегу. Історик Н. Татищев стверджував, що Ольга була внучкою новгородського посадника Гостомисла і рідні звали її Прекрасною [15].

У 903 р. Ольгу видали заміж за Ігоря, сина Рюрика, майбутнього великого князя, якому на той час виповнилося 25 років. Оскільки в 903 р. вона була ще маленькою дівчинкою, шлюб спочатку був номінальним. За свідченням Нестора, лише через 30 років у подружжя народився єдиний син — Святослав [14].

І. Кузич-Березовський-автор монографії "Жінка і держава", яку проф. Леонтій Дещинський — директор інституту гуманітарної освіти університету "Львівська політехніка" вважає "...найпершою спробою об'єктивно, з використанням джерел, насамперед архівних матеріалів, працю зарубіжних істориків і дослідників, висвітлити роль української жінки як державного і політичного діяча, її внесок у формування нації і створення Української держави", — так пише про княгиню Ольгу — політика і реформатора Руси-України середини X століття.

Першими самостійними державними рішеннями княгині Ольги після смерті її чоловіка Ігоря Олеговича, було, за свідченням дослідників, "усмиреннядревлян" та поділ держави на адміністративні округи, так звані погости[3] — господарсько-адміністративні й судові осередки. Створення погостів зумовило формування "...списку податників, де було списано й число членівродини, щобуло на той час першим свого рода списком населення Руської держави" [10, с. 7 — 11].

Новий порядок збирання данини зміцнив князівську владу, сприяв економічному й політичному зростанню держави: 2/3 податків везли в київську казну, а 1/3 — у Вишгород, де жила Ольга. Реформи, що їх здійснювала княгиня, фактично були першими спробами регламентації данини й адміністративно-судової системи.

946 року Ольга ліквідувала місцеве княжіння, давньоруська земля підпорядкувалась безпосередньо її владі. Водночас проводилося розмежування земель. Закріпивши за княжою скарбницею незаперечні права на багаті на хутрового звіра території, княгиня Ольга забезпечила княжу владу постійними прибутками. Саме за княжіння Ольги з'явився новий спосіб поповнення державної скарбниці за рахунок хутродобування й полювання. Набуло розвитку бортництво, продукція якого — мед і віск — стали експортним товаром [8].

"Держава королеви Олени-Ольги простягалася від Чорного моря, Карпат і Вісли до Балтики і Білого моря, до Волги й Азовського моря, а її постать найкраще проявляється на тлі тодішньої політичної ситуації київської і сусідніх держав: болгарської, грецької та хозарської. ...королева Олена — це мати рідної національної віри-християнства. Тому нам — нащадкам Русичів, що ще зберегли національну честь і гордість, не все одно, як хтось буде називати наші світлі історичні постаті. І коли той історичний велетень у жіночому тілі зумів велику руську імперію охоронити від розпаду, сконсолідувати, загосподарити та схристиянізувати, — то це могла зробити лише подиву гідна, залізної волі й сильного духа володарка-державник" [10, с. 7 — 11].

Згідно з давньоруським літописом, княгиня Ольга прибула в Константинополь до імператора Костянтина VII Багрянородного в 955 р. Факт її перебування у візантійській столиці засвідчено у різних джерелах.

Результатом переговорів княгині з імператором стало підтвердження передніх союзницьких зобов'язань. Однак найважливішою причиною заморського посольства русичів науковці вважають порушення питання про хрещення Русі, оскільки тоді у розвитку держави як першорядне поставало питання ідейного обгрунтування нових форм суспільного життя. Для Європи такою ідеологією ставало християнство. Відчуваючи потребу нового устрою, Ольга, певно, вбачала у християнстві державну релігію.

У Константинополі влаштували пишний прийом "архонтесірусів": Ольгу благословив константинопольський патріарх, що було сприйнято у середньовічному світі як справжнє хрещення і набуло значення важливого державного акту.

Поїздка в Константинополь не виправдала більшості надій княгині щодо розвитку партнерських відносин з Візантією. Хоча торговельні відносини було підписано, Ольга повернулася додому незадоволеною.

У 959 році вона відправила посольство до німецького короля Оттона I, який претендував на імператорське достоїнство.

Згідно із західними джерелами, княгиня, яку іменували Оленою, "королевою русів", просила прислати єпископа. Її прохання було задоволено і посольство на чолі з Адальбертом прибуло в Київ у 961 році. Його метою було схилити княгиню до визнання першості Рима. Зусилля послів були марними і через рік посольство повернулося до Німеччини. Русь на той час уже приєдналась до грецького християнства, проте княгиню не влаштовувало місце, відведене їй Візантією на міжнародній арені.

Скористаємось ще раз дослідженням І. Кузич-Березовського, щоб охарактеризувати зміст державотворчої діяльності Святої Рівноапостольної київської княгині Олени-Ольги.

Вона "...добре пам'ятала ціле життя суворе, але добряче лице дядька Симеона й його слова: "Лише довічний союз русинів і болгар захоронить твоїх братів і сестер та цілу Болгарію від грецької неволі". ...Заповіт дядька Симеона виконує Олена ціле життя, резигнуючи зі свого особистого щастя. Прийшовши в поганське середовище варягів кор. Олена, принесла зерно Христової віри й рідний слов'янський обряд з дорученням посіяти зерно віри в Києві й виростити з нього національну руську віру в злуці з Болгарією і болгарським патріархатом. Вирощування тієї віри стало завданням цілого її життя...Дослідник Києва І. Фундуклеєв доказує, що церкву св.. Микола на гробі християнина Аскольда побудувала кор. Олена. ...По смерти мужа кор. Олена будує церкву св. Софії. ...Сповідник Ольги о. Григорій був, мабуть, єпископом церкви св. Софії, розуміється, слов'янського Кирило-Мефодіївського обряду...Кор. Олена-Ольга будувала не лише церкви, але й міста й твердині. ...оснувала міста Ольжичі й Плесков-Псков, що постали з погостів. У Вишгороді побудувала літню резиденцію і так його укріпила, що хіба голодом можна було його здобути. ...там, у збудованій нею церкві вмістила чудотворний образ Пресв. Богородиці. ...Образ з вишгородської церкви вкрав і вивіз у Московщину Андрій Боголюбський. ...Руська торгівля за часів володарні Олени була на вершині розвою і незалежною від Царгороду. Русь контролювала Дніпровий шлях, торгувала з Болгарією, з Херсонесом, що був лише напівзалежний від Царгороду..." [10].

Княгиня Ольга померла 11 липня 969 року. Похоронили її за християнським звичаєм. Коли князь Володимир побудував Десятинну церкву, останки княгині було поховано у цій величній споруді.

[3] Погости (княгиня гостила, погостила) — це такі місця чи місцевості, які надавалися до адміністрування округом, що знаходились близько шляху чи водної дороги — найвірогідніших шляхів зв'язку на ті часи. Бралося до уваги не простір, але кількість "данників" — "димів" — родин-платників податків. Погости утримувалися в Київській державі аж до XV-го століття, до упаду Новгорода Великого. Погости ліквідовували "полюдію" — безсистемний збір "дані" — Я.Р.

Княгиня Анна (Романова Галицька)

Як відомо, у середині XII ст. Київська Русь перебувала у стані феодальної роздробленості. Процес відокремлення земель-князівств від Києва поглиблювався, внаслідок чого Київ перетворився зі столиці Давньої русі на "стольне" місто Київської землі, що займала територію Середнього Подніпров'я У XII — XIII ст. у Південно-західній Русі відбувається піднесення галицького й Волинського князівств, які у 1199 р. об'єдналися, утворивши сильне Галицько-Волинське князівство. Найбільшої могутності це державне утворення досягло за князювання його фундатора Романа Мстиславовича (1170 — 1205 рр.).

Автори поділяють думку В. Червінського — одного з укладачів довідкового видання "Видатні постаті в історії України (IX — XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети" про те, що певна роль у державотворчих здобутках Романа Мстиславовича належить і його другій дружині — княгині Анні, матері двох його синів — Данила й Василька. Це про таких, як вона, жінок княжої доби літописець писав: "Дорожча вона від каменя многоцінного, радується нею муж її, бо робить вона мужу своєму добрим усе життя...Вона чинить торг, вона засадить ниву...Руки свої простирає вона на корисне...Не клопочеться про дім свій муж її, коли де-небуть він буде...У силу і в красу вона убралась. Милості її піднесли, діти її збагатіли і муж її похвалить її" [18, с. 67].

Щодо походження Анни у вітчизняній історіографії одностайної думки немає. Деякі дослідники шукали її родичів в Угорщині, Польщі, Візантії. Проте жодних переконливих свідчень щодо цього немає.

Як стверджує вже цитований вище В. Червінський, найбільше заслуговує на увагу думка, вперше висунута відомим істориком В. Пашутом, про волинське походження Анни з вельможної боярської родини. Адже, вірогідно, що не випадково другий шлюб Романа Мстиславовича, який відбувся приблизно 1199 — 1200 рр., збігся з об'єднанням ним Галичини й Волині, незважаючи на опір цьому опозиції заможних галицьких бояр.Однак, спираючись на підтримку могутнього волинського боярства, він-таки домігся перемоги. В такому разі шлюб з волинською бояринею був політично виправданим, доцільним і виваженим. Підтвердженням думки про волинське походження Анни є й те, що вона, ставши регентшею при своїх малолітніх синах після загибелі князя Романа, мала постійну і беззастережну опіку та захист з боку волинського боярства. Її підтримували також й інші верстви населення Волинської землі, про що повідомляє Галицький літопис. На користь цієї думки свідчить і те, як сам літописець ставиться до Анни. Не називаючи її імені, він із розумінням пише про шлюб князя Романа з представницею некнязівського роду і щоразу наголошує на її мудрості, послідовності, рішучості, доброті, порядності й вірності [18, с. 68].

1219 р., коли княгиня Анна побачила й відчула, що князь Данило змужнів і міг самостійно, без материнської опіки вирішувати державні справи, пішла в монастир. Скільки років прожила Анна після цього — невідомо. Остання літописна згадка про неї як мудру державну діячку, добру матір-порадницю, думку якої поважали, датується 1254 р., коли Данило запросив її на державну раду, зібрану у зв'язку з пропозицією прийняти королівську корону, що надійшла від Папи Римського. Рішення Анни було позитивним, і князь Данило дав згоду на коронування.

Княгиня Анна успішно вела важку боротьбу за повернення дітям Романового спадку, за відновлення Галицько-Волинського князівства, залишалася відданою своєму народові і рідній землі. Виховані нею діти — князі Данило і Василько — гідно повели боротьбу за справу своїх батьків, за зміцнення й піднесення Галицько-Волинського князівства.

Київські князівни на престолах Європи [2; 9].

Як відомо, і вдревності, у середньовіччі та й у часи монархій шлюб не був приватною справою двох закоханих, а частіше, — суспільною необхідністю, своєрідною "печаткою", якою скріплювалися політичні союзи двох держав. Не є винятком й династична політика часів Київської Русі (IX — XII ст.).

Так, Літопис руський під 995 роком описує прибуття київської княгині Ольги до Константинополя і те, як вражений її красою і розумом сам імператор візантійський — КонстантинБагрянородний забажав одружитися з нею, а Ольга відповіла, що, будучи язичницею, спочатку бажає прийняти хрещення з рук імператора як хресного батька.

І охрестили її імператор з патріархом. А по охрещенні-Константин сказав: "Я хочу взяти тебе за жону", на що княгиня відповіла: "Як ти мене хочеш узяти, коли охрестив мене сам і назвав мене дочкою?...".

Імператор, як засвідчує Літопис, щедро обдарував мудру жінку та відпустив її в дорогу, на рідну Русь...

Деякі дослідники припускають, що княгиня Ольга під час свого візиту та переговорів з КонстантиномБагрянородним намагалася дістати в дружини своєму синові Святославу представницю імператорської візантійської крові.

Проте лише через тридцять три роки великий князь київський Володимир Святославович здійснив такий шлюбний союз, одружившись з онучкою Константина Багрянородного — Анною.

Стосунки руських князів з європейськими династіями будувалися на дещо інших засадах, ніж із Візантією, бо руські князі та королі були рівнею європейським князям, герцогам, королям, мали приблизно однакові цілі та завдання: утриматися при владі, зміцнити її, збільшити свої володіння тощо.

Політика укладання династичних шлюбів з представниками тогочасних провідних феодальних держав Європи посідала перше місце у зовнішньополітичних зв'язках Київської держави X—XIII ст.

За родоводами руських князів можна чітко простежити, які з європейських країн були пріоритетними партнерами Київської Русі в її "сімейній дипломатії". Це — скандинавські держави Півночі (Норвегія, Швеція, Данія); романо-германські держави Заходу (Франція, Англія, німецькі феодальні держави та слов'янські країни Сходу (Чехія, Польща тощо); до останньої групи можна приєднати також Угорщину.

Володимир Великий не лише сам одружився з особою імператорської крові, а й розпочав активну політику династичних шлюбів, одруживши своїх дітей з представниками монарших родин Європи. Сина Святополка — з дочкою польського короля Болеслава Хороброго, сина Ярослава Мудрого — з дочкою короля Швеції Олафа Шетконунга, дочку Премиславу віддав за брата короля Угорщини Ласло Сара, а дочку Добронігу-Марію — за короля Польщі Казимира Першого Відновителя.

Гідним продовжувачем батькової шлюбної політики став Ярослав Мудрий, відомий, як "тесть Європи". Всі його доньки стали європейським королевами: Анна — королевою Франції[4], Анастасія — королевою Угорщини, Єлизавета — королевою Норвегії, а пізніше — королевою Данії, Агата — дружиною нащадка англійського престолу... Дехто з синів Ярослава Мудрого також одружився з принцесами — Ізяслав узяв шлюб з сестрою польського короля, Ігор — з германською принцесою, а Всеволод став зятем імператора Візантії Константина дев'ятого Мономаха.

Детальніше зупинимось на викладі біографії "найвідомішої, — як стверджує д.іст.н. Гай-Нижник [3], — жінки Русі — Анни Ярославни".

Дочка Ярослава Мудрого Анна Ярославна залишила глибокий слід в історії Європи. Її називають праматір'ю всіх

[4] У Києві планується встановити пам'ятник Анні Ярославні — Я.Р.

французьких і навіть європейських монархів. Шлюб Анни з королем Франції Генріхом I Капетінгом посів особливе місце у французьких анналах. Стався він 1048 чи 1049 року.

Вінчання та коронація Анни відбулися на Трійцю 19 травня 1049 р. у кафедральному соборі Реймса, де коронувалися французькі королі. Під час церемонії, яку здійснив архієпископ Реймський Гі де Шатільон, Анна заприсяглася на Євангелії, котре привезла з Києва. Відтоді на Реймському Євангелії, яке стало коронаційним, присягалися всі французькі королі, аж до Людовика XIV і Карла X.

По смерті короля Генріха Анна брала участь у державних справах при малолітньому синові — її ім'я стоїть разом з іменем сина під численними грамотами 1060-х рр. Цікаво, що на хартії Філіпа Суассонському абатству (1063) зберігся підпис Анни, зроблений кирилицею: "Анна ръина", тобто "Анна королева". Підпис передає старофранцузьку вимову слів слов'янськими літерами.

Час смерті та місце поховання Анни невідомі. За однією версією, вона повернулася на Русь, за іншою — померла у Франції і була похована в абатстві Вільє, поблизу Форте-Алепс. Існує також переказ, нібито Анна похована в заснованому нею монастирі св. Вінцента. Пам'ять про Анну живе у Франції і в Україні донині.Серед інших великих князів київських були такі ж "тесті Європи", наприклад, Мстислав Великий.

За прикладом свого діда Ярослава Мудрого, Мстислав видав чотирьох своїх доньок за європейських монархів та їх нащадків. Так, Інгеборг стала принцесою Данії, Євпраксія-Ірина — принцесою Візантії, Малмфріда — королевою Норвегії, а пізніше королевою Данії, Єфросинія — королевою Угорщини, дружиною короля Гези Другого, котрий і сам був нащадком (онуком) київської князівни — Предслави Святополківни...

Традиція династичних шлюбів, починаючи з Володимира Великого (кін. 10 ст.), підтримувалася одинадцятьма поколіннями руських князів, аж до правнуків короля Данила Галицького (20 — ті рр. XIVст.).

Деякі науковці згадують понад 100 таких шлюбів. Вочевидь, їх було значно більше. За підрахунками дослідника М. Баумгартена, лише в 11 ст. було укладено 36 шлюбів київських князів і князівен з представниками монарших родин Європи.Наведені факти підтверджують, що традиція зовнішньополітичних стосунків Русі — України з державами Європи є давньою і глибокою.

Галшка (Елизавета) Гулевичівна [17].

Соціально-економічні й політичні перетворення XVI — XVII ст. активізували процеси духовного розвитку в Україні. Культурний рух переростає в культурно-національне відродження: поширення освіти серед народу, захист і відродження української мови, православної віри, етнонаціональних традицій набувають широкого розмаху.

У 1615 р. було засновано Київську братську школу — родоначальницю першої вищої школи на правобережній Україні, відомої як Києво-Могилянська академія. У становленні цієї школи визначну роль відіграла славетна киянка Галшка (Єлизавета) Василівна Гулевичівна (народилася близько 1575 р.), дружина мазирського маршалка Стефана Лозки.

Вона була високоосвіченою жінкою, полум'яною патріоткою, добре усвідомлювала необхідність розвитку національної освіти.

Чотириста років тому, 15 жовтня 1615 р. в урочистій обстановці за участю численних високо достойних свідків вписала свій фундуш (дарування), за яким її спадкова земля у Києві, на Подолі, передавалася у власність Київського братства, "на монастир ставропігійський і на школу дітям — як шляхетським, так і міщанським", а також "гостиниці для странників віри православної". Про те, що головною метою доброчинної акції ГалшкиГулевичівни було заснування школи, свідчить таке її розпорядження: "І аби ця фундація скуток свій взяла, то зараз же у цей двір і на його плац...школу впровадити і впроваджую".

Ґрунтуючись на викладеному вище, робимо висновок, що меценатка Галшка Гулевичівна навічно подарувала співвітчизникам свої землі для організації важливої освітньої справи — навчання дітей і виховання в них високих патріотично-громадянських почуттів. Усе це звеличує не лише благодійницю-патріотку Галшку Гулевичівну, а весь український народ, частиною якого вона була.

Останні роки життя ГалшкаГулевичівна провела в Луцьку, де опікувалася Луцьким братством та його школою. Померла близько 1642 р.

Повчальне життя і доброчинна діяльність Галшки Гулевичівни свідчить про те, що українські жінки в литовсько-польську добу національної історії спільно з чоловіками вели боротьбу проти іноземних поневолювачів за кращу долю свого народу, дбали про піднесення духовності культури та національного відродження України.

Роксолана.

Однією з яскравих українок, які нарівні з чоловіками творили національну історію, залишивши у ній глибокий і повчальний слід, була Роксолана (Анастасія Лісовська).

Доля цієї жінки склалася так, що вона зі становища невільниці-рабині піднялась на найвищий щабель суспільної ієрархії — до султанші наймогутнішої на той час у світі Османської імперії.

Народилась вона 1505 р. в м. Рогатині на Галичині в родині священика. У 1520 р. Роксолана ще неповнолітньою дівчиною потрапила у полон до кримських татар під час чергового набігу на українські землі й була продана до гарему султана Сулеймана II (прозваного Великим, Пишним, Справедливим). Спочатку її купив вірменин-перекупник, та продав у Аврет-базарі (торговищі, де у Кафі (нині Феодосії) у Криму продавали жінок) якомусь царгородському достойникові, а той подарував її до гарему султана. Спочатку Роксолана була служницею. Доглядання Сулейманового сина і спадкоємця престолу Мустафи було наступним щаблем у невільничому житті Роксолани, відтоді й почався її казковий злет [19].

Сулейман, побачивши Роксолану, захопившись її розумом, освіченістю, музичним талантом, чемністю — закохався у свою невільницю. Віддаливши першу дружину, кавказьку княжну, та її сина, султан одружився з Роксоланою.

Роксолана прийняла магометанство, їй дали кілька турецько-арабських імен — Хасеке-Ель-Хуррем-Хатун, що в перекладі українською означали "Велика пані Веселощів і Радості". Ім'я "Роксолана", очевидно, дала їй історія.

Роксолана народила Сулеймановi двох синів — Селіма й Баязеда та дочку Мирму.

Як свідчать історичні факти, Роксолана мала вольовий характер. Щоб посадити на престол свого сина Селіма, вона постаралася позбутися Сулеймановго нащадка престолу від першої дружини — Мустафи. Спадкоємцем було проголошено старшого сина Роксолани — Селіма. Однак Селім був нездатним керувати державою, і Роксолана дала згоду меншому синові Баязеду підняти повстання проти батька, щоб престол перейшов до нього. Султан придушив повстання. Баязед змушений був тікати до Персії, де й загинув. Роксолана не зазнала будь-якого покарання — так палко кохав її султан. З політичних міркувань вона віддала свою доньку Мирму заміж за великого візира (прем'єр-міністра) Рустема-пашу. Таким чином, державна турецька політика значною мірою визначалася й скеровувалася самою Роксоланою. Деякі історики вважають, що завдячуючи її впливові на Сулеймана, у 20—50 рр. XVI ст. турецькі й татарські набіги на Україну порідшали. Про причетність до державної політики свідчить також участь Роксолани у військових походах разом з Сулейманом (наприклад, у поході проти ма-

дяр 1526 р. та у поході на Відень 1929 р.). Роксолана — єдина султанша, яка за тисячолітню історію османської імперії не носила чадри. В історії вона відома також як велика добродійниця. У Мединi вона побудувала водоводи та велику мечеть Сулеймана, у Стамбулі — мечеть, притулок для бідних, лікарню [19].

Померла Роксолана в жовтні 1561 р. (за іншими відомостями 1558 або 1563 р.). Похована у восьмигранній усипальниці, збудованій за велінням Сулеймана II. Вже понад чотири століття стоїть ця гробниця. Всередині під високим куполом вирізьблено алебастрові розети, прикрашені смарагдом, улюбленим самоцвітом Роксолани.

Коли помер Сулейман, а це сталося через вісім років після смерті коханої дружини, його поховали поруч з Роксоланою, як він і заповідав.

...Історія минулого України не може бути повною без висвітлення участі жінки у всіх сферах життєдіяльності за утвердження незалежної України. В пам'яті нащадків мають бути розкриті величні постаті жінок-українок. Саме тому ми поділяємо думку Т. Мельник про те, що Україні потрібна історія, що не тільки відтворює утвердження держави [12], а така історія, яка "...прагне відтворити життя тих людей, котрих держава вважала за своїх підданих, але які б себе бачили не підданими того чи іншого монарха, а скоріше мешканцями села, міста чи прибічниками певного віровизнання. Історія України не зводиться до історії держави, чужої чи своєї. Історія України не вміщається в рамки традиційної політичної історії, чи історії суспільних класів, чи історії війни[5] " [1]. Сьогодні відомі діячки українського руху як на території рідної Вітчизни, так і за її межами всіляко сприяють творенню української державності і її функціонуванню [5,12].

Теоретичне осмислення багатьох питань участі жінки в державотворенні потребує тривалого часу. Бо на сьогодні в Україні немає фундаментальних досліджень щодо місця та ролі жіноцтва в культурно-історичному процесі розвитку Українського народу. Сьогодення ж вимагає розгляду його значно ширше як "жіноче", в контексті тих змін, які характеризують світове співтовариство на початку третього тисячоліття.

Комплексний аналіз літературних джерел українських і зарубіжних авторів за темою дослідження дає підстави стверджувати, що основними напрямами подальших розвідок у межах досліджуваної проблеми можуть бути такі: державотворення як сфера реалізації української жінки у третьому тисячолітті, державотворчі функції жінки, здоров'я жінки і проблема відродження України, роль і місце жінки у державному управлінні, зарубіжний досвід участі жінки в державному управлінні тощо.

ВИСНОВКИ

1. Жінки України мають цікаву, багату і на загал ще не вивчену історію, яка може певною мірою послужити дороговказом для зорганізованого жіночого руху в нашій державі.

2. Мало кому з руських володарів літописи приділили стільки уваги, як княгині Ользі. Її княжіння припало на визначний період у суворий середньовічний час. Першими самостійними рішеннями княгині Ольги було "усмирення древлян" та поділ держави на адміністративні округи. Новий порядок збирання данини зміцнив князівську владу, сприяв економічному й політичному зростанню держави.

3. Певна роль у державотворчих здобутках Романа Мстиславовича (Галицького) належить і його другій дружині — княгині Анні, матері двох його синів — Данила й Василька. Це про таких, як вона, жінок княжої доби літописець писав: "Дорожча вона від каменя многоцінного, радується нею муж її, бо робить вона мужу своєму добрим усе життя ...".

4. Політика укладання династичних шлюбів з представниками тогочасних провідних феодальних держав Європи посідала перше місце у зовнішньополітичних зв'язках Київської держави X — XIII ст. За родоводами руських князів можна чітко простежити, які з європейських країн були пріоритетними партнерами Київської Русі в її "сімейній дипломатії". Це — скандинавські держави Півночі (Норвегія, Швеція, Данія); романо-германські держави Заходу (Франція, Англія, німецькі феодальні держави та слов'янські країни Сходу (Чехія, Польща тощо); до останньої групи можна приєднати також Угорщину.Традиція династичних шлюбів, починаючи з Володимира Великого (кін. X ст.), підтримувалася одинадцятьма поколіннями руських князів, аж до правнуків короля Данила Галицького (20- ті рр. XIV ст.).

5. 15 жовтня 1615 р. Галшка Василівна Гулевичівна передала свою спадкову землю у Києві, на Подолі, у власність Київського братства, з умовою, що за рахунок отриманих коштів буде збудовано монастир і школу для міщанських і шляхетських дітей.

6. Однією з яскравих українок, які нарівні з чоловіками творили національну історію, залишивши у ній глибокий і повчальний слід, була Роксолана (Анастасія Лісовська). Доля цієї жінки склалася так, що вона зі становища невільниці-рабині піднялась на найвищий щабель суспільної ієрархії — до султанші наймогутнішої на той час у світі Османської імперії.

7. Про причетність Роксолани до державної політики свідчить також її участь у військових походах разом з Сулейманом (наприклад, у поході проти мадяр 1526 р. та у поході на Відень 1929 р.). Роксолана — єдина султанша, яка за тисячолітню історію османської імперії не носила чадри. В історії вона відома також як велика добродійниця. У Мединi вона побудувала водоводи та велику мечеть Сулеймана, у Стамбулі — мечеть, притулок для бідних, лікарню.

8. Історія минулого України не може бути повною без висвітлення участі жінки у всіх сферах життєдіяльності за утвердження незалежної України. В пам'яті нащадків мають бути розкриті величні постаті жінок-українок.

9. Основними напрямами подальших розвідок у межах досліджуваної проблеми можуть бути наступні: державотворення як сфера реалізації української жінки у третьому тисячолітті, державотворчі функції жінки, здоров'я жінки і проблема відродження України, роль і місце жінки у державному управлінні, зарубіжний досвід участі жінки в державному управлінні тощо.

Література:

1. Богачевська-Хом'як М. Традиції жінок України // Жінка в державотворенні. — К., 1993. — С. 6 — 12 с.

2. Видатні постаті в історії України (IX — XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусев (кер. кол. авт.), В.П. Дрожин, Ю.О. Каленцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. — К.: Вища шк., 2002. — 359 с.

3. Гай-Нижник П. Княжни та княгині Руси-України (X — XIX ст.).

4. Гендерні аспекти державної служби: монографія / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька; За заг. ред Б. Кравченка. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. — 245 с.

5. Грицяк Н.В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: моногр. — К.: Вид-во НАДУ, 2004. — 384 с.

6. Гусєв В.І., Калінцев Ю.О. Анна Ярославна / Видатні постаті в історії України (IX — XIX ст.): Короткі біографічні

[5] У даному контексті згадується таке. За часів СРСР в українських школах викладалася навчальна дисципліна "ІсторіяУкраїнської РСР", у Вірменії ж школярі вивчали "Историю армянского народа" — Я.Р.

нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусєв (кер. кол. авт.), В.П. Дрожчин, Ю.О. Калінцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. — К.: Вища шк., 2002. — С. 32—35.

7. Жінка в державотворенні // Матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 29 — 31 травня 1993 року) — К., 1993. — 150 с.

8. Калінічева Г. Ольга (бл. 890 — 969). Свята, рівноапостольна, Велика княгиня Київська // Видатні постаті України: Біогр. довід. / Г.В. Щокін, М.Ф. Головатий, В.А. Гайченко та ін. — 2-ге вид., допов. — К.: МАУП; Книжкова палата, 2007. — С. 953 — 956.

9. Київські князівни на престолах Європи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrainians-world.org.ua

10. Кузич-Березовський І. Жінка і держава. — Львів. — Вид-во "Світ", 1994. — 285 с.

11. Луговий Ол. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. — К.: Вид-во "Ярославів Вал". — 2004.

12. Мельник Т. Державотворення як сфера реалізації жінки на порозі третього тисячоліття // "Жінка в державотворенні". — К., 1993. — С. 21—45.

13. МенегеттиАнтонио. Женский ум в проспектежизни / пер. С итальянского ННБФ "Онтопсихология". Изд. 1, — М.: ННБФ "Онтопсихология", 2007. — 312 с.

14. Семака Л. Ольга (близько 890 — 969), свята, велика княгиня Київська // 100 найвідоміших українців. Вид. 3, випр. і доп. / Під заг.ред.д.філос.наук, канд. іст. наук Ю. Павленка. — К.: ТОВ "Автограф", ТОВ "КД "Орфей", — С. 11—14.

15. Скляренко В.М., Харченко Т.Н., Очкурова О.Ю., Рудычева И.А. 100 знаменитых людей Украины / Худож.-оформитель Л.Д. Кирсач-Осипова. — Харьков: Фолио, 2005. — С. 321—325.

16. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. — К.: "Ірина", 1998. — 1551 с.

17. Червінський В.І. Галшка (Єлизавета) Гулевичівна/ У кн. Видатні постаті в історії України (IX — XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусєв (кер. кол. авт.), В.П. Дрожчин, Ю.О. Калінцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. — К.: Вища шк., 2002. — С. 100—102.

18. Червінський В.І. Княгиня Анна (Романова Галицька) / У кн. Видатні постаті в історії України (IX — XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусєв (кер. кол. авт.), В.П. Дрожчин, Ю.О. Калінцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. — К.: Вища шк., 2002. — С. 66 — 69.

19. Червінський В.І. Роксолана (Анастасія Лісовська) // Видатні постаті в історії України (IX—XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусєв (кер. кол. авт.), В.П. Дрожчин, Ю.О. Калінцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. — К.: Вища шк., 2002. — С. 103—105.

References:

1. Bohachevs'ka-Khom'iak, M. (1993), "Traditions of Ukrainian women", Zhinka v derzhavotvorenni, pp. 6-12.

2. Husev, V.I. Drozhyn, V.P. Kalentsev, Y.O. Sokyrko, O.G. and Chervins'kyj, V.I. (2002), Vydatni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narysy. Istorychni ta khudozhni portrety [Prominent figures in the history of Ukraine (IX—XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], Vyscha shk, Kyiv, Ukraine.

3. Haj-Nyzhnyk, P. (2014), "Duchesses and Duchess of Russia-Ukraine (X—XI centuries)", available at: http://incognita.day.kiev.ua/knyazhnu-ta-knyaguni.html (Accessed 2 July 2015).

4. Piren, M. Hrytsiak, N. Vasylevs'ka, N. And Ivanyts'ka, O. (2002), Henderni aspekty derzhavnoi sluzhby [Gender aspects of civil service], Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy", Kyiv, Ukraine.

5. Hrytsiak, N.V. (2004), Formuvannia hendernoi polityky v Ukraini: problemy teorii, metodolohii, praktyky [Formation of gender policy in Ukraine: problems of theory, methodology, practice], Vyd-vo NADU, Kyiv, Ukraine.

6. Husiev, V.I. and Kalintsev, Y.O. (2002), "Anna Yaroslavna", Vydatni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narysy. Istorychni ta khudozhni portrety [Prominent figures in the history of Ukraine (IX - XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

7. Proceedings of international scientific conference (1993), "Woman in the state formation", Materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii [Proceedings of international scientific conference], 29—31 of May, Kyiv, Ukraine.

8. Kalinicheva, H. (2007), "Ol'ha (about. 890—969). Holy, Equal-to-the-Apostles, Grand Duchess of Kyiv", Vydatni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narysy. Istorychni ta khudozhni portrety [Prominent figures in the history of Ukraine (IX—XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], 2nd ed., Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine..

9. Ukrainians in the world project (2014), "Princess of Kyiv on thrones of Europe", available at: www.ukrainians-world.org.ua (Accessed 14 January 2015).

10. Kuzych-Berezovs'kyj, I. (1994), Zhinka i derzhava [Woman at State], Vyd-vo "Svit", L'viv, Ukraine.

11. Luhovyj, O. (2004), Vyznachne zhinotstvo Ukrainy. Istorychni zhyttiepysy [Outstanding womenfolk Ukraine. Historical biographies], Vyd-vo "Yaroslaviv Val", Kyiv, Ukraine.

12. Mel'nyk, T. (1993), "State formation as a sphere of realization of women on the threshold of the third millennium", Zhinka v derzhavotvorenni, pp. 21—45.

13. Menehetty, A. (2007), Zhenskij um v prospekte zhizni [Female mind into life prospectus], NNBF Ontopsykholohyia, Moskow, Russia.

14. Semaka, L. (2005), "Ol'ha (about 890 - 969) Holy, Grand Duchess of Kyiv", 100 najvidomishykh ukraintsiv [100 most famous Ukrainian], 3d ed., TOV "Avtohraf", TOV "KD "Orfej", Kyiv, Ukraine.

15. Skliarenko, V.M. Kharchenko, T.N. Ochkurova, O.Y. Rudycheva, Y.A. (2005), 100 znamenityh ljudej Ukrainy [100 of famest people of Ukraine], Folyo, Khar'kov, Ukraine.

16. USE (1998), Universal'nyj slovnyk-entsyklopediia [Universal Dictionary Encyclopedia], "Iryna", Kyiv, Ukraine.

17. Chervins'kyj, V.I. (2002), "Halshka (Elizabeth) Hulevychivna", Vydatni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narysy. Istorychni ta khudozhni portrety, [Prominent figures in the history of Ukraine (IX - XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

18. Chervins'kyj, V.I. (2002), "Princess Anne (Romanova Galytska)", Vydatni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narysy. Istorychni ta khudozhni portrety, [Prominent figures in the history of Ukraine (IX—XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

19. Chervins'kyj, V.I. (2002), "Roksolana (Anastasiia Lisovs'ka)", Vydatni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narysy. Istorychni ta khudozhni portrety, [Prominent figures in the history of Ukraine (IX—XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.